

ISSN 1311-3321 (print)
ISSN 2535-1028 (CD-ROM)
ISSN 2603-4123 (on-line)

UNIVERSITY OF RUSE “Angel Kanchev”
РУСЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ “Ангел Кънчев”

BSc, MSc and PhD Students & Young Scientists
Студенти, докторанти и млади учени

PROCEEDINGS

Volume 63, book 6.5.
Pedagogy and Psychology

НАУЧНИ ТРУДОВЕ

Том 63, серия 6.5.
Педагогика и Психология

Ruse
Русе
2024

Volume 63 of PROCEEDINGS includes the papers presented at the scientific conference RU&SU'24, organized and conducted by University of Ruse "Angel Kanchev" and the Union of Scientists - Ruse. Series 6.5 contains papers reported in the Pedagogy and Psychology section.

Book	Code	Faculty and Section
Agrarian and Industrial Faculty		
1.1.	FRI-8.303b-1-AMT&ASVM	Agricultural Machinery and Technologies, Agrarian Science and Veterinary Medicine
	FRI-1.202-1-MR	Maintenance and Reliability
	FRI-9.2-1-THPE	Thermal, Hydro- and Pneumatic Equipment
	FRI-19.206-1-EC	Ecology and Conservation
	FRI-16.203-1-ID	Industrial Design
1.2.	THU-SSS-AMT&ASVM	Agricultural Machinery and Technologies, Agrarian Science and Veterinary Medicine
	THU-SSS-MR	Maintenance and Reliability
	THU-SSS-THPE	Thermal, Hydro- and Pneumatic Equipment
	THU-SSS-EC	Ecology and Conservation
	THU-SSS-ID	Industrial Design
Faculty of Mechanical and Manufacturing Engineering		
2.1.	FRI-1.317-1-MEMBT	Mechanical Engineering and Machine-Building Technologies
2.2.	TUE-1.417-SSS-MEMBT	Mechanical Engineering and Machine-Building Technologies
Faculty of Electrical Engineering Electronics and Automation		
3.1.	FRI-10.326-1-EEEA	Electrical Engineering, Electronics and Automation
3.2.	FRI-2G.303-1-CCT1	Communication and Computer Technologies 1
	FRI-2G.302-1-CCT2	Communication and Computer Technologies 2
3.3.	THU-10.326-SSS-EEEA	Electrical Engineering, Electronics and Automation
	THU-2G.303-SSS-CCT	Communication and Computer Technologies
Faculty of Transport		
4.1.	FRI-KC.H2-1-TMS	Transport and Machine Science
	SAT-KC.H2-1-TMS	Transport and Machine Science
4.2.	FRI-20.21-2-SITSTL	Sustainable and Intelligent Transport Systems, Technologies and Logistics
4.3.	MON-5.21-SSS-TMS	Transport and Machine Science
Faculty of Business and Management		
5.1.	FRI-2B.412-1-EM1	Economics and Management
5.3.	THU-2G404-SSS-EM	Economics and Management
5.4.	FRI-2G.510-1-ESIS	European Studies and International Security
8.2.	FRI-1.322-1-SW	Social Work
Faculty of Natural Sciences and Education		
6.1.	FRI-1.414-MIP	Mathematics, Informatics and Physics
6.2.	FRI-2G.305-1-PP	Pedagogy and Psychology
6.3.	FRI-2G.309-1-LL	Linguistics and Literature
	FRI-12.23-1-AS	Art Studies
6.4.	FRI-2G.307-1-ERI	Education - Research and Innovations

6.5.	FRI-1.219-SSS-PP	Pedagogy and Psychology
6.6.	FRI-2G.405-SSS-LLA	Linguistics, Literature and Art Science & History, Ethnology and Folklore
6.7.	FRI-2.203-SSS-FM	Financial Mathematics
	FRI-1.407.1-SSS-I	Informatics
Faculty of Law		
7.1.	FRI-2B.313-1-L	Law Studies
	SAT-2B.313-1-L	Law Studies
7.2.	FRI-2B.312-1-NS	National Security
7.3.	WED-2B313-SSS-L	Law Studies
Faculty of Public Health and Health Care		
8.1.	FRI-2K.201-1-HP	Health Promotion
8.3.	FRI-2G.104-1-HC	Health Care
8.4.	FRI-2G.309-1-MCDA	Medical and Clinical Diagnostic Activities
8.5.	THU-K.101-SSS-HP	Health Promotion
	THU-2.101-SSS-HC	Health Care
	THU-2Г.105-SSS-MCDA	Medical and Clinical Diagnostic Activities
Quality of Education Directorate		
9.1.	FRI-2.104-1-QHE	Quality of Higher Education
Razgrad Branch of the University of Ruse		
10.1.	FRI-LCR-1-CT(R)	Chemical Technologies
	FRI-LCR-P-1-CT(R)	Chemical Technologies (Poster session)
10.2.	FRI-LCR-1-BFT(R)	Biotechnologies and Food Technologies
	SAT-LCR-P-1-BFT(R)	Biotechnologies and Food Technologies (Poster session)
10.3.	TUE-SSS-BFT(R)	Biotechnologies and Food Technologies
	TUE-SSS-CT(R)	Chemical Technologies
Silistra Branch of the University of Ruse		
11.1.	FRI-110-1-PPM(S)	Pedagogy; Psychology and Methodology of training in...
	FRI-229-1-P(S)	Philology
	FRI-216-1-TS(S)	Technical Sciences
11.2.	FRI-239-I-PMT(S)	Pedagogy and Methodology of Training in...
	FRI-229-I-H(S)	Humanities
	FRI-216-I-TS(S)	Technical Sciences

The papers have been reviewed.

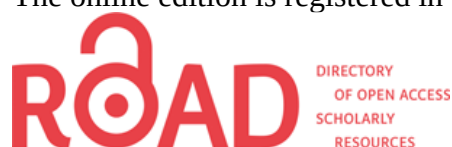
ISSN 1311-3321 (print)

ISSN 2535-1028 (CD-ROM)

ISSN 2603-4123 (on-line) Copyright © authors

The issue was included in the international ISSN database, available at <https://portal.issn.org/>.

The online edition is registered in the portal ROAD scientific resources online open access

PROGRAMME COMMITTEE

- **Prof. Amar Ramdane-Cherif**
University of Versailles, France
- **Assoc. Prof. Manolo Dulva HINA**
ECE Paris School of Engineering, France
- **Prof. Leon Rothkrantz**
Delft University of Technology, Netherlands
- **Assoc. Prof. Antonio Jose Mendes**
University of Coimbra, Portugal
- **Prof. Ville Leppanen**
University of Turku, Finland
- **Assoc. Prof. Marco Porta**
University of Pavia, Italy
- **Prof. Douglas Harms**
DePauw University, USA
- **Prof. Zhanat Nurbekova**
L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur Sultan, Kazakhstan
- **Prof. Mirlan Chynybaev**
Kyrgyz State Technical University, Bishkek, Kyrgyzstan
- **Prof. Ismo Hakala, PhD**
University of Jyväskylä, Finland
- **Prof. Artur Jutman, PhD**
Tallinn University of Technology, Estonia
- **Prof. RNDr. Vladimír Tvarozek, PhD**
Slovak University of Technology in Bratislava, Bratislava, Slovakia
- **Assoc. Prof. Ing. Zuzana Palkova, PhD**
Slovak University of Agriculture in Nitra, Nitra, Slovakia
- **Andrzej Tutaj, PhD**
AGH University of Science and Technology, Krakow, Poland
- **Prof. Valentin NEDEFF Dr. eng. Dr.h.c.**
“Vasile Alecsandri” University of Bacău, Romania
- **Cătălin POPA, PhD**
“Mircea cel Bătrân” Naval Academy, Constantza, Romania
- **Prof. dr Larisa Jovanović**
Alfa University, Belgrade, Serbia
- **Prof. dr hab. Edmund LORENCOWICZ**
University of Life Sciences in Lublin, Poland
- **Assoc. Prof. Ion MIERLUS - MAZILU, PhD**
Technical University of Civil Engineering, Bucharest, Romania
- **Prof. Dojčil Vojvodić PhD**
Faculty of Philosophy, University of Novi Sad, Serbia
- **Assoc. Prof. Alexandrache Carmen, PhD**
Department of Teacher Training, “Dunarea de Jos”, Galati University, Romania
- **Prof. Alberto Cabada**
University of Santiago de Compostela, Faculty of Mathematics, Santiago de Compostela, Spain
- **Kamen Rikev, Dr Hab.**
Institute of Slavic Philology, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, Poland
- **Anna Klimentova, PhD**
Constantine the Philosopher University of Nitra, Slovakia

- **Prof. Ricardo Gobato, PhD**
Secretariat of State of Parana Education and Sport, Laboratory of Biophysics and Molecular Modeling Genesis, Brasil
- **Prof. Fatima Rahim Abdul Hussein, PhD**
University of Misan, College of Basic Education, English Department, Iraq
- **Prof. Liqaa Habeb Al-esedi, PhD**
English Department, College of Education for Human Science, University of Diyala, Iraq
- **Prof. Esengeldin Baurzhan Satybaldyuly, PhD**
Pavlodar Pedagogical University "Alkey Margulan", Kazakhstan
- **Prof. Igor Kevorkovich Danilov, DSc**
Yuri Gagarin State Technical University of Saratov, Russia
- **Prof. Aleksander Valentinov Sladkowski, DSc**
Silesian University of Technology, Poland
- **Prof. Vera Karadjova, PhD**
"St. Kliment Ohridski" University – Bitola, Faculty of tourism and hospitality – Ohrid, Republic of North Macedonia
- **Prof. Aleksandar Trajkov, PhD**
"St. Kliment Ohridski" University - Bitola, Faculty of tourism and hospitality – Ohrid, Republic of North Macedonia
- **Prof. Petar Pepur, PhD**
University of Split, Croatia
- **Prof. Korhan Arun, PhD**
Namik Kemal University, Tekirdağ, Turkey
- **Prof. Yuliya Yorgova, PhD**
Burgas Free University, Bulgaria
- **Jelena Stankovic, PhD**
University of Nis, Serbia
- **Jovica Stankovic, PhD**
University of Nis, Serbia
- **Prof. Dr. Diana E. Woolfolk Ruiz**
CETYS University, Mexico
- **Prof. Gerhard Fiolka, PhD**
University of Fribourg, Switzerland
- **Prof. Haluk Kabaalioglu, PhD**
Yeditepe University, Turkey
- **Prof. Silva Alves, PhD,**
University of Lisbon, Portugal
- **Hanneke van Bruggen, DHC mult**
Appeldoorn, The Netherlands
- **Prof. Elena Torina**
Tula State Pedagogical University "L. N. Tolstoy", Tula, Russia
- **Prof. Violeta Jotova**
Direction Pediatrics at St. Marina University Hospital - Varna, Bulgaria, Chair ESPE
Postgraduate Qualification Committee
- **Prof. Tanya Timeva, MD, PhD**
Obstetrics and Gynecology Hospital "Dr. Shterev", Sofia, Bulgaria
- **Prof. Kiril Stoychev, PhD,**
Institute of Metal Science, Equipment and Technologies "Acad. A. Balevsci" with
Hydroaerodynamics centre – BAS, Bulgaria
- **Assoc. Prof. Mark Shamtsyan, PhD**
Technical University, Saint Petersburg, Russia
- **Assoc. Prof. Oleksii Gubenia, PhD**
National University of Food Technologie, Kiev, Ukraine

- **Prof. Olexandr Zaichuk, DSc**
Ukrainian State University of Chemical Technology, Dnepropetrovsk, Ukraine
- **Prof. Eugene Stefanski, DSc**
Samara University, Russia
- **Assoc. Prof. Tatiana Strokovskaya, PhD**
International University of Nature “Dubna”, Dubna, Russia
- **Prof. DSc. Petar Sotirow**
Maria Curie-Sklodowska University of Lublin, Poland
- **Accos. Prof. Krassimir Dochev Dochev, PhD**
University of Portsmouth School of Engineering, UK
- **Mariana Yordanova Docheva, PhD**
University of Portsmouth School of Engineering, UK
- **Assoc. Prof. Ivan Antonov Lukanov, PhD**
University of Botswana, Faculty of Engineering and Technology, Gaborone, Botswana
- **Assoc. Prof. Petko Vladev Petkov, PhD**
Research Associate Cardiff University, UK
- **Prof. Stepan Terzian DSc**
Bulgarian Academy of Science, Bulgaria
- **Prof. Gabriel Negreanu, PhD**
University Politehnica of Bucharest, Romania
- **Prof. Dobrin Vasilev, MD, PhD**
UMHAT Medica Cor, Ruse, Bulgaria
- **Prof. Nicolae Craciunoiu**
University of Craiova
- **Assoc. Prof. Stelian Tarulescu**
Transilvania University of Brasov
- **Assoc. Prof. PhD Andrei-Alexandru Boroiiu**
University of Pitești
- **Prof. Renzo Capitani, PhD**
University of Florence, Engineering School, Italia
- **Prof. Radoslaw Wrobel, DSc**
Wrocław University of Science and Technology, Poland
- **Assoc. Prof. Darina Dimitrova PhD**
University of Economics - Varna

ORGANISING COMMITTEE

◆ **ORGANIZED BY: UNIVERSITY OF RUSE (UR) AND
UNION OF SCIENTISTS (US) - RUSE**

◆ **ORGANISING COMMITTEE:**

• **Chairperson:**

Prof. Plamen Kangalov – Rector of UR, Chairperson of US – Ruse,
Prof. DTSc. Hristo Beloev, DHC mult., Academician of Bulgarian Academy of Sciences

• **Scientific Secretary:**

Assoc. Prof. Desislava Atanasova, PhD
datanasova@uni-ruse.bg; 082/888 249

• **THEMATIC FIELDS:**

• **Agricultural Machinery and Technologies, Agrarian Sciences and Veterinary Medicine**

Assoc. Prof. Атанас Атанасов, PhD,
aatanasov@uni-ruse.bg, +359 885 497 406

• **Maintenance and Reliability**

Prof. Mitko Nikolov, DSc,
mnikolov@uni-ruse.bg, +359 82 888 458

• **Thermal, Hydro- and Pneumatic Equipment**

Prof. Gencho Popov, DSc,
gspopov@uni-ruse.bg, +359 82 888 441

• **Ecology and Conservation**

Assoc. Prof. Plamen Manev, PhD,
pmanev@uni-ruse.bg, +359 889 382 797

• **Industrial Design**

Assoc. Prof. Yordan Doichinov, PhD,
doichinov@uni-ruse.bg, +359 887 273 040

• **Pedagogy; Psychology and Methodology of training in...; (18.10.24, Silistra)**

Assoc. Prof. Diana Zhelezova-Mindizova, PhD,
dmindizova@uni-ruse.bg

• **Philology (27.10.23, Silistra)**

Assoc. Prof. Rumiana Lebedova, PhD,
rlebedova@uni-ruse.bg

• **Technical Sciences (27.10.23, Silistra)**

Assoc. Prof. Evgenia Goranova, PhD,
egoranova@uni-ruse.bg

• **Chemical Technologies (08-09.11., Razgrad)**

• **Biotechnologies and Food Technologies (08-09.11., Razgrad),**

Prof. Tsvetan Dimitrov, PhD,
conf_rz@abv.bg, +359 887 631 645

• **Mechanical Engineering and Machine-building Technologies**

Prof. Ivelin Ivanov, PhD,
ivivanov@uni-ruse.bg, +359 82 888 472

- **Electrical Engineering, Electronics and Automation**
Assoc. Prof. Boris Evstatiev, DSc, bevstatiev@uni-ruse.bg, +359 82 888 371,
Assoc. Prof. Kiril Sirakov, csirakov@uni-ruse.bg, +359 82 888 364
- **Communication and Computer Systems**
Assoc. Prof. Yordan Kalmukov, jkalmukov@uni-ruse.bg, +359 82 888 681,
Assoc. Prof. Adriana Borodzhieva, PhD, aborodzhieva@uni-ruse.bg, +359 82 888 734
- **Transport and Machine Science**
Assoc. Prof. Tonch Balbuzanov,
tbalbuzanov@uni-ruse.bg, +359 82 888 608
- **Sustainable and Intelligent Transport Systems, Technologies and Logistics**
Prof. Velizara Pencheva, PhD,
vpencheva@uni-ruse.bg, +359 82 888 558, +359 82 888 608
- **Economics and Management**
Pr. Assist. Prof. Miroslava Boneva, PhD, mboneva@uni-ruse.bg, +359 82 888 776,
Pr. Assist. Prof. Elizar Stanev, PhD, eastanev@uni-ruse.bg, +359 82 888 557
- **European studies and International Security**
Prof. Vladimir Chukov, DSc, vchukov@uni-ruse.bg, 0889 768745,
Pr. Assist. Elizar Stanev, eastanev@uni-ruse.bg, +359 82 888 557
- **Mathematics, Informatics and Physics**
Prof. Tsvetomir Vasilev, PhD,
tvasilev@uni-ruse.bg, +359 82 888 475
- **Education - Research and Innovations**
Pr. Assist. Prof. Ralica Vasileva-Ivanova, PhD,
rivanova@uni-ruse.bg, 0884 109 719
- **Pedagogy and Psychology**
Assoc. Prof. Valentina Vasileva, PhD, vvasileva@uni-ruse.bg, 0898 407 577,
Assoc. Prof. Galina Georgieva, PhD, gggeorgieva@uni-ruse.bg, 0889 951 920
- **History, Ethnology and Folklore**
Assist. Prof. Veselka Radeva, PhD,
vradeva@uni-ruse.bg, 082888437
- **Linguistics, Literature and Art Science**
Assoc. Prof. Velislava Doneva, PhD,
doneva_v@uni-ruse.bg, 0886 060 299
- **Health Promotion**
Assoc. Prof. Stefka Mindova, PhD,
smindova@uni-ruse.bg, +359 882 895 149
- **Social Work**
Pr. Assist. Prof. Ana Popova, PhD,
apopova@uni-ruse.bg, +359 889 874 219
- **Medical and Clinical Diagnostic Activities**
Pr. Assist. Deniza Trancheva, MD, PhD,
dtrancheva@uni-ruse.bg, +359 82 888 410
- **Health care**
Assoc. Prof. Tsveta Hristova, PhD,
tshristova@uni-ruse.bg, +359 878 389 793
- **Law**
Assoc. Prof. Elitsa Kumanova, PhD,
ekumanova@uni-ruse.bg, +359 884 980 050

- **National Security**
Assoc. Prof. Milen Ivanov, DSc,
poligon@abv.bg, +359 82 888 736
- **Quality of Higher Education**
Prof. Ivanichka Serbezova, PhD, iserbezova@uni-ruse.bg,
Daniela Todorova, dtodorova@uni-ruse.bg, +359 82 888 378

- **REVIEWERS:**
 - Prof. Krasimira Koleva-Mineva, DSc
 - Prof. Jivka Voenginova, PhD

PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY

Content

1. FRI-1.219-SSS-PP-01	13
Studying the Attitudes of People with Disabilities to Protect their Rights <i>Vasilena Ilieva, Bagryana Ilieva</i>	
2. FRI-1.219-SSS-PP-02	19
Research on Students' Satisfaction with the Choice of a Profession <i>Veneta Petkova, Bagryana Ilieva</i>	
3. FRI-1.219-SSS-PP-03	26
Etwinning: Teaching, Creating, Innovating <i>Valentina Marinova, Galina Georgieva</i>	
4. FRI-1.219-SSS-PP-04	33
Building Communication Competences in Primary Stage Students through Stem Activities <i>Veselka Kyuchukova-Asenova, Valentina Vasileva</i>	
5. FRI-1.219-SSS-PP-05	38
Project Activities as a Tool for Developing Key Competences in Pre-School Primary School <i>Galya Aleksandrova, Valentina Vasileva</i>	
6. FRI-1.219-SSS-PP-06	43
The Education of Parents as a Strategic Approach to Activate their Educational Potential <i>Gyonyul Hayredin, Desislava Belomorska</i>	
7. FRI-1.219-SSS-PP-07	48
Specifics of Adolescence. Factors and Influences in Mastering Social and Civic Competences <i>Iskrena Dimitrova, Lora Radoslavova</i>	
8. FRI-1.219-SSS-PP-08	55
The New Generation of Students and Clip Thinking in Primary School Age <i>Neli Pencheva, Asya Veleva</i>	
9. FRI-1.219-SSS-PP-09	61
How to Form Competencies in the Kindergarden <i>Nurgyul Feimova, Valentina Vasileva</i>	
10. FRI-1.219-SSS-PP-10	62
Current Problems of Environmental Education in the Formation of Ecological Culture, Ecological Consciousness, and Ecological Behavior Among Pupils of Primary School Age <i>Jenny Tomova, Ekaterina Ivanova</i>	
11. FRI-1.219-SSS-PP-11	66
The Impact of Dyslexia on Students' Psycho-Emotional State <i>Ivo Minchev, Dima Spasova</i>	
12. FRI-1.219-SSS-PP-12	71
Contemporary Dimensions of Moral Relations Between Teachers and Pupils <i>Irena Kamenova, Ekaterina Ivanova</i>	
13. FRI-1.219-SSS-PP-13	75
The Role of Communication for the Personal Formation of Preschool Children <i>Ioana Ignatova, Valentina Vasileva</i>	

14. FRI-1.219-SSS-PP-14	78
Development of Functional Mathematical Literacy In Pre-School Age	
<i>Slavena Vangelova, Asya Veleva</i>	
15. FRI-1.219-SSS-PP-15	85
The Necessity of Forming Social Competence – Scientific Argumentation	
<i>Teodora Yordanova, Nevena Grozeva, Lora Radoslavova</i>	

FRI-1.219-SSS-PP-01

STUDYING THE ATTITUDES OF PEOPLE WITH DISABILITIES TO PROTECT THEIR RIGHTS¹

Vasilena Ilieva, Student

Department of Pedagogy
University of Ruse "Angel Kanchev"
Tel.: +359895729877
E-mail: vasii.ilieva14@gmail.com

Assoc. Prof. Bagryana Ilieva, PhD – Supervisor

Department of Pedagogy,
University of Ruse "Angel Kanchev"
Tel.: 082-888 268
E-mail: bilieva@uni-ruse.bg

Abstract: *The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities (2006) affirms that "disability is an evolving concept and that disabilities result from the interaction between persons with impaired functions and barriers of an emotional-evaluative or environmental nature that prevent their full and effective participation in society on an equal basis with others". People with disabilities are one of the largest minorities in the world, which often raises the issue of violated human rights - economic, social, political, etc. The article presents the attitudes of people with disabilities regarding their rights. The research was conducted to present the awareness, opinions and attitudes of people with disabilities about their rights.*

Key words: *Rights, Disability, Convention on the Rights of People with Disabilities, Research, Equalization, Awareness, Support.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Около една четвърт от гражданите на ЕС на възраст 16 и повече години са заявили, че имат увреждане, което ограничава ежедневните им дейности.¹ ЕС и неговите държави членки са страни по Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания, с което се ангажират да насърчават равноправното участие на хората с увреждания в ежедневния живот. С оглед на това ЕС е приел няколко стратегии, насочени към подобряване на живота на хората с увреждания чрез подкрепа от държавите членки, които носят основната отговорност за политиките в областта на социалното приобщаване, заетостта и образованието.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Правата на хората с увреждане в България

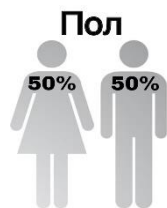
През 2006 г. бе приет първият законово обвързващ международен документ на ООН за хората с увреждания - Конвенция на хората с увреждане, който регламентира минималните стандарти, които правителствата са длъжни да спазват, така че да се гарантира, че хората с увреждания да се възползват от своите граждански, политически, икономически и социални права. Конвенцията изрично признава уврежданията като въпрос на защитата на човешките права. Конвенцията по конкретно забранява дискриминацията срещу лица с увреждания във всички области на живота, включително гражданските права, достъп до справедливост и правото на образование, здравеопазване и достъп до транспорт. Съгласно Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания в категорията на хората с увреждания се включват „лица с трайна физическа, психическа, интелектуална и сетивна недостатъчност, която при взаимодействие с обкръжаващата ги среда би могла да възпрепятства тяхното пълноценно и

¹ Докладът е представен на студентската научна сесия на 15 май 2024 г. в секция „Педагогика и психология“ с оригинално заглавие на български език: ИЗСЛЕДВАНЕ НАГЛАСИТЕ НА ХОРАТА С УВРЕЖДАНЯ ЗА ЗАЩИТА НА ПРАВАТА ИМ.

ефективно участие в обществото равноправно с останалите“. Конвенцията на ООН посочват действията, които правителствата трябва да предприемат за защита и насърчаване на правата на хората с увреждания. Конвенцията не създава нови и специални права, а гарантира и се опитва да осигури, че хората с увреждания могат да упражняват, като всички останали, всички свои основни човешки права. Освен това Конвенцията цели една промяна в нагласите и подходите спрямо лицата с увреждания. Те не се разглеждат като „обект“ на благотворителност, лечение и социална закрила, а като субекти с права, които са способни за предявяване на тези права и вземане на решения за живота си, въз основа на своето свободно и осъзнато съгласие, както и да бъдат активни членове на обществото. Конвенцията дава всеобщо признание на достойнството на хората с увреждания. Всички тези принципи, права и задължения действат наред с останалите установени човешки права и основни свободи, залегнати във редица международни споразумения и национални законодателства (Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания).

Чрез Закона за хората с увреждане от 2018г. до момента, в нашата страна се цели да се защитят и да се гарантира равноправното упражняване на правата им „Законът гарантира правата на хората с увреждания по начин, който осигурява зачитане на човешкото им достойнство и равното им третиране в личния, обществен и политическия живот, чрез използване на индивидуален подход и индивидуална оценка на потребностите “(Закон за хората с увреждане)

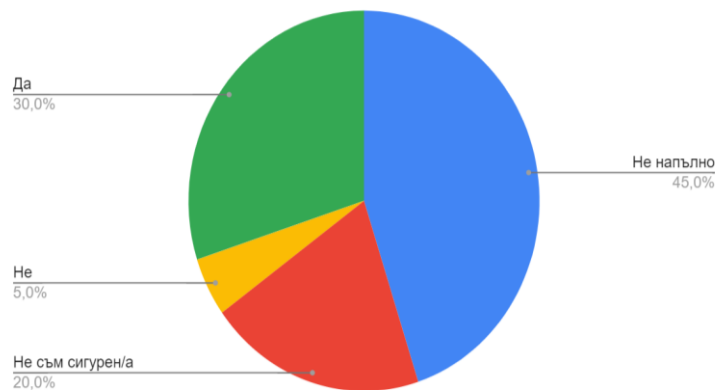
Всички отговорни лица и институции е необходимо да създават за деца/лица с увреждане среда за нови и разширяване на „знания, да придобият умения и навици за подготовката им за социализация в обществото “(Doncheva J., E. Ivanova, 2018).

Изследване на мнението на хора с увреждания по въпроси, свързани с правата им

През април, 2024 г. бе направено анкетно проучване с 9 въпроса, засягащи правата на хората с увреждания и познаването им, в което се включиха лица с увреждане в 18 год. до 56+ годишна възраст. Разпределението на анкетираните по пол и възраст е представено на диаграмата. За събирането на социологическа информация на конкретното изследване бе използван въпросник като основен инструмент. Представени са различни по вид диаграми с получените отговори от проведеното анкетиране.

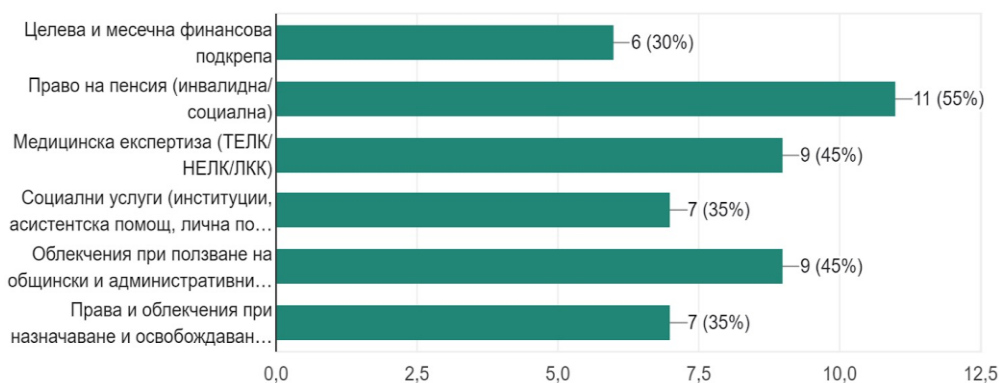
Смятате ли, че сте запознати с Вашите права като лице в неравностойно положение?

Фиг. 1

На въпрос за информираността на анкетираните за правата им е видно, че по-малко от половината (30 %) познават правата си. На фиг.1 лицата даващи отговори за „Не напълно “и „Не съм сигурен/а “са с повече от половината анкетирани (45 % и 20 %).

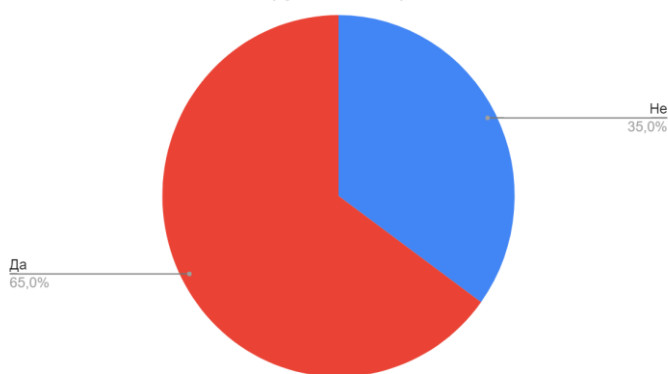
С кои права сте запознати и се възползвате от изброените?

Фиг. 2

На въпроса кои свои права познават (Фиг. 2), повече от половината анкетирани (а именно - 55%) отговарят, че са запознати/използват правото си на социална/инвалидна пенсия, последващи водещи отговори са правото на медицинска експертиза (45%) и облекчения при общински и административни услуги (45%).

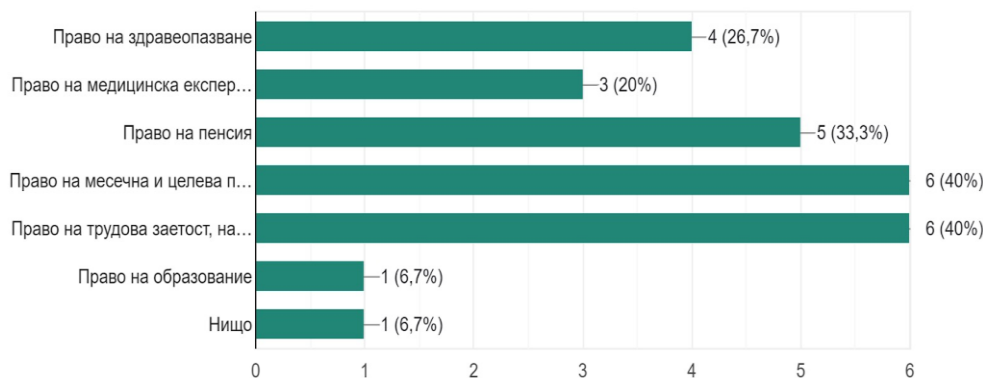
Смятате ли, че са Ви нарушавали правата?

Фиг. 3

При зададен въпрос дали смятат, че правата им като хора с увреждане са били нарушавани (Фиг. 3), респондентите отговарят с Да (65 %) и с Не (40 %). Прави впечатление, че по-малко от половината респондента са заявили че познават правата си (30 %), но повече от половината (65 %) смятат, че са били нарушавани.

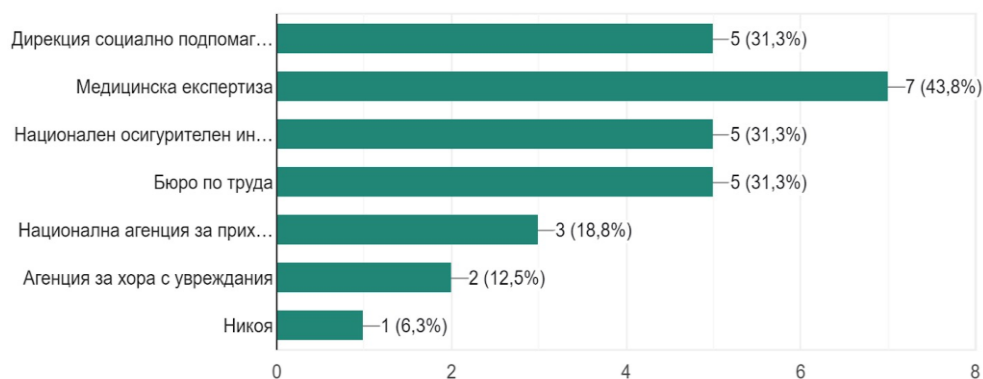
Кои права смятате, че са ви нарушени?

Фиг. 4

На Фиг. 4 се вижда, че сред най-често нарушаваните права според респондентите са - правото на месечна и целева помощ (40 % от отговорилите) и правото на трудова заетост (40 %). Съдейки по получените отговори, можем да направим заключение, че според анкетираните правото на финансова подкрепа не е достатъчно достъпно и правото им на трудова заетост бива нарушено. В България продължава да е особено висок процентът на неработещите хора с увреждания.

От коя институция сте срещали нарушаване и пренебрегване на вашите права?

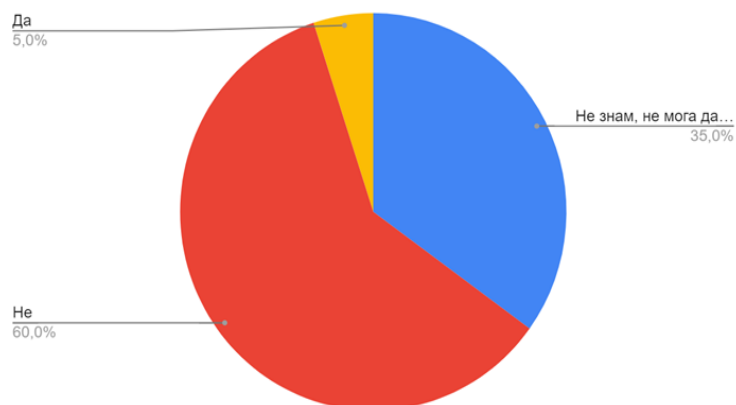

Фиг. 5

При зададен въпрос от коя институция респондентите са срещали нарушаване/пренебрегване на техните права (Фиг. 5), почти половината от тях посочват Медицинската експертиза към

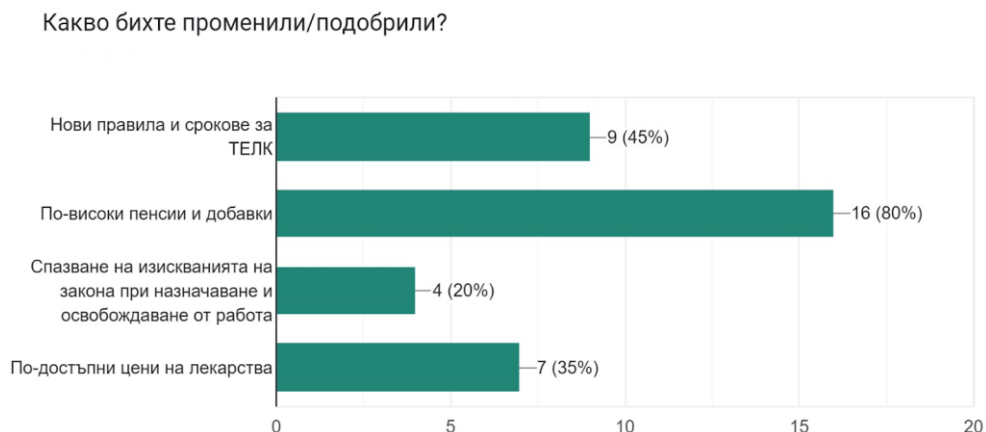
РЗИ (43,8%), последващите отговори са Дирекция Социално подпомагане (31,3%), Национален осигурителен институт (31,3%) и Бюрото по труда (31,3%).

Доволни ли сте от получаваните помощи от държавата?

Фиг. 6

На въпроса дали хората с увреждане са доволни от получаваните помощи от държавата (Фиг. 6), почти всички от респонденти (95 %) отговарят негативно. 60 % от тях са отговорили с „Не” и 35 % с „Не знам. Не мога да преценя”.

Фиг. 7

От фиг. 7 можем да установим, че сферите за подобрене на правата на хората с увреждания са главно от финансов характер. Исканията на респондентите са за по-високи пенсии и добавки (80 % от отговорилите) и нови правила и срокове за Медицинска експертиза - ТЕЛК (45 %).

ИЗВОДИ

Въпреки развитието на Рамката на политиката на Европейският съюз по отношение на хората с увреждания, в България все още хората с увреждания се сблъскват с най-различни предизвикателства, що се касае до техните права. Резултатите от проучването сочат, че хората с увреждания срещат най-големи предизвикателства в социалните си права, облекчения и помощи. Българското правителство и институциите имат основно отговорността да зачитат и осигуряват правата на хората с увреждания, признати от Конвенцията на ООН, във всички сфери на обществения живот. Затова те предприемат действия, с които гарантират грижа, закрила и подкрепа на хората с увреждания като осигуряват подходяща икономическа, социална и културна среда, образование, подкрепа и сигурност, за тяхната равнопоставеност в обществото. Приемат нови закони и разработват политики с цел пълното прилагане на Конвенцията. (През март 2021 г. Европейската комисия прие Стратегия за правата на хората с увреждания за периода 2021-2030 г. Благодарение на тази десетгодишна стратегия Европейската комисия иска да подобри живота на хората с увреждания в Европа и по света. Стратегията се основава на резултатите от предишната Европейска стратегия за хората с увреждания за периода 2010–2020 г., която проправи пътя към Европа без бариери и към предоставяне на възможности на хората с увреждания да се ползват от правата си и да участват пълноценно в обществото и икономиката).

REFERENCES

Agency for Social Assistance Ministry of Labor and Social Policy. Support for people with disabilities. (**Оригинално заглавие:** Агенция за социално подпомагане. Министерство на труда и социалната политика. Подкрепа на хората с увреждания. <https://asp.government.bg/bg/deynosti/podkrepa-na-horata-s-uvrezhdaniya/>).

European Commission. Union of equality: Strategy for the rights of persons with disabilities 2021-2030 (**Оригинално заглавие:** Съюз на равенство: Стратегия за правата на хората с увреждания за периода 2021-2030 г.).

https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1484&langId=bg_

Doncheva J., E. Ivanova (2018): "CONTEMPORARY CHALLENGES AND EXPECTATIONS OF INCLUSIVE EDUCATION IN THE REPUBLIC OF BULGARIA" VI International Scientific Conference 'Contemporary Education – Condition, Challenges and Perspectives', 152-160.

The Republic of Bulgaria. Ministry of Labor and Social policy. Law on Persons with disabilities. (**Оригинално заглавие:** Република България. Министерство на труда и социалната политика. Закон за хората с увреждания. В сила от 01.01.2019 г. <https://www.mlsp.government.bg/uploads/38/khu/normativni-dokumenti/2019-zakon-za-horata-s-uvregdania.pdf>).

The Republic of Bulgaria. Ministry of Labor and Social policy. UN Convention of the Rights of Persons with Disabilities and Optional Protocol. (**Оригинално заглавие:** Република България. Министерство на труда и социалната политика. Конвенция за хората с увреждания. Ратифицирана със закон, приет от 41-ото НС на 26.01.2012 г. - ДВ, бр. 12 от 10.02.2012 г. Издадена от Министерството на труда и социалната политика, обн., ДВ, бр. 37 от 15.05.2012 г., в сила от 21.04.2012 г.). <https://www.mlsp.government.bg/uploads/38/khu/normativni-dokumenti/-1643283708.pdf>.

RESEARCH ON STUDENTS' SATISFACTION WITH THE CHOICE OF A PROFESSION ²

Veneta Petkova, Student

Department of Pedagogy
University of Ruse "Angel Kanchev"
Tel.: +359 899 980764
E-mail: veneta.petkova69@gmail.com

Assoc. Prof. Bagryana Ilieva, PhD – Supervisor

Department of Pedagogy,
University of Ruse "Angel Kanchev"
Tel.: 082-888 268
E-mail: bilieva@uni-ruse.bg

Abstract: This report is an empirical-theoretical study aimed at collecting, processing and summarizing data regarding professional orientation, satisfaction with the choice of profession and desire for future realization of students from vocational high schools. The theoretical part of the report is focused on the social nature of professional career guidance and personal development, referring to the legal and regulatory framework regulating the educational system in Bulgaria. The aim of the study is to determine and analyze the professional attitudes of students from two vocational high schools and their attitudes for future realization, as well as the degree of satisfaction with the choice of profession.

Key words: Professional-Career Development, Social Role, Vocational Guidance, Professional Suitability, Satisfaction, Profession, Realization, Personal Development.

ВЪВЕДЕНИЕ

Един от най-важните и трудни избори в живота на човека е избора на професия. Правилният избор има голямо значение за формирането на положително личностно отношение към труда, за удовлетвореност от упражняваната професия, за създаването на професионално самочувствие, както и за професионалното и личностно развитие на младите хора. За да е удовлетворен и щастлив един човек, то той трябва да прави това което умее най-добре. Така сполучливо избраната професия гарантира пълноценна професионална реализация и добра кариера.

В настоящия доклад, се определя социалната същност на професионално – кариерното развитие, състояща се във взаимодействието – „личност – общество“. На база нормативната уредба на страната, регламентираща процесите на професионалното развитие на личността, акцентираме върху социалната значимост на процесите на професионалното ориентиране.

Обект на изследване на настоящия доклад са ученици в 10 клас от две професионални гимназии. Целта на изследването е да се определи професионалната ориентация на анкетираните, степента на удовлетвореност от избраната професия и желанието им за бъдеща реализация. Основното което трябва да се направи в периода на професионалното ориентиране се свързва с диагностика на професионалната пригодност и интересите на личността. Професионалната пригодност е компонент отразяващ съответствие между изискванията и на съответната професия и личностните качества на индивида, както и развиване на притежаваните качества чрез обучение, трудов опит и професионален стаж. Ориентацията към професията е успешна само тогава, когато лицето е силно мотивирано и има интереси в тази област.

² Докладът е представен на студентската научна сесия на 15.05.2024 г. в секция „Педагогика и психология“ с оригинално заглавие на български език: ИЗСЛЕДВАНЕ УДОВЛЕТВОРЕНОСТТА НА УЧЕНИЦИТЕ ОТ ИЗБОРА НА ПРОФЕСИЯ.

ИЗЛОЖЕНИЕ

За професионално ориентиране в България се заговаря още в началото на XX век. Появяват се първите научни статии, които представят на българската педагогическа общност същностните характеристики и роля на професионалното ориентиране, написани от завършили образованието си в престижни Западноевропейски университети и защитили докторски дисертации българи. В тези разработки, авторите посочват основните идеи на професионалното ориентиране и тяхното практическо приложение и обосновават необходимостта от неговото организиране и провеждане в България. Така се популяризира и поставя началото на научните изследвания у нас в тази важна за образованието област. Съвременното професионалното развитие на личността е непрекъснат процес, който се изразява в динамичните връзки между професионално ориентиране, професионална квалификация и професионална кариера. Общото и различието между тези категории е в тяхната структура и качествено-времените форми на тяхното разгръщане. В европейските и националните условия създаването и поддържането на високо професионално качество на работна сила може да се постигне само на основата на високо качество на личностни качества и идентификация. Самата личност е широко проектирана от въздействието на множество социални, образователни и културни фактори. Върху нея влияят фактори като семейство, приятели, учители, социална среда, мода, материални възможности. Разбира се много от тези фактори действат съзнателно, планомерно, други хаотично и неопределено. Често се случва изборът на професия да е несъзнателно или недостатъчно обосновано решение или по-скоро компромис между различни желания и въздействия.

Професионалното образование и обучение (ПОО) в България е регламентиран чрез редица нормативни актове. Основната цел пред системата за ПОО от Закона за професионално образование и обучение (чл.2, ЗПОО), е да подготви гражданите за реализация в икономиката и в другите сфери на общественния живот, като създава условия за придобиване на професионална квалификация и за нейното непрекъснато усъвършенстване. Съгласно чл.4 от ЗПОО, системата на професионалното образование включва: професионално ориентиране; професионално обучение; професионално образование и валидиране на професионални знания, умения и компетентности, а същността на системата е представена в чл.5 от ЗПОО със следните уточнения:

Чл. 5. (1) (Изм. - ДВ, бр. 103 от 2002 г.) Професионалното ориентиране осигурява информирането, консултирането и съветването на ученици, и на други лица относно избора на професия и кариерно развитие.

(2) (Изм. - ДВ, бр. 103 от 2002 г., изм. - ДВ, бр. 59 от 2016 г., в сила от 01.08.2016 г., изм. - ДВ, бр. 27 от 2024 г.). Професионалното обучение осигурява придобиването на квалификация по професия, по част от професия, актуализирането или надграждането и с по-висока степен на професионална квалификация, както и достигане на отделни единици резултати от ученето, включени в държавния образователен стандарт за придобиване на квалификация по професия с оглед на натрупването или трансфера им в процеса на придобиване на квалификация по професията и улесняване на достъпа до пазара на труда. При условия, определени с този закон и със Закона за предучилищното и училищното образование, то осигурява и завършването на класове от средната степен на образование.

Професионалното обучение включва:

1. Начално професионално обучение – придобиване на първоначална квалификация по професия, по част от професия или достигане на отделни единици резултати от ученето;

2. Продължаващо професионално обучение – актуализиране или надграждане на придобитата квалификация по професия или по част от професия.

(3) (Изм. - ДВ, бр. 59 от 2016 г., в сила от 01.08.2016 г.) Професионалното образование осигурява придобиването на средно образование и на квалификация по професия.

(4) (Нова - ДВ, бр. 61 от 2014 г., изм. - ДВ, бр. 79 от 2015 г., в сила от 01.08.2016 г., изм. - ДВ, бр. 59 от 2016 г., в сила от 01.08.2016 г., изм. - ДВ, бр. 92 от 2018 г.) Професионалното образование и професионалното обучение може да се осъществяват и по пътя на обучение чрез

работа (дуална система на обучение), което се организира при условията и по реда на този закон.

(5) (Нова - ДВ, бр. 61 от 2014 г., изм. - ДВ, бр. 79 от 2015 г., в сила от 01.08.2016 г., доп. - ДВ, бр. 27 от 2024 г.) Валидирането на професионални знания, умения и компетентности е признаване на придобити знания, умения и компетентности по професия или част от нея, както и на достигнати отделни единици резултати от ученето, получени чрез неформално обучение или информално учене, с цел достъп до обучение за придобиване на професионална квалификация и улесняване на достъпа до пазара на труда.

Професионалното ориентиране се изразява в избор на професия чрез:

1. Информиране: предоставяне на значима и актуална информация за вземане на решения в професионален план;

2. Оценяване: психологически тестове и игрови методи за оценка на професионално значимите качества;

3. Съветване и консултиране: даване на предложения и препоръки за избор професия; 4. Тренинг за умения: умения за себеизследване, планиране на професионално развитие, себепредставяне и себеутвърждаване, общуване и ефективно учене.

Професионалното ориентиране се представя като предоставяне на подкрепа и съдействие на лица, с цел получаване на определени познания и адаптиране на тяхната жизнена философия към изискванията на съвременната социално-професионална среда. Този процес допринася за изграждане на позитивни социални връзки на личността със съответната професионална роля, която изпълнява. Професионалното и кариерното развитие е детерминирано като процес именно от последователността от социални роли, които изпълнява дадена личност. Процесът на професионално ориентиране може да заеме място още от ранна детска възраст и да допринесе за навременна и ефективна социална адаптация. Ранното диагностициране на индивидуалните способности и интереси би допринесло за разгръщането на личностният потенциал на индивида в определена социална среда, изпълнявайки определена професионална и социална роля. От социална гледна точка професионалното и кариерното развитие представлява таксономично йерархизиран процес- последователност или комплекс от социални роли, всяка една от която е основа за развитие на останалите. Социалната идентичност на личността не се изчерпва с наличието на една социална роля, която бива изпълнявана, а включва всички характерни дейности /следователно и социални роли/, които изпълнява дадена личност за определен период от време. Професионалното ориентиране способства за развитие и успешно разгръщане на личностния образователен и професионален потенциал “(Радославова, Л., 2022, стр. 10-11).

Със Закона за предучилищното и училищното образование се регламентира консултирането и ориентирането в предучилищното и училищното образование. Най-малко веднъж годишно родителите имат право да получават информация, подкрепа и консултиране в детската градини или в училището по въпроси, свързани с образованието, с кариерното ориентиране и с личностното развитие на децата им.

Кариерното ориентиране в училищното образование включва взаимно допълващи се дейности за информиране, диагностика, консултиране, посредничество и проследяване с оглед подпомагане на учениците в техния самостоятелен и осъзнат избор на образование и/или професия и осъществяване на връзка между училището и пазара на труда. То се извършва от училищата и центровете за подкрепа за личностно развитие и е част от общата подкрепа за личностно развитие.

Участието на родителите в кариерното ориентиране на детето е „средство, което гарантира бъдещия просперитет на всяко дете, отчитайки неизползвания резерв от конструктивни идеи“. Сътрудничеството между детето, семейството и образователните институции биха могли да генерират идеи за избори в бъдеще (Gyonyul Hayredin, Desislava Stoyanova., 2023).

Всяка подкрепа от семейство, училище или специалисти от общността (социални услуги) спомага на децата за тяхното бъдеще и пълноценно участие в общността, реализиране на мечтите им и права (Nenova, N., 2021, Vasileva, V., 2017).

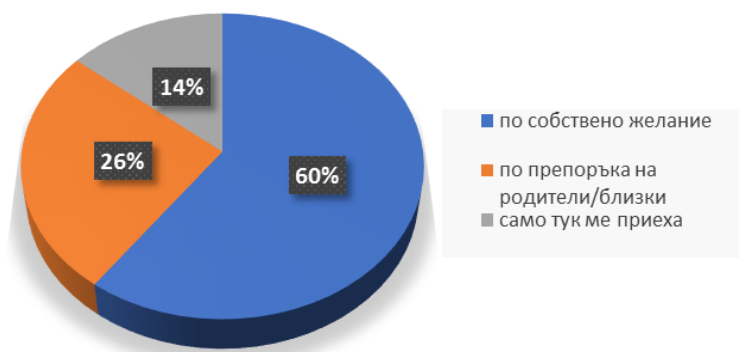
Изследване удовлетвореността на учениците от избора на професия

През септември, 2023г. бе направено анкетно проучване с 15 въпроса, предмет на което е да се установят: нагласите на учениците за тяхното бъдеще, удовлетвореността им от избора на професия и бъдеща им професионална реализация. В изследването се включиха общо 50 ученици от 10 клас, по 25 ученици от две професионални гимназии в гр. Варна. Въпросите в анкетата са разпределени в 3 дяла: I-ви дял с въпроси, касаещи профила на ученика – пол, етническа принадлежност, образователен статус на родителите; II-ри дял, определящ професионалната ориентация при избора на професия и удовлетвореността им от избора на професия; III-ти дял е насочен към бъдещето и реализацията на учениците.

В първият дял от въпросите се установи, че 68% от респондентите са момчета, 32% - момичета, 67% от тях са българи, 18% - турци, 3% - роми и 12% са от друга етническа принадлежност, 57% от родителите им са със висше образование и 43% със средно.

Вторият дял от въпроси засяга професионалната ориентация на учениците при избора им на професия и тяхната удовлетвореност от направения избор. На въпроса как са избрали това и учебно заведение и точно тази специалност, 60% от учениците са отговорили – „по собствено желание“, 26% - „по препоръка на родители/близки“ и 14% - „само тук ме приеха“ (фиг. 1).

Как избрахте учебното заведение и точно тази специалност?

Фиг. 1

На въпроса дали курсът на обучение покрива техните очаквания, 58% от анкетираните са отговорили положително, 14% отрицателно, а 28% отговарят, че на този етап не могат да отговорят (фиг. 2).

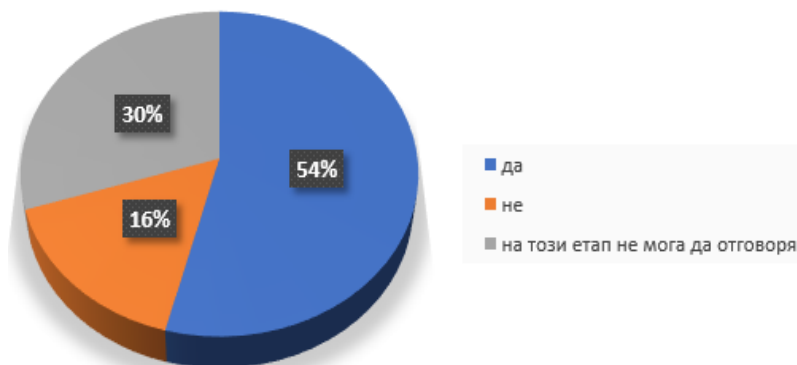
Курсът на обучение покрива ли Вашите очаквания?

Фиг. 2

Въпросите в третият дял са насочени към продължаващото образование и реализацията им като бъдещи специалисти. Ще продължат ли образованието си по специалността във висше учебно заведение, 54% от анкетираните са отговорили с „да“, 30% от тях не могат да отговорят на този етап, а останалите 16% са дали отрицателен отговор (фиг.3).

Ще продължите ли образованието си по специалността във висше учебно заведение?

Фиг.3

На въпроса свързан с бъдещата им реализация като специалисти в избраната от тях професия, 54% от учениците желаят да работят по специалността, 34,3% от тях все още се колебаят на този етап, а 15,7% са отговорили с „не“ (фиг.4).

Ще работите ли по специалността си след дипломирането?

Фиг. 4

От изнесените резултати от изследването се наблюдава добра степен на мотивация и удовлетвореност от избора на професия сред учениците. Малко над 50% от тях са добре ориентирани и са доволни от избора си и ще продължат да се развиват и работят в същата област. Този процент е близък до процента на учениците избрали специалността по собствено желание (60%). При около 32% от анкетираните се наблюдава колебливост, нерешителност и не добра ориентираност. Приблизително същият процент (26%) респонденти са били насочени в избора си от родители или близки. Най-притеснителна е ситуацията в останалите около 14%, попаднали в професионално учебно заведение, без никаква мотивация и желание за реализация.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

През последното десетилетие се наблюдава доста тревожна тенденция (Христова, А., 2018) – не само намаляване на броя на учениците, завършващи програми за придобиване на първа и втора степен на професионална квалификация, но и на тези, придобили квалификация. Причините за това могат да бъдат от различно естество: професията и специалността е неправилно избрана; невъзможност за справяне поради сложен за учащите учебен материал;

загуба на интерес поради невъзможност за бъдеща реализация, и др. Това е сериозен индикатор за необходимостта от промени в системата на професионалното образование в страната ни. Недостигът на кадри с професионално образование и времето и ресурсите, които работодателите отделят за продължаващо професионално образование, са основните слабости и пропуски в ПОО в България. Промените в образователната структура на населението през последните години се съпровождат с намаляване на дела на хората със средно специално образование, включително на хората с професионална квалификация. Тази тенденция не е позитивна и нейните негативни влияния се проявяват особено силно в условия на висок дефицит от квалифицирана работна сила на пазара на труда, какъвто има в страната ни в последните години (Белева, И., 2019, 7 с.). Ниското качество на професионалното образование се свързва както с дефицити в професионалната подготовка на съответните специалисти, така и със съществуващото разминаване между подготвяните специалисти и търсенето на пазара на труда. Завършващите не бяха достатъчно подготвени за условията на труд по професията, която изучават, поради липса на системни връзки и участие на работодателите, работодателските организации и браншовите камари в процеса на обучение. Друг фактор, който оказва влияние върху ефективността на професионалното образование, е липсата на ефективно кариерно и професионално ориентиране на учениците и повишаване на мотивацията им за обучение и активно участие на пазара на труда. Липсата на система за професионално информиране и консултиране възпрепятства правилното вземане на решение за професионално развитие, намалява мотивацията им за придобиване на професионална квалификация, която би им помогнала за успешната реализация на пазара на труда. (Христова, А.18-19 с.)

Кракча напред за повишаване качеството на подготовка на кадрите е утвърждаването на дуалната система на обучение. Това дава възможност на обучаемите лица да придобият реален трудов опит и да придобият умения, които да гарантират реализацията им на пазара на труда. Друго негово предимство е, че освен натрупването на реален практически опит по време на обучението, младежите могат да получават доход, което ги задържа в образователната система и ги предпазва от ранно напускане поради нужда от доходи. Вероятността тези ученици да останат да работят за същото предприятие е голяма, тъй като те са изградили трудови навици, а работодателят ги познава и е инвестирал ресурс в тяхното обучение. Редица изследвания доказват предимството на дуалното обучение. Учениците, завършили и придобили практически опит извън училище, т.е. в предприятия, имат между 10 и 15% по-високи шансове да бъдат наети на работа веднага след завършване на този тип образование. Тези ученици имат по-голям шанс да сключат трудови договори за по-дълъг период от време (Horn, Daniel; 2013). В рамките на проект „Подкрепа за дуалната система на обучение“ се обръща специално внимание на дуалното образование, тъй като въвеждането му води до разчупване на модела на професионалното образование и до повишаване на неговата ефективност. (Христова, А. 21С.)

REFERENCES

Vocational Education and Training Act, art. 4, art. 5. (**Оригинално заглавие:** Закон за професионалното образование и обучение, чл. 4, чл. 5) <https://lex.bg/laws/ldoc/2134673921>.

Vocational guidance in the field of information technology. NGO "Cluster Information and Communication Technologies Plovdiv", Operational Programme "Development of the Competitiveness of the Bulgarian Economy" 2007 – 2013, co-financed by the European Union through the European Regional Development Fund. P.. 6-7. (**Оригинално заглавие:** Професионално ориентиране в сферата на информационните технологии. СНЦ „Клъстер информационни и комуникационни технологии Пловдив“, Оперативна програма „Развитие на конкурентоспособността на българската икономика“ 2007 – 2013, съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие. стр. 6-7.) https://www.cedefop.europa.eu/files/4161_bg.pdf.

Guidance and counseling in pre-school and school education, 14 December, 2023. (**Оригинално заглавие:** Ориентиране и консултиране в предучилищното и училищното

образование, 14 Декември, 2023.) <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/bg/national-education-systems/bulgaria/bulgaria-bgorientirane-i-konsultirane-v-preduchilischnoto-i>.

Vasileva, V., 2017. *Active forms and methods in adult education*. In: Project of the Department of Pedagogy, Psychology and History 17-FPNO-02, "Design and implementation of developing complexes of creative tasks to increase the creativity of learners" Ed. Primax ISBN: 978-619-7242-31-7 pp. 104-10 (**Оригинално заглавие:** Василева, В., 2017. Активни форми и методи при обучение на възрастни. Сб. Проект на катедра ППИ 17-ФПНО-02, „Проектиране и реализиране на развиващи комплекси от творчески задачи за повишаване креативността на учащите“ Изд. Primax ISBN: 978-619-7242-31-7 с. 104-109.) <https://bg.nsp-ie.org/reinsercion-social-8708/>.

Gyonyul Hayredin, Desislava Stoyanova. (2023). FRI-1.407-SSS-PP-07 Modern Dimensions of the Interaction between the Family and Pre-School Educational Institutions. In Sat. SCIENTIFIC PAPERS, volume 62, book 6.2. Pedagogy and Psychology - students, doctoral students and young scientists,, , 43-47. (**Оригинално заглавие:** Хайредин, Г., Десислава Стоянова. Съвременни измерения на взаимодействието между семейството и предучилищните образователни институции. В сб. НАУЧНИ ТРУДОВЕ, volume 62, book 6.2. Педагогика и Психология - студенти, докторанти и млади учени,, , 43-47).

Radoslavova, L. (2022). Professional and career development. Socio-pedagogical aspects., Monograph., p. 10-11, Ruse, 2022., ISBN: 978-619-7604-30-6. (**Оригинално заглавие:** Радославова, Л. (2022). Професионално и кариерно развитие. Социално-педагогически аспекти., Монография., стр. 10-11, Русе, 2022., ISBN: 978-619-7604-30-6).

Hristova, A. (2021), Vocational Education and Training in Bulgaria – Trends and Challenges in the Context of Labour Market Dynamics. Scientific Papers of UNWE (4) 2021, IC – UNWE, ISSN(online): 2534-8957, p. 18-19, pp. 21. (**Оригинално заглавие:** Христова, А. (2021), Професионално образование и обучение в България – тенденции и предизвикателства в контекста на динамиката на трудовия пазар. Научни трудове на УНСС (4) 2021, ИК – УНСС, ISSN(online): 2534-8957, стр. 18-19, стр. 21.) RP_vol4_2021_No01_A Hristova.pdf (unwe-research-papers.org).

Nenova, N., (2021) Sexual abuse of children - a problem without a solution. In: Children's Rights: Child Sexual Abuse, ISBN: 978-619-748088. (**Оригинално заглавие:** Ненова, Н., (2021)Сексуалното насилие над деца - проблем без решение. В: Права на децата: сексуално насилие над деца, ISBN: 978-619-748088).

ETWINNING: TEACHING, CREATING, INNOVATING³

Valentina Marinova, PhD Student

Department of Pedagogy,
University of Ruse "Angel Kanchev"
Tel.: 359882511447
E-mail: vtsocheva@uni-ruse.bg

Assoc. Prof. Galina Georgieva, PhD – Supervisor

Department of Pedagogy,
University of Ruse "Angel Kanchev"
Tel.: 082/888544
E-mail: gggeorgieva@uni-ruse.bg

Abstract: *The eTwinning programme was launched in 2005 as part of the European Commission's eLearning Programme. And almost twenty years it enjoys great popularity and large participation of the European teachers. The programme promotes collaboration between schools in Europe by supporting projects that enhance pupils' learning. The present paper aims to present the eTwinning programme and its beneficial effects on teaching and training for creation of more supporting educational environment targeted towards better learning performance of students, developing their learning and soft skills.*

Key words: *eTwinning, Collaboration, Competences, Project-Based Learning, 21-Century Skills.*

ВЪВЕДЕНИЕ

eTwinning е дейност, стартирала през 2005 г. от Европейската комисия като пилотен проект, чрез който да се насърчи комуникацията и сътрудничеството в електронна среда и да се наложи проектно - базираният модел на работа с учениците в европейските училища. През изминалите деветнадесет години се превърна в най-успешната и най-бързо развиващата се онлайн училищна мрежа. eTwinning е виртуална класна стая, в която ученици и преподаватели от четиридесет и шест страни имат достъп до безплатни ресурси и инструменти за създаване на интерактивни проекти. Неразделна част е от Програма „Еразъм+“, европейската програма за образование, обучение, младеж и спорт на Европейската комисия. Една от основните ѝ цели е да насърчи педагогическите специалисти да участват в дейности за професионално и кариерно развитие.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Европейската политика в областта на образованието. Лисабонска стратегия

В Лисабонската стратегия, програма на Европейския съюз до 2010 г., приета през 2000 г. на среща в Лисабон, са заложили цели, чрез постигането на които държавните ръководители искат „не само радикална промяна на европейската икономика, но и сериозна програма за модернизация на образователните системи и системите на социално осигуряване“. В нея е формулирана и основната цел: „Европейският съюз трябва да се превърне в най-конкурентноспособната и динамична икономика на знанието в света, способна на устойчив икономически растеж, с повече и по-добри работни места и по-добра социална интеграция“. В контекста на Стратегията през 2001 г. Европейският съвет за образование приема и общи цели, които трябва да бъдат постигнати през 2010 г. от системите за образование и обучение. Това налага европейските страни координирано да предприемат някои мерки в областта на

³ Докладът е представен на студентската научна сесия на 15 май 2024 в секция „Педагогика и психология“, с оригинално заглавие на български език: ETWINNING: ПРЕПОДАВАНЕ, ТВОРЧЕСТВО, ИНОВАЦИИ.

образованието и обучението. Всяка от тях да приложи мерки според своите национални особености и да бъде насърчавана прилагането им да бъде в сътрудничество с останалите страни членки на европейско ниво чрез отворения метод на координация.

В консолидираните текстове на Договора за Европейския съюз и на Договора за функционирането на Европейския съюз е посочено, че Европейският съюз допринася за развитието на качествено обучение чрез насърчаване на сътрудничеството между държавите членки и ако е необходимо, чрез подпомагане и допълване на техните действия, като напълно зачита отговорностите на държавите членки за съдържанието на учебния процес и организацията на образователните системи и тяхното културно и езиково разнообразие(член 165, предишен член 149 от ДЕО).⁴

От посочените по-горе факти става ясно, че образователната политика на Европейския съюз няма задължителен характер, но е насочена към модернизиране на образователните системи на страните членки по посока чуждоезиковото обучение, получаване на повече знания, продължаваща квалификация и пр., сътрудничество и обмен на информация и опит. Тази политика е насочена към развитие на електронното обучение.

eTwinning

С решение № 2318/2003/ ЕС на Европейския парламент и на Съвета на Европа на 5 декември 2003 г. се приема Програма (2004 - 2006) за ефективно интегриране на информация и комуникационни технологии (ИКТ) в образованието и системи за обучение в Европа (Програма за електронно обучение).⁵

В Програмата са посочени основните линии на действие:

- насърчаване на цифровата грамотност;
- европейски виртуални университети;
- електронно побратимяване (eTwinning) за начални и средни училища в Европа и насърчаване на обучението на учителите;
- трансверсални действия и мониторинг на Плана за действие за електронно обучение.⁶

Ян Фигел, еврокомисар по образованието, обучението, културата и езиковото многообразие (2005 г.), на 14.01.2005 г. стартира дейност eTwinning като инструмент, който да насърчи комуникацията по електронен път между училищата в Европа, както и да помогне учителите да развият своите ИКТ и езикови умения, използвайки специално създадения за това портал – <http://www.etwinning.net>.

Основни приоритети на eTwinning са:

- осигуряване на надеждна, безопасна и безплатна онлайн платформа за сътрудничество между училищата в различните страни;
- насърчаване използването на цифрови технологии за комуникация, сътрудничество и работа по проекти от учители и ученици;
- споделяне на иновативни методи на преподаване и добри практики;
- допринасяне за глобална информираност чрез интернационализация на учебната програма у дома;
- признаване и награждаване на училища и преподаватели за изключителни проекти.

През първата година повече от 13 000 училища се включат в eTwinning. На 13.01.2006 г. в Линц, Австрия, по време на Втората европейска eTwinning конференция, се връчват първите eTwinning награди. Над 50 000 учители и 4 000 проекта са регистрирани през 2008 г. Тогава стартира нова платформа eTwinning, която е достъпна на 21 езика. Към януари 2018 г. над 70 000 проекта се изпълняват в класните стаи в цяла Европа. До 2021 г. повече от 226 000 училища

⁴ Договор за Европейския съюз и на Договор за функционирането на Европейския съюз , <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=celex%3A12016ME%2FTXT> (последно посетен на 20.04.2024 г.)

⁵ Official Journal of the European Union, https://www.legislation.gov.uk/eudn/2003/2318/pdfs/eudn_20032318_adopted_en.pdf, (последно посетен на 20.04.2024 г.)

⁶ Пак там

са регистрирани в платформата. В началото на 2009 г. мотото на eTwinning се променя от „Училищни партньорства в Европа“ на „Общността за училищата в Европа“.

През 2022 г. eTwinning се премества на нова платформа – <https://school-education.ec.europa.eu/bg>. До 31.12.2023 г. членовете на общността са повече от 198 000, от 46 страни.

Център за развитие на човешките ресурси

Центърът за развитие на човешките ресурси (ЦРЧР) е официалната оторизирана институция от Европейската комисия и националните власти за Програма „Еразъм+“ и съпътстващите дейности, една от които е eTwinning.

През 2006 г. в рамките на ЦРЧР е създаден eTwinning National Support Service и Центърът е сертифициран по ISO 9001:2000 за управление на европейски образователни програми.

През 2007 г. Европейската комисия обединява своите образователни и обучителни инициативи в програмата „Учене през целия живот“.⁷ Управлението на тази програма е възложена на ЦРЧР. Чрез нея хора в различни етапи от своя житейски път получават стимулиращи възможности за обучение в цяла Европа.

Целта на настоящата разработка е да представи дейност eTwinning и възможностите ѝ за интегриране на проектни дейности в учебния процес за създаване на подкрепяща образователна среда, насочена към учениците за повишаване на техния интерес към ученето и развитие на техните умения.

Стартирала през 2005 г., eTwinning е общност, която предоставя на заетите с обучението и възпитанието на деца и младежи от 3 до 19-годишна възраст онлайн инструменти за откриване на партньори, стартиране на проекти, споделяне на идеи, обмен на опит и добри практики във виртуалното пространство (Интернет). С оглед Интернет безопасността на участниците, членовете на eTwinning трябва да спазват ясни правила (eTwinning Code of conduct). Регистрацията на всеки eTwinner е свързан с определено училище/детска градина/университет. Това се удостоверява на национално ниво от директора на образователната институция и Националното звено за координация - ЦРЧР.

В периода 2007 – 2013 г. дейност eTwinning е част от секторна програма „Коменски“, Програма за образование и обучение на Европейската комисия „Учене през целия живот“. През този период eTwinning, стартирала като виртуална платформа за проекти между учители от различни европейски страни, се развива до най-голямата социална мрежа за работещите в сферата на образованието и същевременно надеждна база данни за проекти и партньорства по финансирани европейски секторни програми като „Коменски“ и „Леонардо да Винчи“.

От началото на 2014 г. eTwinning става част от новата европейска програма за образование, обучение, младеж и спорт „Еразъм+“ (2014 – 2020). По примера на eTwinning са разработени други платформи за комуникация между институциите, работещи по европейски проекти – напр. платформата EPALe (свързана с образованието за възрастни в Европа), която стартира през есента на 2014 г., а по-късно и School education Gateway, единна платформа с полезна информация за всички, които работят в сектор „Училищно образование“ или се интересуват от него.

В новата Програма „Еразъм+“ (2021-2027), дейност eTwinning е тясно обвързана със същността на Програмата и нейната значимост става все по-голяма. Постепенно eTwinning се променя от инструмент за партньорство във виртуална общност на учителите в Европа.

За управлението на дейността съществува Централно звено за координация - CSS в Брюксел, Белгия (към Европейската комисия), и координирани от него Национални звена за координация (NSO) във всяка държава, работеща по дейността (ЦРЧР за България).

Изградена е мрежа от eTwinning посланици, активни учители и образователни експерти, които след успешно обучение работят съвместно с Националните звена за координация за

⁷ Програма „Учене през целия живот“, https://old.hrdc.bg/fce/001/html/001_0131_.html (последно посетен на 20.04.2024 г.)

популяризиране на дейност eTwinning, гарантиране устойчивостта ѝ и за развитие и поддържане на ефективни партньорства в образованието.

През април 2009г. Националното звено за координация по дейност eTwinning към ЦРЧР основава българската мрежа от eTwinning посланици, включваща седем учители, директори и експерти. От 2023 г. българските eTwinning посланици са 19. Те провеждат срещи със специалисти, работещи в сферата на образованието и в зависимост от техния опит ги запознават с функционалностите на Платформата; възможностите които предлага за кариерно развитие; оказват помощ и подкрепа при интегриране на проектните дейности в учебната програма; споделят добри практики и др.

В Таблица 1 е проследено въвеждането на основните дейности, даващи възможност за сътрудничество и професионално развитие на педагогическите специалисти чрез разработването и реализирането на eTwinning и Еразъм+ проекти.[4]

Таблица 1. Дейности в рамките на eTwinning

Година, месец	Дейност	Кратко описание
2005, януари	eTwinning проекти	Европейско училищно сътрудничество, съвместно обучение и проектно базирана педагогика
2005, декември	Общоевропейски семинари за професионално развитие	Насочени към хора, които искат да научат повече за eTwinning и да развият своите умения за европейското сътрудничество с помощта на ИКТ или ключовите си компетентности (комуникация на чужд език, дигитални компетентности и др.)
2006	Национален и Европейски знак за качество, Европейски eTwinning награди	Присъждат се на учителите за тяхната индивидуална работа и за работата на техните ученици по даден проект, въз основа на обща европейска рамка за оценка
2006, септември	Национални обучения	Насочени към повишаване мотивацията за участие в партньорства и самообучение
2008, януари	Регионални събития и обучения	Възможност за срещи и изграждане на партньорства между съседни страни
2008, декември	eTwinning учителски групи	Част от стартиралата стратегия „beyond projects“, насочена към трансформиране на eTwinning от инструмент за партньорство във виртуална общност на учителите в Европа
2009	Онлайн събития(уебинари)	eTwinning предлага многобройни възможности за повишаване квалификацията на учителите. В Платформата съществува така наречената „Образователна лаборатория“, където се провеждат онлайн обучителни събития
2010, октомври	Учителски стаи, профил	Онлайн дискусии по различни теми, портфолио
2012	Стартира TTI, преименувана по- късно в ITE	Въвеждане на eTwinning в обучението на студенти-учители
2013, март	Стартира eTwinning Plus	Възможност за партньорство с учители от т.нар. Източно партньорство-Армения, Азербайджан, Грузия, Молдова, Тунис и Украйна

2014	Национални eTwinning проекти	Партньорства на роден език, улеснява се комуникацията
2017, октомври	Мобилно приложение - eTwinning app	
2017, декември	eTwinning School Label	Насочени към насърчаване екипността на ниво образователна институция, безопасен интернет, спазване на авторските права
2020	Вътрешноучилищни eTwinning проекти	Виртуални класни стаи, улесняващи преподаването и ученето в електронна среда по време на Ковид пандемията
2022	eTwinning хибридни обучения	Семинари, конференции или всяко друго събитие, предварително организирано, позволяващо на две различни аудитории, отдалечено или на място, да си взаимодействат

eTwinning дава възможност на директори, учители, психолози, педагогически съветници, ресурсни учители, логопеди, училищни и читалищни библиотекари да се регистрират в eTwinning платформата и да използват нейните ресурси. Те имат възможност да:

- работят по съвместни виртуални партньорства (проекти);
- използват богата база данни с идеи и готови проектни модели(eTwinning Project Kit);
- дискутират по значими теми (учителски групи);
- споделят опит и добри практики (онлайн и обучения на място) и др.

На **фигура 1** е проследен броят на новорегистрираните членове на общността от създаването ѝ до края на 2023 г.⁸ Той е нараствал плавно, като в периода на Ковид-19 значително се е увеличил. От направени по време на пандемията проучвания в различни страни става ясно, че голям процент от учителите в Европа не са имали никакъв опит в онлайн преподаването. Тези, които са били активни в Платформата и са били запознати с дигиталните инструменти за сътрудничество, не са имали затруднения при провеждането на онлайн обучение.

Спад в броя на новорегистрираните потребители има след преместването на eTwinning на новата платформа European School Education Platform(ESEP). В края на 2023 г. членовете на eTwinning са 198 048.

Фиг. 1. Брой новорегистрирани членове в eTwinning, 2005-2023

⁸ Данните са предоставени от ЦРЧР. Обобщени са от Santi Scimeca, Project Manager, Senior at eTwinning, Брюксел, Белгия.

Фиг. 2. Брой на регистрираните в ESEP български институции към 20.04.2024 г.

Регистрираните в ESEP български институции са 1932 (фигура 2, данните са към 20.04.2024 г.). От тях най-голям е броят на училищата и детските градини – 1858. Университетите, работещи по дейност eTwinning със студенти, са два: РУ „Ангел Кънчев“– Русе и ШУ „Епископ Константин Преславски“ – Шумен.

Фиг. 3. Брой регистрирани проекти – международни и национални, 2005-2023

eTwinning проектите могат да бъдат европейски, национални или вътреучилищни (intraschool projects). Те се стартират от двама учители и се осъществяват от тях и техни колеги учители, училищни екипи или отделни методически объединения, библиотекари и ученици. Сътрудничеството може да се реализира в рамките на една или няколко учебни дисциплини, с различна продължителност(от една седмица до десет месеца).

Ан Гилерън, един от основателите на eTwinning, отбелязва, че успешното решаване на проблеми често изисква учениците да бъдат включени в интердисциплинарни уроци или практически дейности. Участието в екип, разпределянето на задачи и роли, получаването на помощ и подкрепа, усещането за значимост и др. мотивира учениците да бъдат активни в процеса на своето обучение и да имат положително отношение към ученето като цяло[2].

Проектната работа чрез eTwinning допринася за изграждането не само на по-мотивираща и привлекателна за учениците училищна среда, но и за развитие на техните ключови компетентности - динамична съвкупност от знания, умения, нагласи и отношения, необходими за бъдещата им професионална реализация.⁹

Учителите, които инициират и участват в eTwinning проекти, използват иновативни форми и методи на преподаване и оценяване. Променят начина си на преподаване. Превръщат се в модели за подражание, отворени и способни да си сътрудничат с ученици, родители и местна общност, поставящи ученика в активна позиция на изследовател и съмишленик.

⁹ Закон за предучилищното и училищното образование, чл. 77

ИЗВОДИ

eTwinning е един успешен опит за свързване на училищата в Европа и отвъд нея. Насърчава сътрудничеството, използването на разнообразни учебни пространства и интерактивни подходи за преподаване и учене. Учителите и учениците излизат „извън класната стая“. Развиват своите компетентности, критично мислене и медийна грамотност. Повишават самооценката си и удовлетвореността от ученето.

REFERENCES

Crawley, C., Gilleran, A., Scimeca, S., Vuorikari, R., & Wastiau, P. (2009). *eTwinning: Beyond school projects. A report on eTwinning 2008–2009. Brussels, Belgium: European Schoolnet.*

Gileran, A. (2020). *Empowering future teachers with eTwinning. The pedagogy of eTwinning.* Workshop 24-26, November 2020.

Spasov, Y. (2013). *Human Resource Development Centre (2013): Impact Analysis of the eTwinning Action in Bulgaria, Sofia.*

Vuorikari R., Berlanga A., Cacia R., Cao Y., Fetter S., Gilleran A., Klamma R., Punie Y., Scimeca S., Sloep P. (2011). *ICT-Based School Collaboration, Teachers' Networks, and their Opportunities for Teachers' Professional Development - A Case Study on eTwinning.*

BUILDING COMMUNICATION COMPETENCES IN PRIMARY STAGE STUDENTS THROUGH STEM ACTIVITIES¹⁰

Veselka Kyuchukova-Asenova, PhD Student

Department of Pedagogy,
University of Ruse "Angel Kanchev"
E-mail: vassenova@uni-ruse.bg

Assoc. Prof. Valentina Vasileva, PhD – Supervisor

Department of Pedagogy,
University of Ruse "Angel Kanchev"
Tel.: 082/888268
E-mail: vvasileva@uni-ruse.bg

Abstract: The reason for writing this article is related to the need to build and develop communicative competences in elementary school students and their relationship with STEM activities. The goal is to highlight the communicative competences of elementary school students through STEM activities. Integrating STEM activities into the learning process can significantly improve the communication skills of elementary students.

Key words: Communicative Competences, STEM Activities, Project Assignmet.

ВЪВЕДЕНИЕ

Формирането на комуникативна компетентност у учениците е една от целите заложили от Министерството на образованието и науката и е резултат от цялостния образователен процес. Всеки свързан с процеса на образование е длъжен да положи усилия да създаде у ученика такава нагласа към комуникацията, която да го направи самостоятелен при избора на стратегия и средства за успешното ѝ провеждане. Той е професионално и морално отговорен да компенсира евентуални недостатъци на средата, в която детето расте, и да формира у него умения за самостоятелна изява с адекватни изразни средства.

Общуването между ученици и учители предполага дефиниране на понятието, както и на спецификата на взаимодействията в училищен контекст (Василева, 2016:4).

ИЗЛОЖЕНИЕ

МЕТОДОЛОГИЯ

Реалната работа по формирането на комуникативна компетентност у учениците, особено в началния етап на основната образователна степен, когато те все още нямат изградени трайни комуникационни умения изисква от началния учител да заеме активна позиция по отношение на източниците, влияещи всекидневно върху формирането на комуникативна компетентност на малките деца.

Редица фактори правят наложителни общите действия на училището и другите образователни организации: психофизиологичните особености на децата в начална училищна възраст, увеличаващата се родителска пасивност във възпитанието, големия информационен поток и нарасналата интензивност на комуникацията, развитието на технологиите, отпадането на някои традиционни разбирания и правила в общуването.

STEM обучение може да се окаже ключово в този момент и включването му в образователния процес да започне в най-ранна детска възраст. Преживяванията, които децата имат в ранните си години са изключително важни. Пълноценното STEM обучение, се състои от три основни елемента. Това са: предприемачество, ангажиране и творческо мислене. От

¹⁰ Докладът е представен на студентската научна сесия на 15 май 2024 г. в секция „Педагогика и психология“ с оригинално заглавие на български език: ИЗГРАЖДАНЕ НА КОМУНИКАТИВНИ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПРИ УЧЕНИЦИТЕ В НАЧАЛЕН ЕТАП ЧРЕЗ STEM ДЕЙНОСТИ.

основно значение е да се създадат възможности за учене в забавна и безопасна среда (Idilİsmail, D. Dönmez, 2020:2). И колкото и сложно да звучи това – всъщност не е. Обучението чрез игра и симулиране на реални ситуации е обект на множество образователни принципи. Ключовото при STEM е, че всички обучителни дейности се базират на намирането на решение на проблеми от реалния свят и акцентира върху ученето, основано на проекти. Най-добрият начин за възпитаване на любов към ученето е да се насърчи любопитството. От ранна възраст децата трябва да се мотивират да задават въпроси, да изследват и да играят. Установяването на техните интереси и потребности е ключово.

Необходимостта от анализ на методическия потенциал на допълнителни източници (сред които: медии, интернет ресурси, книжки-игри) е предпоставена и от активната намеса в образователния и възпитателен процес на организации, различни от училището. Обществената значимост на темата за комуникативните компетентности на учениците е стратегическа и поради специфичната роля, която има писаното слово при създаването у детето и утвърждаването на общочовешки и национални ценности, разбирания и активно поведение към околния свят. При създадена ползотворна атмосфера и дълготрайно въздействие можем да се надяваме на формирането на поколения, при които четенето на литература да се възпита като ценност, да е обвързана с използването на новите технологии, така че в зряла възраст да се превърне в нужда, източник на идеи, основа за емоционално и интелектуално израстване и личностно усъвършенстване.

Според А. Хуторски компетенцията включва съвкупността от взаимосвързани качества на личността (знания, умения, навици, способности, дейности), изискуеми по отношение на определен кръг от предмети и процеси, и необходими за качествена продуктивна дейност по отношение на тях (Хуторской, 2002). Н. Цанков дава следното определение „... понятието компетенция е с по-тесен смисъл, има по-малък обем и по-тясна практическа насоченост към конкретни действия, изпълнявани според предварително определени изисквания“ (Цанков, 2009). Зимняя назовава компетенциите като „вътрешни, потенциални, скрити психологически новообразувания: знания, представи, програми (алгоритми) на действие, ценностни системи и отношения, които по-късно се проявяват в компетентностите на човека“ (Зимняя, 2006).

С концепцията за ключовите компетентности се извежда на преден план обучението, ориентирано към резултати, и се акцентира върху прилагането на знания в реални ситуации от живота, като по този начин образованието се оттласква от традиционната си предметна ориентираност, залагайки на изграждането на ключови компетентности – интегрирано през всички предмети (Василева, 2022:101).

РЕЗУЛТАТИ

Социалната и научна значимост на темата за комуникативните компетентности се разкрива в потенциала ѝ – да се подпомогне работата на учители, възпитатели, за преодоляване на проблеми в комуникацията с децата, създаване на двустранно доверие, мотивираност и активност в общуването, за постигане на целите на обучението в начален етап.

Формирането на комуникативна компетентност в началния етап на основната образователна степен трябва да се разглежда в контекста на цялостното обучение. За да бъде постигната самостоятелност, при високо качество на общуването, е необходимо в ранна ученическа възраст да се положат основите на ценностна система, която да гарантира придържането към положителните примери, стойностните четива. Необходимо е разработването на научно обоснована, единна система от дейности, на която преподавателите да разчитат във всекидневната си работа по формиране на комуникативна компетентност. Систематизирано, целенасочено и постоянно осъвременяване на дейността на учителите с допълнителни ресурси е наложително, тъй като актуалността на проблематиката е неотменна – формирането на комуникативна компетентност е задължително условие за адекватното включване на личността в обществото.

Я. Мерджанова определя комуникативната компетентност като адекватно на съдържанието и функционалната природа на човешката компетентност понятие) е не само трансверсална (съществена за всички основни човешки дейности), но и фундаментална за

формирането и развитието на всяка друга трансверсална и частна компетентност (Мерджанова, 2000: 37). Тази базова компетентност предполага у подрастващите да се формират умения и навици за решаването на комуникативни задачи, свързани със създаването на текст, общуване при спазване на речевия етикет, изразяване на собствена позиция, на емоционално отношение към даден речеви продукт и критично отношение към него.

Актуалната философия за образователна модернизация поставя ученика в центъра на педагогическото взаимодействие. Педагогическата реалност се осъвременява чрез учебно съдържание и образователния процес. На първо място е необходимо да се разчупи рамката и да се приемем разбирането, че обучението надхвърля рамките на училището. Да се подкрепят децата в опознаването на техните интереси и таланти, уроци да бъдат креативни, иновативни, забавни и интересни, да се преподават умения по начина, по който ще бъдат използвани в реалния свят.

В рамките на урока да осигурим на децата среда, която е възможно най-близка до реалната. Това може да бъде осъществено с осигуряването на набор от подходящи за темата материали. Можем да използваме материали и предмети от ежедневието или да осигурим чрез проектно финансиране следните подходящи STEM продукти по направления: Оборудване за STEM център; Природни науки STEM; Образователна роботика; Технически конструктори и комплекти.

Целеполагането е ориентирано към личността на детето, към пълноценното интелектуално и социално формиране на малкия ученик.

Тук поставяме акцента върху STEM дейностите, които от своя страна са една изключителна необходимост за да се подобрят комуникативните компетентности. В днешното образование търсим не само да развиваме академични умения, но и да подготвяме ученици за бъдещето, което изисква силни комуникативни умения. В този контекст, интегрирането на STEM дейности в учебните часове за учениците в начален етап, представлява мощен инструмент за развитие на комуникативните компетентности. STEM образованието вече се признава като важна част от образователния процес.

За развитието на комуникативните компетентности са необходими различни видове STEM дейности;

- **Научноизследователски проекти** - е дейност за организирането на проекти, които изискват научно изследване и са изключително полезни и заинтригуващи за учениците. Събирането на информация от различни източници дава възможност за развитието на комуникативните компетентности у учениците. Тези проекти могат да се работят по групи, да се споделят с класа както и да се представят чрез презентации. Проектната работа в групи предоставя възможност за развитие на ефективни комуникативни умения. Учениците работят заедно върху задачи, обсъждат, обменят идеи и решения, което развива техните компетентности за сътрудничество и ефективна комуникация.

Примерно проектно задание:

1. Дизайн на ракета
2. Биологични опити с растения
3. Зоологична експедиция
4. Археолози на бъдещето
5. Енергиен експеримент

- **LEGO строителство** – е дейност чрез която учениците си комуникират това което създават и обясняват логиката зад техния избор. Тук могат да се използват различни стилове за комуникация, вплитане на STEM елементи. Тази дейност съдържа логически и математически елементи и насърчава децата да обсъждат стратегии и решения.

Примерно проектно задание:

1. Геометрични конструкции с LEGO
2. Математически пъзел
3. Математически дедектив

- **Езикови задачи** – дейност, която може да бъде насочена към техническо писане и художествено творчество. Така те ще подобрят уменията си за писане и обяснение. Интегрирането на техническо писане в учебния план помага за развитие на уменията за яснота и логично изясняване. Интегрирането на нови думи и термини, свързани със STEM областите в литературата и художествените творби ще обогати комуникативните им компетентности.

Примерно проектно задание:

1. Художествен проект със звук
2. Приключение в Космоса
3. Езикова лаборатория
4. Езикова кръстословица

- **Виртуални реалности** – е дейност в която учениците използват виртуални среди или разширена реалност за обучение, което стимулира комуникативните компетентности и им дава възможност да споделят с останалите. Използването на виртуална реалност и интерактивни елементи в учебните часове представя нови възможности за комуникация. Учениците могат да създават свои виртуални проекти и да комуникират чрез тях, което ги подготвя за дигиталното бъдеще.

Примерно проектно задание:

1. Космически екипаж
2. Времеплавателни изследователи
3. Виртуална арт галерия
4. Експедиция под водата

ИЗВОДИ

При STEM концепцията за обучение се използват методите на науката, технологиите, инженерството и математиката и по принцип включват списък от стратегии на преподаване, които предвиждат обучението да бъде интердисциплинарно, а не частнопредметно. STEM обучението също така се характеризира с активна комуникация и работа в екип. На етапа на обсъждане се създава свободно пространство атмосфера за дискусия и изразяване на мнения. Учениците се чувстват свободни и не се страхуват да изразят мнение, учат се говорят и да представят решенията си. Те са през цялото време общуват с учителите и с децата от екипа, което има голямо значение за формиране на комуникативните им компетентности. Представянето на учебната информация по нов и интересен за обучаемите начин, възможностите за лесна навигация и модулния принцип придобиването на нови знания, умения и компетенции е забавно и лесно за учениците (Георгиев, 2022:128).

REFERENCES

Vasileva, V. (2016). *Formirane na komunikativni umenia. Uchebno-metodicheskoto rukovodstvo za prakticheski uprazhnenia*. Ruse: Avangard print EOOD. ISBN: 978-954-337-292-8 (**Оригинално заглавие:** Василева, В. 2016. *Формиране на комуникативни умения. Учебно-методическо ръководство за практически упражнения*. Русе: Авангард принт ЕООД. ISBN: 978-954-337-292-8).

Vasileva, V. 2022. *Prilagane na andragogicheskata paradigma v usloviyata na vissheto obrazovanie pri obuchenieto v pedagogicheski spetsialnosti*. Ruse: *Pedagogicheski novosti*, br.1 (**Оригинално заглавие:** Василева, В. 2022. *Прилагане на андрагогическата парадигма в условията на висшето образование при обучението в педагогически специалности*. Русе: *Педагогически новости*, бр.1).

Georgiev, G. 2022. *Akustichnite sredstva za neverbalna komunikatsia – klyuch kam uspeshtno pedagogicheskoto obshtuvane v onlayn sreda*. Ruse: *Pedagogicheski novosti*, br.1 (**Оригинално заглавие:** Георгиев, Г. 2022. *Акустичните средства за невербална комуникация – ключ към успешно педагогическо общуване в онлайн среда*. Русе: *Педагогически новости*, бр.1).

Tsankov, N. 2009. Kompetentnost za poznavatelno modelirane – didakticheska konkretizatsia, *sp. Pedagogika №7-8* (**Оригинално заглавие:** Цанков, Н. 2009. Компетентност за познавателно моделиране – дидактическа конкретизация, *сп. Педагогика №7-8*).

Idilİsmail S., D. Dönmez. 2020. *Klyuchovi aspekti na STEM v etapa na rannoto detsko obrazovanie i vkluchvaneto na roditelite na malki detsa. Rakovodstvo za detski uchiteli*. Universitet Karakkale, Turtsia. ISBN: 978-975-8626-18-2 (**Оригинално заглавие:** *Idilİsmail S., D. Dönmez. 2020. Ключови аспекти на STEM в етапа на ранното детско образование и включването на родителите на малки деца. Ръководство за детски учители. Университет Къръккале, Турция. ISBN: 978-975-8626-18-2*).

Zimnyaya, I. Al. 2006. Klyuchevye kompetentsii – novaya paradigma rezultata obrazovania//Internet – zhurnal „Эйдос”. URL: <http://www.eidos.ru/journal/>, (poseten na 11.10.2023) (**Оригинално заглавие:** *Зимняя, И. Ал. 2006. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования//Интернет – журнал „Эйдос”*). URL: <http://www.eidos.ru/journal/>, (посетен на 11.10.2023).

Hutorskoy A. V. 2000. Klyuchevye kompetentsii i obrazovatelynye standarty//Internetzhurnal „Эйдос“. *V nadzag: Tsentr distantsionnogo obrazovania "Эйдос"*. URL: <http://www.eidos.ru/journal/2002/0423.htm> (poseten na 01.10.2023) (**Оригинално заглавие:** *Хуторской А. В. 2002. Ключевые компетенции и образовательные стандарты//Интернет журнал „Эйдос”*. *В надзаг: Центр дистанционного образования "Эйдос"*. URL:<http://www.eidos.ru/journal/2002/0423.htm> (посетен на 01.10.2023).

PROJECT ACTIVITIES AS A TOOL FOR DEVELOPING KEY COMPETENCES IN PRE-SCHOOL PRIMARY SCHOOL ¹¹

Galya Aleksandrova, PhD Student

Department of Pedagogy,
University of Ruse "Angel Kanchev"
Tel.: +359 888654833
E-mail: galeksandrova@uni-ruse.bg

Assoc. Prof. Valentina Vasileva, PhD – Supervisor

Department of Pedagogy,
University of Ruse "Angel Kanchev"
Tel.: 082/888268
E-mail: vvasileva@uni-ruse.bg

Abstract: *The article examines the functionality of the project activities as a means of developing key competences of preschool children and students from the initial stage of primary education. Emphasis is placed on identifying the primary goal, the achievement of which will inspire the deployment and development of multiple educational needs. Learning methods based on development and participation in projects related to personal development are considered, which should occupy a special place in the educational process. A brief overview of the teaching skills on the subject is made, as well as the skills and qualities that children and young students could acquire through the project activities.*

Key words: *Project Activity, Key Competencies, Project Objectives, Project Methods.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Проектно-базираното обучение е систематичен метод на преподаване и учене, който ангажира децете и учениците в сложни, реални задачи, които водят до продукт или презентация пред публика, позволявайки им да придобият знания и умения, подобряващи живота (Chen & Yang, 2019)

Проектната дейност като средство за развитие на ключови компетенции спада към категорията на иновациите, тъй като включва трансформация на реалността и се изгражда на базата на подходяща технология, която може да бъде унифицирана, усвоена и подобрена. Съвремението се характеризира с интензивност в промяната на реалността, затова то се нуждае от хора, които могат да вземат нестандартни решения и които могат да мислят креативно. Успехът в съвременния свят до голяма степен се определя от необходимостта на човек да организира живота си като проект: да може да определя дългосрочните и краткосрочните перспективи, да намира и привлича необходимите ресурси, да очертава план за действие и след като го изпълни, да оцени дали е възможно да се постигнат поставените цели. Тези необходиминости инспирират нуждите от навременно въвеждане на проектни дейности като средство за развитиена ключови компетенции в обучителния процес още в предучилищния и начален етап на училищното образование.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Фундаменталността за избора на тематичния фокус на това изследване се идентифицират с основната цел, в която са внедрени определени характеристики: определяне на същността и

¹¹ Докладът е представен на студентската научна сесия на 15 май 2024 г. в секция „Педагогика и психология“ с оригинално заглавие на български език: ПРОЕКТНИТЕ ДЕЙНОСТИ КАТО СРЕДСТВО ЗА РАЗВИТИЕ НА КЛЮЧОВИ КОМПЕТЕНЦИИ В ПРЕДУЧИЛИЩНА НАЧАЛНОУЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ. Разработен е в рамките на проект 2024-ФПНО-01: „Разработване и изследване на ресурси за повишаване на функционалната грамотност и социалната компетентност на учащите се в областта на предучилищното, училищното образование и социално педагогическата сфера“.

значението на проектните дейности, свързани с полагане на основите на ключовите компетенции в образователния процес на съвременната предучилищна и началноучилищна степен в училищното образование, идентифициране на ключовите задачи на проектно-базираното обучение, фактори за успех, принципи, видове, технологии за организиране и провеждане на поэтапна работа, резултати, влиянието на проектните дейности върху развитието на различни способности на децата в предучилищна и началноучилищна възраст, представяне на темите за изпълнение на видове проектни дейности с помощта на ДОС (държавни образователни стандарти).

Съществуващите практики за използване на проектни и изследователски дейности показват, че съвременната детска градина и училище се нуждаят от интегрирана система от дидактическа и методическа подкрепа за организиране на проектни дейности на обучаемите. Следователно съвременните образователни институции /детска градина и училище/ се нуждаят от цялостна образователна и методическа подкрепа за организацията на образованието, извънкласните дейности на учениците, включително организирането на проектни и изследователски дейности. Теоретичните и инструктивни, технологични и аксиологични основи за прилагане на универсални учебни дейности за осигуряване на правилна проектна и изследователска дейност трябва да бъдат усвоени в метапредметни курсове, в рамките на извънкласни дейности, допълнително образование (Колесников, 2020).

Методите на обучение, базирани на проекти, свързани с личностното развитие, трябва да заемат специално място в образователния процес. Успехът би се определил от много фактори, сред които: осигуряване на тясно взаимодействие и сътрудничество на учителя с учениците и техните родители, формирането у децата на ранен социален положителен опит за реализиране на собствени идеи, креативно мислене, и способност за нестандартни изводи при решаване на зададени задачи, свързани с настоящия житейски опит. Следователно има основание да се говори за методи на преподаване на проектни дейности, което означава целенасочени и организирани методи и начини за изпълнение на проект. Методите могат да бъдат разгледани като традиционни и иновационни (нетрадиционни)

Традиционни методи:

- Вербални методи, основани на богатството, изразителността и многостранността на устната реч. Основните техники и методи за обучение на речта са разказ, обяснение, лекция, разговор, дискусия, инструктаж.
- Демонстрация - съвкупност от действия на учителя.
- Практическите методи в осигуряват максимална самостоятелност и активност.
- Самонаблюдение на приложението на метода на обучение при продължително изучаване на процеси в природни условия.
- Метод на упражнение.

Иновативни (нетрадиционни) методи:

- Методът на творческите проекти - гъвкава система за обучение, модел за организиране на образователния процес.
- Анализ на дизайна – изследване на различни обекти с цел изследване на техните свойства и характеристики.
- Методът на морфологичния анализ - идентифициране на няколко характерни черти на обектна изследване.
- Методът на мозъчната атака - верижна реакция от идеи по време на мозъчна атака, която води до интелектуален взрив.
- Методът на фокусните обекти (асоциативен метод) - търсене на технологични решения.

Новата парадигма на педагогиката, както отбелязват съвременните изследователи, измества фокуса на проблемите от формирането на знания, умения и способности към цялостното развитие на личността на детето и малкия ученик. Основните цели са насочени към разбиране на света около тях, децата откриват нови знания и начини на дейност, за да заемат своя социален статус.

Педагогическата работа трябва да бъде насочена към създаване на благоприятни условия за развитие не само на творческа им личност, но и на тяхната социална култура, позиция и същност.

Проектът като работа за развитие е насочена към решаване на конкретен проблем.

В проектните и изследователските дейности на децата се развиват най-важните общи когнитивни умения и способности.

Почти е невъзможно да се решат съвременните педагогически проблеми и да се развият нови черти в личността на детето или мълкият ученик в рамките на отделните учебни дисциплини, като се използва само класно-урочна форма на организиране на образователния процес и да се оценят получените резултати. Необходимо е да се търсят начини и форми за организиране на образователния процес, с помощта на които да се постигнат нови образователни резултати.

Внедряването на проектните дейности ще допринесат за:

- осигуряване на целостта на педагогическия процес, осъществяващ в единство разностранното развитие, обучение и възпитание на децата и учениците;
- развитие на творческите способности и активност;
- адаптиране към съвременните социално-икономически условия на живот;
- формиране на когнитивни мотиви за учене, тъй като децата и учениците в начален етап на основно образование виждат крайния резултат от своята дейност, което предизвиква желание да учат и да подобряват своите знания, умения и лични качества.

Целта на проектните дейности и проектно-базираното обучение са насочени към създаването на специални условия, при които учениците имат стимул да търсят самостоятелно необходимите и липсващи знания, които могат да бъдат реализирани от различни източници.

Във връзка с тази цел възникват следните задачи пред учителите:

1. Проучване на цялата налична информация за проектните дейности на учениците.
2. Мотивиране на малките ученици да работят по проекта като им се обяснят предимствата на този вид дейност.
3. Да се развие у децата способността да си сътрудничат помежду си, да изработят обща стратегия за решаване на проблеми, да си разпределят отговорностите и да си оказват взаимопомощ.
4. Проследяване на резултатите от влиянието на проектната дейност на децата или учениците върху тяхното усвояване на учебното съдържание.

Изследвайки преподавателската могат да се наблюдават следните проекти и изследователските дейности:

- самостоятелност в учебно-познавателната дейност;
- промяна на връзката обучаем-преподавател от субект-обект към субект-субект;
- по-ефективни интердисциплинарни връзки;
- развитие и формиране на креативността на обучаемите;
- променена роля на учителя от някой, който просто дава информация на някой, който консултира;
- по-високо качество на образованието (Золотарева и др., 2016).

Децата или малките ученици придобиват група от умения и способности в процеса на дейностите по проекта:

- интелектуални (способност за работа с информация, навигация в информация, ориентиране в информационното пространство, систематизиране на знания, подчертаване на основната идея, способност за търсене на нова информация, способност за обобщения и заключения, работа със справочни материали);
- творчески (способността да се генерира идея, да се намерят няколко варианта за решаване на проблем, да се избере по-рационалното, да се предвидят последствията от взетите решения, способността да се види нов проблем);
- комуникативни (умението да се води дискусия, да се слуша и чува събеседника, да се защитава гледната точка, подкрепена с аргументи, способността да се изразяват мислите си);

- работа с средства за информация (умение за работа в библиотеки, на компютри, в комуникационни мрежи).

Тези умения и способности трябва да са взаимосвързани и способни да се допълват взаимно.

Проектните дейности, приложени в обучението на децата в детската градина малките ученици от начален етап на основно образование ще обусловят формирането, развитието и усъвършенстването на следните ключови образователни компетенции:

1. Ценностни компетентности. Компетенции формиращи светогледа, свързани с ценностните ориентации на детето или малкият ученик. Развива способността му да вижда и разбира света около себе си, да се ориентира в него, да осъзнава своята роля и предназначение.

2. Общочовешки компетентности. Разгръщат особеностите на националната и общочовешката култура, духовно-нравствените основи на човешкия живот и човечеството, отделните нации, културните основи на семейни, социални, обществени явления и традиции, ролята на науката и религията в човешкия живот, тяхното влияние върху света, компетенции в ежедневието, културата и сферата на свободното време.

3. Образователни и когнитивни компетентности. Това е набор от компетенции на учениците в областта на самостоятелната познавателна дейност, включващи елементи на логическа, методическа, общообразователна дейност, свързани с реални познати обекти.

4. Информационни компетенции. С помощта на информационните технологии се формира способността за самостоятелно търсене, анализиране и подбор на необходимата информация, организиране, трансформиране, съхраняване и предаване.

5. Комуникационни компетенции. Те включват владение на необходимите езици, начини за взаимодействие с околни и далечни хора и събития, умения за работа в група и овладяване на различни социални роли в екип.

6. Социални и трудови компетенции.

7. Компетентностите за лично самоусъвършенстване са насочени към овладяване на физически, духовни и интелектуални методи.

ИЗВОДИ

Работата по проекти ще повиши активността и самостоятелността на ученици с различно ниво на развитие и способности. Проектните дейности ще стимулират познавателната мотивация и повишат интереса към учебните предметите.

Философията на обучението, базирано на проекти, счита, че обучението е по-ангажирано, когато се задейства от „Трябва да знам“ на ученик, отколкото от „защото ти трябва да знаеш“ на учител (Ленц, Уелс и Кингстън, 2015). Ядрото на проектно базираното обучение е самият проект. Проект е думата която отличава обучението, базирано на проекти, от другите подходи на обучение, и това може да бъде дефиниран като „акт на създаване във времето“, включващ учениците в конструктивно разследване (Chen & Yang, 2019).

Основният резултат не е просто послание, подготвено от детето, изготвена интересна презентация или ръчно изработени предмети в екип. Педагогическият резултат е преди всичко образователно безценен опит от самостоятелна, творческа, изследователска работа, нови знания и умения. Ако децата са включени в проектни дейности от ранна възраст, тогава те развиват любознателност, гъвкавост на мисленето, памет, способност за оценка, визия за проблем, способност за предвиждане и други качества, характерни за човек с развит интелект. С възрастта тези качества се подобряват, укрепват и стават неразделна част от личността на човека. Методът на проекта е една от възможностите за използване на живота за образование и образователни цели. Методът на проекта открива път, показващ как да се премине от вербално образование към образование в самия живот и чрез самия живот.

По този начин, благодарение на използването на проектни дейности, се повишава нивото на творческо развитие на учениците; съчетаването на теория и практика се получава естествено, което прави теорията по-интересна и по-реална; развива се активността на учениците, което ги води до по-голяма самостоятелност; засилва се чувството за социална отговорност и преди всичко децата изпитват истинска радост в класната стая.

REFERENCES

- Balayan G. V. Metod proektov na uroke istorii / G. V. Balayan // Shkolnyye tehnologii. - № 1. – 1997 (**Оригинально заглавие:** Балаян Г. В. Метод проектов на уроке истории / Г. В. Балаян // Школьные технологии. - № 1. - 1997).
- Britvina L.Yu. Metod tvorcheskih proektov na urokah tehnologii. / Nach.shkola. – 2012.- №6. (**Оригинально заглавие:** Бритвина Л.Ю. Метод творческих проектов на уроках технологии. / Нач.школа. – 2012. - №6.).
- Chen, C.-H., & Yang, Y.-C. (2019). Revisiting the effects of project-based learning on students' academic achievement: A meta-analysis investigating moderators. Educational Research Review, 26, 71–81. <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2018.11.001>.
- Kolesnikov, I. A. (2020). “Fundamentals of project and research activities”. School and production, 8, 9-15.
- Lenz, B., Wells, J., & Kingston, S. (2015). Transforming schools using project-based deeper learning, performance assessment, and common core standards (1st ed.). San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Pavlova M.B. i dr. Metod proektov v tehnologicheskom obrazovanii shkolnykh/Pod red. I.A. Sasovoy. – М.: Ventana-Graff, 2014. (**Оригинально заглавие:** Павлова М.Б. и др. Метод проектов в технологическом образовании школьников. / Под ред. И.А.Сасовой. – М.: Вентана-Графф, 2014.
- Sidenko A.S. Metod proektov: istoria i praktika primeneniya. // Zavuch. – 2011. - №6 (**Оригинально заглавие:** Сиденко А.С. Метод проектов: история и практика применения. // Завуч. – 2011. - №6).
- Zolotareva, A. V., Pikina, A. L., & Tikhomirova, N. G. (2016). Further education of children: history and modernity. Urait Publishing House, 353 p.

THE EDUCATION OF PARENTS AS A STRATEGIC APPROACH TO ACTIVATE THEIR EDUCATIONAL POTENTIAL¹²

Gyonyul Hayredin, PhD Student

Faculty of Natural Sciences and Education, Department of Pedagogy

University of Ruse "Angel Kanchev"

Tel.: +359 887 199 242

E-mail: ghayredin@uni-ruse.bg

Assoc. Prof. Desislava Belomorska, PhD – Supervisor

Faculty of Natural Sciences and Education, Department of Pedagogy

University of Ruse "Angel Kanchev"

Tel.: +359 898 839 686

E-mail: dstoyanova@uni-ruse.bg

Abstract: *The term pedagogization refers to the application of the principles and methods of pedagogy to different areas of life outside the traditional educational setting. The term implies that pedagogical concepts and practices can be adapted and used in a wide range of contexts, including the context of family education. Parent pedagogy encompasses practices and approaches that aim to support and empower parents in their role as primary educators of their children. This process often involves providing resources, information and guidance to help parents better understand their children's needs, develop positive relationships with them and promote their healthy development. By encouraging parents' active participation in their children's education and upbringing, pedagogy aims to create a more holistic approach to learning that recognizes the importance of the family environment to the child's overall well-being, contributing to parents' pedagogical success.*

Key words: *Pedagogization, Parent Empowerment, Pedagogical Success.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Разбирането на съдържанието и значението на основните понятия в областта на педагогиката е от ключово значение за правилното им осмисляне и приложение в областта на семейното възпитание. Терминът „педагогизация“ не е широко използван в академичната литература или професионалните дискусии - въпреки това концепциите, които той представлява, са били обсъждани и прилагани в различни форми през цялата история. Установихме, че понятието „педагогизация“ се появява в края на 50-те години на миналия век и е въведено от социолога Янпетер Коб [2], който го дефинира в перспективата на образователния контекст като тенденция, която се е появила в почти всички обществени институции на модернизиралото се общество. Западната социална държава се проявява преди всичко като „педагогическа“, но за разлика от сродни понятия като „индустриализация“ и „бюрократизация“ неговата концепция не е приета. Едва през 80-те години на 20-ти век тя получава легитимност в немската педагогическа историография [3]. Впоследствие терминът „педагогизация“ се използва като маркер за експанзията на възпитателната дейност не само до увеличаване броя на образователните и възпитателни институции, но и до обхвата на възпитателните и образователни процеси, централната роля на педагогиката в обществото и по-голямата педагогическа загриженост [1].

В България терминът „педагогизация“ е разгледан и в трудовете на Радослав Пенев, в които е анализиран проблемът за педагогизация на родителската общност, акцентирайки върху ролята на родителя като социален партньор на образователните институции, изхождайки от функцията му на основен възпитателен субект [5].

¹² Докладът е представен на студентската научна сесия на 15 май 2024 г. в секция „Педагогика и психология“ с оригинално заглавие на български език: ПЕДАГОГИЗАЦИЯТА НА РОДИТЕЛИТЕ КАТО СТРАТЕГИЧЕСКИ ПОДХОД ЗА АКТИВИРАНЕ НА ВЪЗПИТАТЕЛНИЯ ИМ ПОТЕНЦИАЛ.

Според Д. Стоянова, в България въпросът за педагогизацията на родителите, особено по отношение на възпитанието, е недостатъчно проучен, както на теоретично, така и на практико-приложно ниво.

Констатацията ѝ, че „Необходимост от педагогизиране на възпитателните взаимодействия в семейството и повишаване педагогическата култура на родителите съществува и нейната цел е не да дава готови директиви за поведение и действие, а да формира у родителя съществените характеристики на възпитател, които да му позволят в различните възпитателни ситуации да се чувства подготвен в разрешаването на възникналите проблеми, да разполага с възможности за избор и реализация на оптимални стратегии за преодоляване на възникналите провоторечия“ е особено актуална в контекста на съвременната действителност [4].

Актуалност на проблема

Възпитанието на подрастващото поколение в съвременното общество е обект на особена грижа – родителите са първите учители на децата си, от тях се очаква да положат основите на физическото, моралното и интелектуалното развитие на личността на детето в детството. Приоритизирането на семейното образование изисква и различна връзка с предучилищната образователна институция, а именно – сътрудничество, взаимодействие и доверие. Сътрудничеството разглеждаме като общуване на „равнопоставени“, където никой няма привилегията еднолично да критикува, контролира или оценява.

Съвременните тенденции в развитието на предучилищното образование се обединяват от един важен и значим критерий – неговото качество, което пряко зависи от нивото на *професионална компетентност* на педагозите и *педагогическата култура* на родителите.

Постигането на високо качество на образование и възпитание, адекватното задоволяване на потребностите на родителите и интересите на децата и създаването на **единно образователно пространство** е възможно, чрез рационализация на системата на взаимодействие между предучилищната образователна институция и семейството.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Разбирането за семейното възпитание като основен фактор за личностното развитие на детето стои в основата на българската педагогическа теория - семейството традиционно се смята за най-важния фактор на първичната социализация – именно там децата възприемат норми, ценности и вярвания.

Въпреки, че ползотворното сътрудничество между фамилната система и тази на детската градина и въпросът с **повишаването на възпитателния капацитет на родителите** се репродуцират в образователното нормотворчество, тяхното приложение остава в сферата на пожелателната добронамереност, тъй като липсват достатъчно убедителни, актуални и репрезентативни проучвания, както на теоретично, така и на практико-приложно равнище, които да отразяват автентично и безпристрастно ситуацията към настоящия момент.

Прави впечатление, че независимо от вложените усилия, е налице своеобразна демаркационна линия между двата основни социални института, с тенденция всеки да „пази“ своя ареал от убеждения, нагласи и стереотипи, което от своя страна е потенциална пречка за единството и успеха на възпитателните взаимодействия.

Взаимодействието **семејство-детска градина** е необходима база за успешното предучилищно образование. Съвременният начин на живот изисква учители и родители да обединят усилията си в името на това да допринесат за най-доброто образование и възпитание на децата. Системата на обучение е подвластна на много фактори и може да бъде ефективна, само ако се основава на взаимно доверие, прозрачност в комуникацията и партньорство.

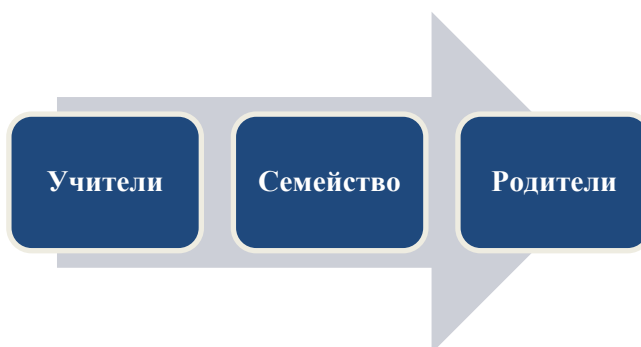
Досегашните наблюдения показват, че моделът, в който двата най-важни възпитателни института – семейството и образователната институция действат ограничено и само в рамките на своите компетентности, е обречен на провал, лишавайки родителите от *активната им роля* във възпитанието на децата и създавайки ненужни бариери. Връзката между семейството и детската градина е нарушена и процесите, които се извършват и на двете места, не са свързани и синхронизирани помежду си. За да се преодолее тази фрагментация и разлката между дома

и училището, е необходимо педагозите и родителите да работят заедно в партньорство, да споделят информация, идеи и мнения, да подобрят процеса на вземане на решения.

Промените в съвременното семейство – финансова и социална стратификация, изобилие от информационни технологии, по-широки образователни възможности – налагат търсенето на нови форми на взаимодействие, които целят да предотвратят оттеглянето на родителите от образователния процес и да прекъснат тенденцията отговорност да се търси и носи единствено от учителите.

Д. Стоянова разглежда парадоксите на семейното възпитание, където „...спецификата и динамиката на социо-културните условия поставя пред съвременните родители множество предизвикателства, свързани с уменията за адекватен и съобразен с реалната среда избор на възпитателни подходи и модели за семейно възпитание, както и за тяхното адаптивно и гъвкаво прилагане в семейната възпитателна практика“ [5].

В подкрепа на казаното дотук, Р. Пенев посочва, че „ Взаимодействието на образователните учреждения със семейството се възприема психологически като педагогическа пропаганда, а не като педагогическо образование на родителите, т.е. като едностранчиви направляващи въздействия от страна на институционализирания субект и неговите оторизиращи представители /учителите/ към обективната даденост, подлежаща на влияние /семейството/ и конкретните реципиенти /родителите/ [6]. (Фиг.1).

Фиг. 1 Взаимодействие на възпитателните субекти

Разглеждаме включването на родителите в *единно образователно пространство* за развитие на детето в предучилищната образователна институция в следните направления:

- ✚ Работа с екипа на предучилищната образователна институция за организиране на взаимодействие със семействата, запознаване на учителите с нови форми на работа с родителите;
- ✚ Повишаване на педагогическия капацитет на родителите;
- ✚ Включване на родителите в дейността на предучилищните образователни институции, съвместна работа за обмяна на опит и ресурси.

Допускаме, че педагогическите концепции и практики могат да бъдат адаптирани и използвани в широк спектър от контексти, включително в контекста на *семейното възпитание*. Изхождайки от това, разглеждаме *педагогизацията* като процес, обхващащ практиките и подходите, които имат за цел да *подкрепят* и *овластяват* родителите в ролята им на *първични възпитатели* на децата си чрез обучение и предоставяне на необходимите знания, умения и ресурси за педагогическия им успех.

Този процес може да включва различни дейности като обучения, работа с родителски съвети, индивидуални консултации и насочване на ресурси към нуждите на конкретното семейство.

Основната цел е да се насърчи активното участие на родителите в образователно-възпитателния процес и да се подкрепи тяхната роля като първи учител на детето.

Считаме, че успешната работа с родителите предполага предварително опознаване на семейната среда посредством анализ на социалния състав на родителите, стиловете им на функциониране, техните ресурси и очаквания.

Ефективното сътрудничество между родителите и професионалистите от предучилищната образователна институция обхваща следните аспекти (Фиг.2)

Фиг.2 Аспекти на ефективното сътрудничество

Като съществена част от процеса на **педагогизация** разглеждаме и модерирването на *родителското съзнание* в позитивна насока - като подход към родителството, който подчертава важността на саморефлексията, критичното мислене, личната трансформация и социалната справедливост в процеса на отглеждане на детето.

Принципите на модерирването на родителското съзнание включват:

1. **Саморефлексия:** Родителите следва да поставят под въпрос собствените си вярвания, ценности и минали преживявания, за да разберат как те могат да повлияят на тяхното отношение и поведение спрямо децата им.

2. **Критично мислене:** Родителите трябва да насърчават децата си да задават въпроси, да изследват различни гледни точки и да правят независими преценки, вместо просто да приемат информация на доверие.

3. **Социална справедливост:** Родителите трябва да насърчават децата си да разпознават и предизвикват системната несправедливост и да работят за създаването на по-приобщаващо и справедливо общество.

4. **Лична трансформация:** Родителството трябва да бъде процес на непрекъснато учене и израстване за родителите, както и за техните деца. Родителите трябва да бъдат отворени за промяна и готови да преразгледат своите вярвания и практики в светлината на нови прозрения и опит.

5. **Ангажиране на общността:** Родителите трябва да работят заедно с други родители, членове на общността и образователни специалисти, за да създадат подкрепяща мрежа, която насърчава положителното развитие на децата.

Промяната на *родителското съзнание* насърчава родителите да възприемат по-нюансирано разбиране на ролята си в живота на децата си и да се стремят към по-балансиран и осъзнат подход към родителството. Като насърчават критичното мислене, социалната справедливост и личната трансформация, родителите могат да помогнат на децата си да развият уменията и ценностите, необходими за успешно навигиране в сложния и бързо променящ се свят.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изхождайки от презумпцията, че **педагозите** притежават богата професионална експертиза, търсят креативни начини за сътрудничество със семейната общност и имат необходимата мотивация за повишаване на възпитателния потенциал на родителите, считаме, че проучването на нагласите, бариерите, възможностите и емпиричните им положителни

практики с фамилната система е **неизследвана ниша**, която ще даде възможност за актуален срез на ниво взаимодействие, а оттам и установяване на дефицитите ѝ.

Родителската общност, от своя страна, е ценен, но неефективно използван **ресурс**, чийто възпитателен потенциал подлежи на оптимизиране, допринасяйки за ефикасността на взаимодействието с образователните институции за предучилищно възпитание и образование.

Настоящият доклад разглежда **процеса на педагогизация** като стратегически подход за възпитателно-образователната интеракция между двете сфери и възможно решение за повишаване на мотивацията и капацитета на педагозите и родителите в контекста на възпитателните въздействия.

Фокусът е поставен върху **подкрепата и овластяването** на родителите, насърчавайки критичното мислене, саморефлексията и личната им трансформация.

REFERENCES

1. Herman, F., Depaepe, M., Simon, F., & Van Gorp, A., 2007, Punishment as an educational technology – a form of pedagogical inertia in schools? In P. Smeyers & M. Depaepe (Eds.), Educational research: Networks and technologies (pp. 203-219). Dordrecht: Springer.
2. Hohne, T., 2002, Pädagogisierung sozialer Machtverhältnisse. In T. Dorfler & C. Globisch (Eds.), " Postmodern practices. Beiträge zu einer vergehenden Epoche " (pp. 115-130). Munster: Lit Verlag.
3. Giesecke, H., 1996, Das Ende der Erziehung. Neue Chancen für Familie und Schule. " Stuttgart: Klett-Cotta-Verlag.
4. Stoyanova, D., 2012, Conceptual and technological approaches to teach parents in positively orienting family education, Rouse, Стоянова, Д. (**Оригинално заглавие:** Концептуални и технологични подходи за педагогизация на родителите в контекста на позитивно-ориентираното семейно възпитание, Научни трудове на Русенския университет - 2012, том 51, серия 6.2).
5. Stoyanova, D., 2013 Paradoxes of family upbringing, Стоянова, Д 2013. (**Оригинално заглавие:** Парадокси на семейното възпитание сб: Научни трудове - Русенски Университет "Ангел Кънчев", Филиал Силистра, Майски научни четения, том 52, серия 11, 57-62).
6. Пенев, Р., 2002, Педагогическо образование на родителите. С., ИК Д.Убенова, 2002, 160 с.

SPECIFICS OF ADOLESCENCE. FACTORS AND INFLUENCES IN MASTERING SOCIAL AND CIVIC COMPETENCES¹³

Iskrena Dimitrova, PhD Student

Department of Pedagogy,
University of Ruse "Angel Kanchev"
Tel.: +359 885609487
E-mail: Iskrena.dimitrova@abv.bg

Assoc. Prof. Lora Radoslavova, PhD – Supervisor

Department of Pedagogy,
University of Ruse "Angel Kanchev"
Tel.: +359 889699115
E-mail: lradoslavova@uni-ruse.bg

Abstract: *The present text examines the psychological specifics of adolescence, the influence of the family environment and the friendly community as factors for the acquisition and upgrading of social and civic competences. The essential characteristics of these competences have been examined and an attempt has been made for a theoretical analysis.*

Key words: *Adolescence, Social and Civic Competences, Psychological Specifics, Factors, Influences.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Усвояването на социалните и гражданските компетентности от подрастващите е сложен по рода си процес. Поради това, разбирането на социалните, икономическите, правните и политическите понятия и структури, както и на световните събития изискват използване на подходящи образователни инструменти, съобразени с възрастта и психологическите особености на учениците. Целта на настоящия текст е да се очертаят факторите, закономерностите и влиянията върху образователните и социалните процеси по отношение на юношите при усвояването на социалните и гражданските компетентности.

ИЗЛОЖЕНИЕ

„Компетентностите се определят като динамична съвкупност от знания, умения, нагласи и отношения, които се придобиват в процеса на обучение. Свързват се основно с поведението на личността – не сами по себе си знания или умения, а подходящи поведения, демонстрирани в конкретни учебни ситуации и необходими за постигането на резултати в конкретна дейност или при определена професионална роля“ (МОН, 2019:2).

Самото понятие компетентност има латински произход и означава „способен“. (БАН, 1993) В българската научната литература се появява през 60-те години на 20 век и се използва в съчетание като "езикова компетентност", а през следващите няколко десетилетия за компетентности започва да се говори в различни области – теорията и практиката на обучението по чужд език, теорията на комуникацията, управлението на човешките ресурси, мениджмънта. В края на XX век понятието „компетентност“ се обогатява и разширява своя обхват, като в областта на образованието активно започва да се работи върху определянето на равнищата за владение на чужд език чрез компетентности, поради което Съветът на Европа, заедно с международни организации, осъществява разработки, свързани с компетентностния подход в образованието и понятийно-терминологичния апарат.

¹³ Докладът е представен на студентската научна сесия на 15 май 2024 г. в секция „Педагогика и психология“ с оригинално заглавие на български език: СПЕЦИФИКА НА ЮНОШЕСТВОТО. ФАКТОРИ И ВЛИЯНИЯ ПРИ ОВЛАДЯВАНЕ НА СОЦИАЛНИ И ГРАЖДАНСКИ КОМПЕТЕНЦИИ.

В началото на XXI век в образователната практика на редица държави се утвърждава идеята за компетентностно ориентирано образование. В научните среди започват редица дискусии относно основните (базисни) компетентности, които всеки един човек трябва да притежава. Резултатите от тези дискусии очертават комплекси от компетентности, които се считат за особено важни, значими за реализацията на човека. „В търсене на „концептуална основа за училищно-базирани сравнения на постиженията, в международни и в национални системи” се налага понятието *ключови компетентности* „ (МОН, 2019:3-5).

През декември 2006 г. се приема Препоръката на Съвета на Европейския съюз и на Европейския парламент за Рамка за ключовите компетентности за учене през целия живот, в основата на която лежи концепцията за комплекса от компетентности, съчетаващи знания, умения и нагласи, необходими за социално включване, личностно усъвършенстване и нормален живот на европейците през XXI век, а през 2018 г. е осъвременена и допълнената (Препоръка на съвета, 2018). В Рамката за ключовите компетентности за учене през целия живот са посочени осем ключови компетенции (*и седем преносими умения*), като по това време в официалния превод се използва понятието компетенции, а десет години по-късно в нормативните документи то е заменено автоматично с понятието компетентности (Котларска, 2019) В Референтната рамка за ключовите компетентности за учене през целия живот се говори за следните осем групи ключови компетентности, които намират отражение и в държавния образователен стандарт за общообразователна подготовка на Р България, а именно: *езикова грамотност* (общуване на майчин език); *езикова/комуникативна компетентност* (схваща се по-скоро като компетентност за общуване на чужд език); *математическа компетентност и компетентност в областта на природните науки, технологиите и инженерството*; *дигитална компетентност*; *личностна компетентност, социална компетентност и компетентност за учене*; *гражданска компетентност*; *предприемаческа компетентност*; *компетентност за културна осведоменост и изява*. Общообразователната подготовка в България е пряко обвързана с придобиването на 8-те ключови компетентности от Рамката, като в същото време е изведена девета, значима за образователната ни система компетентност- *умения за подкрепа на устойчивото развитие и за здравословен начин на живот и спорт*.

Социалните и гражданските компетентности са част от осемте ключови компетентности. Определят се като водещи за реализирането на учениците на пазара на труда. При тях се откроява значението на социализацията, гражданската позиция и активност в обществения живот в неговия цялостен смисъл (в дома, в училище, в колектив и др.), като основни за изграждане на личностната идентичност на индивида, независимо от неговите индивидуални, етнически, езикови и културни особености и различия (Стефанова, 2017). В научната литература двете понятия имат следната дефиниция:

1) Под **гражданска компетентност** се разбира способността за действие на гражданите за пълноценно участие в гражданския и социалния живот въз основа на разбиране на социалните, икономическите, правните и политическите понятия и структури, както и на световните събития. Към тази компетентностна група се предвижда придобиване на *знания*, като: познаване на основните понятия и явления, свързани с физическите лица, групите, трудовите организации, обществото, икономиката и културата; приемане и зачитане на европейските общи ценности; осведоменост и критично разбиране за съвременните събития и информираност за целите, ценностите и политиките на социалните и политическите движения (МОН, 2019 б).

2) **Социалната компетентност** се определя като способността да се използват конкретни умения и психологични ресурси в конкретна ситуация. Или по-точно казано, социалната компетентност е съвкупност от умения, позволяващи на човека да взаимодейства адекватно с останалите индивиди чрез избор на подходящо социално поведение, което е най-подходящо в дадения контекст. Социалната компетентност се изразява чрез социалната преценка, емпатията и репертоар от поведенческите модели за общуване, които човек проявява в ежедневието си. Важно е обаче да се отбележи, че това, което се изисква и е

подходящо за ефективно социално функциониране, вероятно ще варира в различните условия.¹⁴ От съдържателна гледна точка социалните компетентности включват следните области на компетентност: общуване, себеутвърждаване, самостоятелност и приспособяване към живота.

Усвояването на социалните и гражданските компетентности от юношите е неразривно свързано с психологическите особености на тази възраст. Психическото развитие на детето се осъществява в процес на активното му приспособяване към изискванията на средата, която го заобикаля – към предметите и хората, сред които то живее. И в най-ранните стадии на своето развитие детето приема въздействията на средата активно - отговаря на тези влияния по съответния присъщ за него начин. За основата при определяне на периодизацията на детството се приема психическото развитие. Това е сложен процес на взаимодействие между вътрешните условия и външните причини през всеки период от развитието, в който се установява една основна водеща дейност, чрез която детето най-лесно, най-бързо и най-прогресивно се свързва с околната среда и се развива. Тази дейност се изменя, както се изменя и целия ход на развитие¹⁵. В науката са известни редица периодизации на човешкото развитие и в частност на детското, тъй като се приема, че развитието се постига в младите години, след което следва процес на по-бързо или по-бавно отслабване на силите и способностите. Редица автори като Аристотел, Ян А. Коменски, Ж.Ж. Русо, П. Болонски, Е. Ериксон и др. (виж. Георгиев, 2005:32-36) съставят своите периодизации на основата на своите наблюдения, впечатления, а също така и на базата на равнището на своите научни познания.

По аналогия на руската психологическа школа, в България е приета следната класификация относно детското развитие:

- 1) Кърмаческа (младенческа) възраст – до една година. Постига се емоционално общуване на детето с възрастните, развиват се ориентирането и сетивно-манипулативни действия.
- 2) Яслена възраст (ранно детство) – до 3 г. Важна придобивка е развитие у децата на способност за дейност т.е. овладяват умения да си служат с предмети по обществено приети начини (образци) – ползване на лъжичка, чашка, стол и др.
- 3) Предучилищна възраст – до 6 – 7 г. Водеща дейност е играта в нейната най-разгърната форма – ролевата игра. В нея и чрез нея децата усвояват богатство от дейности и взаимоотношения между хората при тяхното извършване. Формират у себе си потребности от участия в значими обществени дейности и от оценяване на резултатите. Това развива и подготвя децата за училище.
- 4) Начална училищна възраст – до 11 – 12 г. Водеща дейност е обучението. При осъществяването му у учениците се формират интелектуални сили и способности.
- 5) Пубертетна възраст – до 15 г. Водеща дейност е общуването. Изграждат се взаимоотношения с другарите. Учениците овладяват богатство от етични норми на поведение.
- 6) Юношеска възраст – до 18 г. Повишени са потребностите и интересите на учениците към опознаване, овладяване и участие в специализирани (професионални) видове дейности, в чрез които се постига по-нататъшно интелектуално развитие и социализиране (Георгиев, 2005).

С понятието „юношество“ се обозначава целия период от началото на половото съзряване (10-11 год.) до настъпване на юридическа зрялост (18 г.). Не трябва обаче да се забравя, че психиката на децата на 12 и 13-годишна възраст се различава значително от психиката на младежите от 14 до 18-годишна възраст (ранно и късно юношество).

¹⁴ APA Dictionary of Psychology. Available at: <https://dictionary.apa.org/social-competence>, , Accessed: 16.04.2024

¹⁵ Барутчиева, Лилия. Развитие на психиката в детско-юношеската възраст. Available at: <https://www.icp-bg.com/child.php>, Accessed: 02.01.2024

Началото на половото съзряване на детето обхваща периода от 11- 12 до 15 г. Определя се като пубертетна възраст, поради интензивното полово развитие на личността. Нарича се още преходна възраст, тъй като се извършва преминаване от детството към качествено нов период на развитие.

Ранното юношество обхваща периода от 16 до 18-годишна възраст. Характеризира се с по-голяма емоционална стабилност. Юношеството се разглежда като прага на независимия живот и основната задача на юношите е да намерят своето място в света на възрастните.

Характерните особености за двата периода могат да бъдат представен в съкратен табличен вид така:

Таблица 2. Характерни особености на юношеската възраст
(цит. по Георгиев, 2005; Лазарова, 2022 и др.)

Пубертетна (тийнеджърска) възраст от 11-12 г. до 15 г.	Ранното юношество от 16 до 18-годишна възраст
Всеобщ и бърз подем на жизнените сили; стремеж за подражание на възрастните	Стремеж към индивидуалност и оригиналност
Дълбоко преустройство на организма	Приключване на физическото развитие на личността
Ускорено съзряване на човека (анатомично и функционално) и формиране на личността	Разширяване и задълбочаване на общата култура, овладяване на професионални знания и умения, развиване на способности
Висок ръст на нравствените и интелектуалните сили	Промяна в социалната роля в семейството, училището и обществото
Засилен идеализъм (търсенето на своето място и самоопределянето, ги тласка към възприемане на определени вярвания, идеали и ценности)	Начало на периода на зрелостта – нови отговорности, спазване на закони и правила
Трудности на прехода (повишена възбудимост, снижена работоспособност)	Комуникация „при равни условия“ с родители или други уважавани възрастни
Засилен стремеж към автономия (самостоятелност и независимост), което често поражда конфликт с родителите	Конфликти между родители и деца биха били възможни при неразбиране на новия юношески период от страна на родителя и принудително налагане на родителската воля

„Важен момент от личностното развитие са индивидуалните особености и различия, които оказват влияние върху формирането на социална и гражданска компетентност. Като водещи фактори на въздействие се открояват:

- семейството;
- социалната прослойка;
- качеството на обучение;
- достъп до комуникации;
- средства за информация и нейното съдържание;
- възпитание (нравствено, естетическо, здравно, екологично и др.);
- вътрешна мотивация за вграждане в обществото и комуникация;
- нагласи и очаквания при възприемане на света и степента на тяхното разминаване;
- психологично състояние“ (Стефанова, 2017).

Редица научни трудове в областта на психологията и педагогиката доказват значението на семейството за развитието на личността. То изпълнява особени, специфични, фундаментални функции в този процес и има първостепенна роля за социалното развитие на децата. Начинът, по който те се държат в обществото зависи от заобикалящите ги хора (семейство и приятели) и от начина, по който те общуват с тях. Именно родителите са тези, които поставят основите за развитието на своите деца и е важно техните взаимоотношения да бъдат съобразени с възрастта, в която се намират подрастващите. В тийнеджърската възраст бурното физиологично развитие оказва голямо влияние върху психиката на учениците.

Трудностите на този преходен период не винаги се разбират от възрастните и на тази основа възникват остри конфликти в семейството и в училището. Предизвикателствата на пола, себеутвърждаването, ценностите и вярванията на младия човек често предизвикват душевния състояние тревога, страх, повишена възбудимост, потиснатост, депресия, безразличие, чувство за пустота, за излишност, които с помощта на родителите могат да бъдат превъзможнати. Въздействието на семейството върху децата зависи от две главни негови качества: неговата сплотеност и стила на ръководство. Привързването подпомага развитието на социалната компетентност, емоционалното благополучие и положителната самооценка. В зависимост от взаимоотношенията между членовете на семейството зависи отношението и поведението на детето спрямо околните и заобикалящата го действителност, неговото самочувствие, увереност, лична отговорност и самостоятелност. Без да се изпада в подробности, ще се отчете фактът, че психолозите приемат за най-благоприятен за психиката на детето демократичният стил на взаимоотношения, при който родителите държат устойчиво цялата власт в семейството и проявяват своята загриженост към децата чрез обясняване на необходимостта от един или друг начин на поведение. При този стил юношите участват във вземането на всички решения в семейството, изслушват и обсъждат мнението на родителите си. Общата атмосфера в семейството е на доверие, уважение, справедливост и топлина към другите. Децата, които в семействата си получават любов, грижа и доверие от по-възрастните, по-късно се отнасят по същия начин с другите хора (Андреева, 1995). Що се отнася до социалните и гражданските компетентности, дискусиите по политически и социални теми с родителите са един от основните начини децата в юношеска възраст да обогатят своите знания и да им бъдат разяснени сложните процеси, които се случват в глобален мащаб днес. В тази връзка за 2022 година 38% от учениците в 8 клас в България, участвали в международно проучване за гражданската компетентност (*International Civic and Citizenship Education Study 2022 International Report - ICCS-2002*) посочват, че разговарят поне веднъж седмично с родителите си на теми, засягащи обществото или световната политика. Въпреки двете глобални събития, случили се в периода 2020-2022 г., които разтърсват целия свят из основи, а именно пандемията от COVID-19 и военният конфликт между Русия и Украйна (първият от близо две десетилетия в Европа) не провикрат висока гражданска заинтересованост и отношение у 14-годишните. За сравнение - спрямо предишните две аналогични проучвания на същата организация, текущото регистрира спад, като на този въпрос (*честота на разговори по политически и социални теми с родителите*) положително са отговорили 41% през 2016г. и 40% през 2009 г. (ICCS, 2022).

Социално-икономическият статус, обозначен с професията и образованието на родителите, както и броя на книгите в дома също оказва значително положително влияние, свързано с гражданските знания на учениците. Горепосоченото изследване доказва, че децата, произхождащи от по-високите социално-икономически групи имат значително по-високи резултати по скалата на гражданските знания в сравнение с тези от по-ниските социално-икономически групи. Имигрантският и езиков произход също се оказват фактор на влияние относно гражданските познания на учениците. В 16 от 20 изследвани държави учениците от семейства на имигранти са имали статистически значими по-ниски резултати по граждански знания от учениците от семейства, които не са имигранти. (ICCS, 2022: 102)

Освен семейството значително влияние върху развитието на детската психика оказва и приятелството. В този период то се свързва с възможността за споделяне, основано на доверие и взаимност. Докато за малкото дете приятелите са тези, с които споделя игрите, при младежите приятелството е възможно при наличие на общи интереси, взаимно харесване, споделяне на преживявания, вярвания и идеи. Във връзка с сусвояването на социалните компетентности, припознаването на индивида като член на дадена група, в случая приятелския гръг, допринася до обогатяване и разширяване на уменията за общуване, които играят важна роля в процеса на социалното приобщаване. Това от своя страна развива уменията за себеутвърждаване, затвърждава способността на учениците да осъзнаят своите желания, нужди, преценки и ценности, тяхното неагресивно отстояване с цел осъществяването им по подобаващ начин; развива способността на юношите да се изразяват свободно по различни

теми; да се представят пред групата в най-добрата си светлина и да се проявяват чрез поведение, съобразено със социалните и професионалните условия, в които се намират.

Съобразявайки се със спецификите на юношеската възраст, за успешното формиране на социалните и гражданските компетентности могат да бъдат използвани различни образователни методи като: задаване на самостоятелна работа с цел откриване на нова информация чрез боравене с интернет или хартиени източници; изготвяне на презентации; организиране на беседи на теми с различен обществен характер. Предвид засилената употреба на дигитални технологии в различни сфери на обществения живот, в процесът на учене използването на интернет би било от полза на учениците, тъй като осигурява бърз достъп до информация, подобрява ефективността и пести време. При самостоятелната работа с интернет източници обаче, трябва да бъде обърнато внимание върху степента на дигитална компетентност у учениците, във връзка с безопасно използване на цифровите технологии, правилната преценка и отсяване на невярната информация. По този начин децата развиват умения за търсене, оценяване и критичен анализ на информацията, както и правилното ѝ прилагане и адаптиране към собствените нужди с цел постигане на конкретни резултати.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Придобиването на социалните компетентности и тяхното надграждане по отношение на адаптацията в новата учебна среда (гимназиален етап) и приятелско обкръжение е продължителен процес в личностното израстване на ученика, което се свързано с постепенното изместване на игровата дейност с учебната, усъвършенстването на стратегии за целенасочено взаимодействие с околните чрез демонстриране на самостоятелност и личностна идентичност. Изграждането на трайна осъзнатост относно индивидуалните потребности, отговорности, нужди и тяхното задоволяване, без да се нарушават тези на останалите, подчертават прехода на детето към юношата. Важна роля за социалните ценности на ученика и степента на тяхното проявление в компетентност са фактори като: принадлежност към социална прослойка, семейна среда, ниво на достъп до комуникации и технологии, вътрешна мотивация за вграждане в обществото, нагласи и очаквания. Гражданските компетентности от своя страна способстват за усвояване на такива умения от страна на юношите като пълноценно участие в гражданския и социалния живот въз основа на разбиране на социалните, икономическите, правните и политическите понятия и структури, както и на световните събития. Теоретичният анализ на използваната литература показва необходимост от възприемане на двете понятия гражданска и социална компетентност като взаимно свързани и допълващи се, тъй като съвкупността от социални компетенции, са в основата не само на изграждането им до по-висока степен на осъзнатост – социална компетентност, но са важна част от формирането и на гражданската компетентност.

REFERENCES

Andreeva, L., 1955. *Social cognition and interpersonal interaction*. Sofia, LIK press (**Оригинално заглавие:** Андреева, Л., 1955, *Социално познание и междуличностно взаимодействие*, И: ЛИК, София).

Georgiev, L., 2005. *Developmental psychology and age psychology*. Sofia (**Оригинално заглавие:** Георгиев, Л., 2005, *Психология на развитието и възрастова психология*, София).

MON, 2019. *Competencies and education*. Available at: <https://web.mon.bg/bg/100770>, Accessed: 22.12.2023 (**Оригинално заглавие:** МОН, 2019. *Компетентности и образование*.)

MON, 2019 b., *Key competences in the subjects of the school education system (Table)*, Available at: <https://web.mon.bg/bg/100770>, Accessed: 22.01.2024 (**Оригинално заглавие:** МОН, 2019 б. *Ключови компетентности в учебните предмети от системата на училищното образование (Таблица)*).

BAN, 1933. *Dictionary of foreign words in the Bulgarian language*, Sofia: BAN press, (**Оригинално заглавие:** БАН, 1933. *Речник на чуждите думи в българския език*. Изд. на БАН. С.).

Recommendation of the Council of Europe, 2018. In: Official Journal of the European Union, **(Оригинално заглавие: Препоръка на съвета, 2018. В: Официален вестник на Европейския съюз, 2018/С 189/01).**

Kotlarska, K., 2019. *The paradigm of the competence approach and modern Bulgarian education.*, In: Collection book "Good educational practices. Formation of key competences", Veliko Tarnovo, Slovo press, **(Оригинално заглавие: Котларска, К., 2019. Парадигмата на компетентностния подход и съвременното българско образование. В: Сборник „Добри образователни практики. Формиране на ключови компетентности“, Изд. „Слово“, Велико Търново).**

Stefanova, E., 2017. Civic and social competence in perceiving the world at primary school age., In: Pedagogical novelties - an annual scientific-theoretical journal, 2017 online, **(Оригинално заглавие: Стефанова, Е., 2017. Гражданска и социална компетентност при възприемане на света в начална училищна възраст. В: Педагогически новости – годишно научно-теоретично списание, бр.2017, online).**

THE NEW GENERATION OF STUDENTS AND CLIP THINKING IN PRIMARY SCHOOL AGE ¹⁶

Neli Pencheva, PhD Student

Department of Technical and Natural Sciences,
University of Ruse "Angel Kanchev"
Tel.: 0893526767
E-mail: nely619@abv.bg

Assoc. Prof. Asya Veleva, PhD – Supervisor

Department of Natural Sciences and Education,
University of Ruse "Angel Kanchev"
Tel.: +359 888268
E-mail: aveleva@uni-ruse.bg

Abstract: *The identified problem is related to the observed change in students' cognitive abilities during the learning process, expressed in their difficulty in analyzing the scientific text, clearly formulating their thoughts on the studied problem and making reasonable conclusions. This report aims to present opportunities for improving the educational process for students with clip thinking. The research method used includes an analysis of the specialized literature on the problem. The results found that video thinking is becoming more widespread, requiring teachers to use different pedagogical approaches. In the educational process, students with clip thinking from the initial stage may struggle to learn the learning material.*

Key words: *Thinking, Perception, Intuition, Criticality, Creativity, Encouragement.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Ефективността на образователния процес е в непосредствена зависимост от желанието на учениците за активно участие. Положителната мотивация на ученика е важна, както за неговия личен успех в усвояването на знания и придобиването на компетентности, така и в педагогическата дейности на учителя. Съвременното поколение ученици са от т. нар. Z-поколение, израснало с използването на информационни технологии, превърнали се в част от ежедневието им. Новото поколение се развива с използването на Интернет, социални мрежи, мобилни телефони и различни устройства, което променя начина им не само на възприемане на информация, но и на нейната преработка.

Цели на настоящия доклад са да се представят възможности за подобряване на образователния процес при ученици с клипово мислене. За реализиране на целта е необходимо изпълнението на следните задачи:

1. Да се изведе същността на клиповото мислене и неговите специфични аспекти.
2. Да се представят възможности за мотивиране на учениците с клипово мислене и подобряване ефективността на учебния процес.

Наблюдава се промяна в когнитивните способности на учениците в процеса на обучение, което се изразява в затруднението им да анализират научния текст, ясно да формулират своите мисли по изучавания проблем и да правят обосновани заключения.

¹⁶ Докладът е представен на студентската научна сесия на 15 май 2024 г. с оригинално заглавие на български език: НОВОТО ПОКОЛЕНИЕ УЧАЩИ И КЛИПОВОТО МИСЛЕНЕ В НАЧАЛНА УЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Клипово мислене – същност, специфични аспекти и влияние върху учениците от начална училищна възраст

Терминът „клипова култура“ се споменава за първи път в книгата „Третата вълна: Класическо изследване“ на А. Тофлър от 1980 г. В направеното от автора изследване се описва феномен, характерен за информационното общество, в което клиповото мислене се отъждествява с невъзможност за синтез и логически анализ на информация. Според А. Тофлър клиповото мислене възниква под влиянието на информационните технологии, медиите и агресивния интернет маркетинг.

Основни характеристики на клиповото мислене са:

- Висока скорост при обработка на информация.
- Затруднения в анализирането на ситуации, поради трудното задържане на образа им в мислите.
- Опростяване на изучавания материал.
- Очакване за случване на няколко неща едновременно.
- Желание за изпълняване на няколко задачи едновременно, което довежда до разсеяност и дефицит на вниманието.
- Предпочитане на визуализиране на учебния материал, вместо текстовото му поднасяне.
- Затруднение при възприемане на еднородна информация (Veleva, 2015).

От изведените характеристики се установява, че на клиповото мислене се гледа по-скоро като на негативно явление, поради което е необходима промяна в начина на организиране на учебния процес за ограничаване на негативните му ефекти (Veleva, 2015). Основни характеристики на клиповото мислене са фрагментираност, прекъснато възприятие и дефицит на вниманието, но и в същото време способност за многозадачност и бързо интуитивно мислене (Kornuta et al., 2017).

Като **предимства** на клиповото мислене се определят възможност за едновременно изпълнение на няколко задачи, ефективността в ориентиране между различните фрагменти от информация и запаметяване на големи количества информация (Semenovskikh, 2014). Клиповото мислене може да бъде и защитно средство, като умствена реакция, при претоварване с информация (Melnyk et al., 2022). Бързото ориентиране в информацията и превключване на познавателни процеси, характерни за клиповото мислене, са необходимост за информационната среда, в която живеят съвременните ученици.

Недостатъци на клиповото мислене са свързани със затруднения при извършване на елементарни научни изследвания, достигане до логически заключения и критично оценяване на информация (Bakhmetieva et al., 2020). Човек с клипово мислене трудно анализира ситуациите, защото информацията не се задържа в съзнанието му, а бързо се заменя с нова (Melnyk et al., 2022). Клиповото мислене довежда до загуба на желание за усвояване на нови знания, намалени прояви на творчество, непоследователност при вземането на решения, както и намалена способност за анализ и синтез (Kornuta et al., 2017). Клиповото мислене довежда до затруднения, свързани с ограничаване на възможностите за усвояване на знания, намаляване концентрацията на вниманието и затруднено усвояване на знания.

Специфичният начин на мислене на учениците с клипово мислене изисква промяна в методите на преподаване и представяне на изучаваното учебно съдържание.

Възможности за подобряване обучението на ученици с клипово мислене

Спецификата на съвременното поколение ученици и клиповото мислене, са предпоставка все повече в образователния процес освен традиционни методи да се използват и по-съвременни, основани на използване на информационни и комуникационни технологии. Използването на интерактивни методи поставя ученика в центъра на образователния процес. Терминът „интерактивност“ произлиза от английското „Interaction“ имащо значение на „взаимодействие и взаимовлияние“ (Al-Khalil, 2021). Концепцията за използване на

интерактивност в учебния процес се базира на теорията на американския социолог Дж. Мийд, който разглежда интеракцията като взаимодействия в процеса на обучение и общуване, с постигане на сътрудничество. Интерактивните методи позволяват на учениците по-активно взаимодействие помежду си, поради което интерактивното обучение се основава на активно учене, а методите са „основани едновременно на получаване на знания, формиране на умения и изграждане на нагласи чрез поставяне на учениците в ситуации, в които могат да си взаимодействат“ (Neikova, 2016). Използването на интерактивност в учебния процес довежда до промяна във взаимоотношенията между учител и ученици, както и между самите ученици (Gyurova et al., 2006). Интерактивната образователна среда насърчава учениците са активно учене. Отличителни характеристики на интерактивната образователна среда са свързани със смяна на традиционните роли на учител и ученици, използване на разнообразни методи в образователния процес, осигуряване на стимулираща среда, базирана на личните интереси на учениците, получаване на постоянна обратна връзка за успеваемостта на учениците и др. (Krasteva, 2016). Разгледаните характеристики на интерактивната учебна среда показват, че учениците се насърчават самостоятелно да търсят информация, да усвояват знания чрез критично мислене и самооценяване (Dacheva, 2016).

Повечето от учениците в начален етап са носители на клипово мислене, поради което е необходимо образователният процес да ограничи използването на традиционните методи на преподаване и да се насочи към създаване на интерактивна среда за обучение. Като един от основните недостатъци на клиповото мислене се определя невъзможността за възприемане на дълги текстове, поради което учебният материал е необходимо да бъде логически раздробен, за да се предостави възможност на учениците да го осмислят (Veleva, 2015). Използването на интерактивни методи в учебния процес позволява осъществяване на нагледност в преподавания учебен материал чрез което се постига и емоционална подкрепа на обучението, привличане вниманието на учениците и повишаване на концентрацията. С помощта на предметни и тематични картини, нагледността най-често се използва за въвеждане на изучаваното учебно съдържание. Тематичните картини позволяват на учениците да осъзнаят изучаваната лексика, като се стимулира речевата им активност и се насърчава беседата по изучаваното съдържание. При работата с картинки подходящи учебни задачи са повторение на фрази след учителя, отговори на въпроси, поставяне на въпроси, изразяване на лично отношение, съставяне на разказ и др. Използването на онагледяване насърчава учениците за активно участие в учебните часове. При прилагането на интерактивни методи на преподаване може да се използват и образователни видеа чрез които се насърчава слуховото възприятие на изучаваните единици. Картините и видеата стимулират учениците за „монологични изказвания по зададена тема и им помагат за широкото използване на познат лексичен материал, а също и припомняне на по-рано изучавани думи и изрази“ (Dimitrova, 2014). Интерактивните методи развиват познавателните интереси на учениците, насочват вниманието им към овладяване на научни знания и стимулират творческия им потенциал. Основна цел на интерактивното обучение не е само учениците да бъдат пасивно възприемащи преподаваното съдържание, а активно да участват в образователния процес. Анализирането и интерпретирането на изучаваното учебно съдържание, насърчава учениците сами да достигнат до ново знание, което е значително по-продуктивно от традиционното преподаване. При използването на интерактивни методи не се налага заучаване наизуст на информацията, а се провокира съзидателното и критичното мислене, взаимодействието и диалога (Georgieva & Stavreva, 2008).

Интерактивното обучение е специфична организация на учебния процес в която се осъществява съвместна дейност между учителя и учениците за обмяна на знания, решаване на проблеми и представяне на различни идеи. В интерактивното обучение, учителите активно включват учениците в учебния процес, като използват взаимодействие както между себе си и учениците, така и между самите ученици. В основата на използваните интерактивни методи е разбирането, че без практическо приложение учениците не разбират и не усвояват изучавания учебен материал. Интерактивните методи могат да се приложат както в часовете за нови

знания, така и в тези за обобщаване, с основна цел превръщане на уроците в забавни и интересни. Подходящи методи за ученици с клипово мислене са (Arnat, & Boykova, 2023):

- Брейнсторминг (прилага се при работа в групи, като е подходящ за генериране на креативни мисли и идеи и помага на учениците да се сплотят и работят в екип), „Неформална дискусия“ – учениците са разделени на групи, като всяка група обсъжда една тема, а всеки ученик от групата следва да допринесе със своя мисъл, учебни казуси дебати, мозъчна атака, кръгли маси и др. . Използването на методите повишава ангажираността на учениците с клипово мислене в учебния процес и ги насърчава да комуникират и фрагментирано да представят информация чрез използване на различни дейности.

- Упражнения за свободно писане – дейностите насърчават учениците да пишат отговор на зададен от учителя въпрос, като самото писане е с кратка продължителност (3-5 минути) и е с основен фокус върху изучаваните теми от учебното съдържание. Методът предизвиква задържане на вниманието на учениците с клипово мислене.

- Работа по двойки – при използване на метода се предоставя време на учениците да обмислят поставената от учителя задача, като я обсъдят по двойки, след което да я представят решението си пред останалите ученици. Приложението на метода при ученици с клипово мислене изисква използване на различни дейности за привличане на вниманието им при работата по двойки, както и предварително структуриране на информацията, използване на ярки цветове в презентации, схеми, изображения и др.

Интерактивните методи са активни методи, които мотивират учениците не само за активно участие в часовете, но и за самостоятелно усвояване на учебното съдържание (Vasileva, 2008). Интерактивните методи имат множество функции:

- Възпитателна и социализираща функция – възпитават у учениците толерантност, уважение към събеседника и мнението му; формират умения за изслушване, насърчават активността и включването на всеки ученик в учебния процес.

- Развиваща функция – предоставят възможност на учениците да изказват мнението си, активно да използват усвоената лексика и граматика при защитаване на позицията си и доказване правотата на мнението си.

- Методически функции – предоставят вариативност в избора на подход от учителя, включително по отношение на използваните методически стратегии, форми и похвати за представяне на учебното съдържание.

Обучението на съвременните ученици от начален етап от една страна трябва да е съобразено с виртуалния свят, в който те прекарват значително време, а от друга страна с приложението на такива методи и ресурси чрез които учениците да учат активно и да си взаимодействат (Yordanova, 2019). Всички използвани средства и технологии, които се използват в учебния процес, следва да са съобразени с начина на възприемане на информация от учениците. Следва да се уточни, че не се изключва използването на традиционни методи на преподаване при ученици с клипово мислене, но не трябва да се променят и да включват повече казуси, фрагментирано представяне на информация, активно включване на учениците в дискусии и широко използване на онагледяване. Условия за постигане на ефективност в обучението на ученици с клипово мислене, са (Kornuta et al., 2017):

- Мотивиране на учениците да изучават учебното съдържание.
- Учениците са убедени във важността и значението на образованието за професионалното си развитие.
- Поддържане самочувствието на учениците по време на образователния процес и спомагат за постигане на удовлетворение.
- Разделяне на модули на изучаваното съдържание.
- Ограничаване на монотонността на преподаване.
- Насърчаване на учениците да извършват различни дейности – да слушат, пишат, четат, гледат образователни видеа, търсят информация, създават презентации и др.
- Използване на мултимедийни образователни ресурси, под формата на картини, таблици, диаграми и множество визуално представени примери.

- Използване на информационни технологии чрез които на учениците да се позволява опростяване на изучавания материал и разделянето му на по-кратки части, включително и за преговор.

Контролът на усвоените знания при учениците с клипово мислене също не трябва да бъде единствено под формата на традиционен тест. Подходящо средство за оценка е компютърен тест, който да включва не повече от 10-15 въпроса и да се провежда след преподаване на няколко урока, както и оценяване на индивидуално поставени задачи за изпълнение.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Клиповото мислене все повече се разпространява, което изисква учителите да използват различни педагогически подходи. В образователния процес учениците с клипово мислене от начален етап могат да имат затруднения при усвояването на учебния материал. Съвременното поколение ученици не успяват да постигнат висока ефективност в последователното възприемане на информация, което намалява способността им за работа с текст и критичен анализ. За насърчаване на активното учене е необходимо комбиниране на традиционни методи на преподаване с информационни технологии, за да се подпомогне комуникацията, да се развие мисленето, въображението и паметта за критично използване на информация и логическото ѝ анализиране. Интерактивните методи за ефективно средство за повишаване учебната мотивация на ученици с клипово мислене и активното им включване в образователния процес.

REFERENCES

Al-Khalil, D. (2021). Interactive methods in language learning conducted in elementary grades. In Sat. Education Management. Burgas University "Prof. Dr. Asen Zlatarov", volume 17 (3), pp. 64-66. **(Оригинално заглавие: Ал-Халил, Д. (2021). Интерактивни методи в езиковото обучение, провеждано в началните класове. В сб. Управление на образованието. Бургаски университет „Проф. д-р Асен Златаров“, том 17 (3), с. 64-66).**

Arnat, O. Boykova, L. (2023). Interactive methods in teaching Bulgarian language arts and literature. Sat. The functioning of Slavic and other languages and literatures in the context of the linguistic situation in the Republic of Moldova, p. 5-8. URL: <https://kdu.md/images/Files/sbornik-den-slav-pismenosti-2023.pdf#page=5> (Accessed on 10.10.2023) **(Оригинално заглавие: Арнаът, О. Бойкова, Л. (2023). Интерактивни методи в обучението по български език и литература. Сб. Функциониране славянских и других языков и литератур в контексте языковой ситуации в РМ, с. 5-8. URL: <https://kdu.md/images/Files/sbornik-den-slav-pismenosti-2023.pdf#page=5> (Accessed on 10.10.2023).**

Bakhmetieva, I. Gorbunov, V. Burov, M. Margalitadze, O. Vostroilova, E. (2020). Students' clip thinking: a problem approach. Proceedings of INTCESS 2020- 7th International Conference on Education and Social Sciences. URL: https://www.ocerints.org/intcess20_publication/papers/393.pdf (Accessed on 10.10.2023).

Georgieva, K. Stavreva, S. (2008). Interactive methods in the training of foreign students in a specialized Bulgarian language in a preparatory course. In Sat. from the scientific conference "The language - a phenomenon without frontiers. Varna, p. 157. **(Оригинално заглавие: Георгиева, К. Ставрева, С. (2008). Интерактивни методи в обучението на чуждестранни студенти по специализиран български език в подготвителен курс. В сб. от научна конференция „The language – a phenomenon without frontiers. Варна, с. 157).**

Garmidolova, M. (2016). Modern strategies for the education of students from the net generation. Pedagogical Almanac, No. 2, p. 217 **(Оригинално заглавие: Гърмидолова, М. (2016). Съвременни стратегии за обучението на учениците от нет поколението. Педагогически алманах, No 2, с. 217).**

Gyurova, V. Bozhilova, V. Valkanova, V. Dermendzhieva, G. (2006). Interactivity in the learning process. Sofia, Europress, p. 44 **(Оригинално заглавие: Гюрова, В. Божилова, В.**

Вълканова, В. Дерменджиева, Г. (2006). *Интерактивността в учебния процес*. София, Европрес, с. 44).

Dacheva, S. (2019). The interactive teaching methods in the German language learning sets for the initial stage of the basic educational degree and for adults. Sat. "Philological Forum", Sofia University "St. Kliment Ohridski", Issue No: 2 (10), pp. 119-121 (**Оригинално заглавие:** Дачева, С. (2019). *Интерактивните методи на преподаване в учебните комплекти по немски език за начален етап на основна образователна степен и за възрастни*. Сб. „Филологически форум“, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Issue No: 2 (10), с. 119-121).

Dimitrova, K. (2014). Interactive methods in high school education. Science & Technologies, Volume IV, Number 8, pp. 36-37 (**Оригинално заглавие:** Димитрова, К. (2014). *Интерактивни методи в обучението в гимназиален етап*. Science & Technologies, Volume IV, Number 8, с. 36-37).

Yordanova, D. (2019). Possibilities of applying the interactive methods when working with a literary text through the teaching of literature (grades 1-4). Pedagogical Almanac. No. 1, pp. 41-42 (**Оригинално заглавие:** Йорданова, Д. (2019). *Възможности за приложение на интерактивните методи при работа с художествен текст чрез обучението по литература (1.-4. клас)*. Педагогически алманах. Бр. 1, с. 41-42).

Krasteva, A. (2016). Innovations in school education. Theoretical and applied aspects. Plovdiv, Asarta, pp. 224-226 (**Оригинално заглавие:** Кръстева, А. (2016). *Иновации в училищното образование. Теоретични и приложни аспекти*. Пловдив, Асарта, с. 224-226).

Kornuta, O. Pryhorovska, T. Potiomkina, N. (2017). Clip thinking and clip perception: teaching methods aspect. Open educational e-environment of modern University, No 3, pp. 75-80. URL: <https://openedu.kubg.edu.ua/journal/index.php/openedu/article/view/71/97>. (Accessed on 10.10.2023).

Melnyk, Y. Yekhalov, V. Sedinkin, V. (2020). The Role and Influence of "Clip Thinking" on the Educational Process in Medical Education. Interdisciplinary Journal of Virtual Learning in Medical Sciences. 11(1), pp. 61-64. URL: https://ijvlms.sums.ac.ir/article_46384_12ceab94eb2f6360317d742bd727bf31.pdf. (Accessed on 10.10.2023).

Neikova, D. (2016). Development of communicative competence through interactive methods (project work) in the teaching of the Bulgarian language V-VII class. Sp. Bulgarian language and literature. I Books, Issue 6, p. 597 (**Оригинално заглавие:** Нейкова, Д. (2016). *Развиване на комуникативната компетентност чрез интерактивни методи (работа по проект) в обучението по български език V – VII клас*. Сп. Български език и литература. Аз Буки, Issue 6, с. 597).

Semenovskikh, T. The phenomenon of "clip thinking" in the educational environment of the university. Internet journal "Science", 5 (24), 2014. URL: <http://naukovedenie.ru/PDF/105PVN514.pdf> (Accessed on 10.10.2023).

Vasileva, E. (2008). The modern elementary school. The student, the educational space, the textbook. Theoretical highlights. Sofia, Prosveta, p. 5 (**Оригинално заглавие:** Василева, Е. (2008). *Съвременното начално училище. Ученикът, образователното пространство, учебникът. Теоретични акценти*. София, Просвета, с. 5).

Veleva, A. The training of student teachers in the conditions of "video culture". In "University Didactics and Teacher Education in Our Times." Ruse, 2015, pp. 42-46 (**Оригинално заглавие:** Велева, А. *Обучението на студентите-педагози в условията на „клипова култура“*. В „Университетска дидактика и подготовката на учителите в нашето съвремие“. Русе, 2015, с. 42-46).

Volkodav, T. Semenovskikh, T. Dichotomy of the „clip thinking“ phenomenon. Proceedings of International Conference on Education, Psychology, and Social Sciences. Vol. 4, p. 345, 2017.

HOW TO FORM COMPETENCIES IN THE KINDERGARDEN¹⁷

Nurgyul Feimova, PhD Student

Department of Pedagogy,
University of Ruse "Angel Kanchev"
Tel.: +359884069724
E-mail: nfeimova@uni-ruse.bg

Assoc. Prof. Valentina Vasileva, PhD – Supervisor

Department of Pedagogy,
University of Ruse "Angel Kanchev"
Tel.: 082/888268
E-mail: vvasileva@uni-ruse.bg

Abstract: *The creation of favorable conditions, the formation of the foundations of the basic culture of the personality, the comprehensive development of mental and physical qualities in accordance with age and individual characteristics, preparation for life in modern society, for learning in school, ensuring the safety of life at preschool age.*

Key educational competencies in preschool age will also be determined by the child's core activities, allowing him to master social experience and acquire vital skills in practical activities. The main activity of preschool age is play.

The key competencies that are necessary and possible for the formation of a preschool child are social, communicative, informative, cognitive and emotional. The child in relation to the studied objects masters the creative skills of productive activity acquiring knowledge directly from reality.

Key words: *key competencies, preschool, play, preparation of life.*

REFERENCES

- [1] Dye, J. (1984). Early Education Matters, Educational Research, 26, 2:95-105.
- [2] Vygotsky, L.S. (1986). Thought and Language. Cambridge, MA. MITPress: 55-86.
- [3] Gage, W. L. and D.C. Berliner (1988) Educational Psychology. Rosten. Houghton Mifflin Company: 124-130.
- [4] Dion, K. and E. Berschied (1974). Physical Attractiveness and Peer Perception. Sociometry. 37: 1-12.
- [5] Cmtis, A.M. (1991): A Curriculum for the Preschool C/Üld: Learning to Learn. Windsor. Nfer-Nelson: 1-3, 32-100.
- [6] Bloom, B.S. (1976). Human Characteristics and School Learning, New York. McGraw Hill Inc: 1-9.
- [7] Borke, H. (1971). Interpersonal Development of Young Children: Egocentrism or Empathy? Developmental Psychology. 5, 2: 263-269.
- [8] Shields, M. (1985). The Development of the Young Child's Representation of Emotion. Unpublished paper.
- [9] Damon, W. (1977). The Social World of the Child San Fransisco. Jossey Bass: 5-10.
- [10] Формирование ключевых компетентностей учащихся Д.Н. Е. Вераксы, Т. С. Комаровой, М. А. Васильевой.

¹⁷ This Report is presented on a Student Scientific Session on 15 May 2024 in "Pedagogy and Psychology" section and nominated for publication in Compiled edition of Reports Awarded with "Best Paper" "Cristal Prize'24, as a hard copy (ISBN 978-954-712-826-2) and on-line on the Conference Website (<http://conf.uni-ruse.bg/bg/?cmd=dPage&pid=bestPapers>). The report reflects the results of the work on project № 24-FPNO-01 "Development and Research of Resources to Increase the Functional Literacy and Social Competence of Learners in the Field of Preschool, School Education and the Socio-Pedagogical Sphere", Financed by the "Scientific Research" Fund of Ruse University.

FRI-1.219-SSS-PP-10

CURRENT PROBLEMS OF ENVIRONMENTAL EDUCATION IN THE FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE, ECOLOGICAL CONSCIOUSNESS, AND ECOLOGICAL BEHAVIOR AMONG PUPILS OF PRIMARY SCHOOL AGE¹⁸

Jenny Tomova, Student

Department of Pedagogy,

University of Ruse "Angel Kanchev"

Tel.: +359 877 618 155

E-mail: jenny.tomova27@gmail.com

Ch. Assist. Prof. Ekaterina Ivanova, PhD – Supervisor

Department of Pedagogy,

University of Ruse "Angel Kanchev"

Tel.: +359 897 212 775

E-mail: eivanova@uni-ruse.bg

Abstract: *We are witnessing a crisis in the value system. Environmental education, including ecological awareness and behavior, is considered one of the most effective ways to raise awareness of the general crisis on our planet. It can help to understand the nature of social problems experienced by different countries.*

The publication exposes the current problems of environmental education in the formation of ecological culture, ecological consciousness, and ecological behavior among students of primary school age.

Key words: *Environmental Education, Ecological Culture, Ecological Consciousness, Ecological Behavior, Primary School Age.*

ВЪВЕДЕНИЕ

В наше време, ако човечеството желае да съхрани цивилизацията, то се нуждае от достатъчно задълбочени знания за обкръжаващата го среда, доколкото основните „закони на природата“ все още действат, както и в дълбоката древност.

В съвремението ни се наблюдава криза на ценностната система. Счита се, че екологичното образование, в това число и екологичното съзнание и поведение, са едни от най-ефективните пътища за осъзнаване на общата криза на нашата планета. Теспомагат за разбиране същността на социалните проблеми, преживявани от различни страни.

Екологичното образование в начална училищна възраст играе ключова роля във формирането у индивида на основи за разбиране и уважение към околната среда. То обхваща широк спектър от дейности, имащи за цел да развият екологична осведоменост и отговорност у подрастващите, защото отношението на личността към природата зависи от екологичното ѝ съзнание, което се изгражда от детството на човека до края на неговия живот.

Във връзка с гореизложеното, в настоящата публикация се анализират актуалните проблеми на екологичното образование при формиране на екологична култура, екологично съзнание и екологично поведение у учениците в начална училищна възраст. Експонирани са и някои стратегии, и инициативи за справяне с тези проблеми.

¹⁸Докладът е представен на студентската научна сесия на 15 май 2024 г. в секция „Педагогика и психология“ с оригинално заглавие на български език: АКТУАЛНИ ПРОБЛЕМИ НА ЕКОЛОГИЧНОТО ОБРАЗОВАНИЕ ПРИ ФОРМИРАНЕ НА ЕКОЛОГИЧНА КУЛТУРА, ЕКОЛОГИЧНО СЪЗНАНИЕ И ЕКОЛОГИЧНО ПОВЕДЕНИЕ У УЧЕНИЦИТЕ В НАЧАЛНА УЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Екологичното образование се счита за фундаментално. То интегрира когнитивната, афективната и психомоторна сфера на личността. Насочено е към бъдещето и зависи от качеството на учебната среда. Екологичното образование поставя акцент най-вече върху здравето на човека – зависимостта на физическото и психическото здраве от здравето на средата. За осъществяване на екологично образование са необходими постоянност и утвърждаване на концепцията за дейността, и личностно ориентиран подход, предполагащи поддържане на процесите на самопознание, самоусъвършенстване и самореализация на личността на подрастващите, развитие на тяхната неповторима индивидуалност. Част от задачите на екологичното образование са:

- да обясни сложните екологични проблеми;
- да демонстрира значимостта на всеки жив организъм;
- да формира екологично съзнание у всеки индивид;
- да развие чувство за лична отговорност;
- да подпомогне подрастващите да достигат до позитивни изменения в техния живот;
- да покаже положителни примери на решения на екологични проблеми и да разшири участието на обществеността в решаването на екологични проблеми.

Необходимостта от опазване, съхраняване, разумно използване на природните ресурси поставя предначалната училищна педагогика един много актуален проблем – екологичното възпитание. В предучилищна възраст това възпитание е своеобразен, организиран процес на педагогическо въздействие, насочен към конкретни цели – поставяне на основите на положително отношение на детето към природата, усвояване на знания за нея, изграждане на екологично мислене, екологично съзнание и естетически качества, овладяване на предходещи начини на взаимодействие на подрастващите с природата (Дончева, 2018). Но в началната училищна възраст екологично възпитание се постига трудно – чрез постоянство в усвояването на здравословни навици и изграждане на природосъобразно мислене, съзнание и поведение у подрастващите, които от своя страна са бързо променящи се и много податливи на външни фактори индивиди.

Актуален проблем, чиято нужда от намиране на решение е все по-осезателна в наше време, е намирането на стратегия, в която се залага на глобалното, а не на локалното осмисляне на мястото и значението на всеки един човек за бъдещето на планетата. В последните години популярност придоби така нареченото „образование за устойчиво развитие“. В тази концепция екологичните проблеми губят своето значение, а се развиват и обогатяват в посока към нови разбирания за начина на живот с поглед към бъдещето. То вече не е само система от знания за ползи и вреди, а изграждане на цялостен стил на мислене и поведение за запазване и възстановяване на природната среда. Целта на образованието за устойчиво развитие е да съдейства за придобиване на знания и умения, за формиране на личностни качества, които позволяват на хората в бъдеще сами да вземат индивидуални и колективни решения от местен и глобален характер за подобряване на условията на живот без да застрашават бъдещето на планетата.

През 2015 г. Организацията на обединените нации приема 17-те цели за устойчиво развитие, известни също като *Глобалните цели*, в опит да насърчи глобалните усилия за прекратяване на бедността, опазване на планетата и постигане на мир и просперитет за всички хора до 2030 г. (ООН, 2015 г.). Много държави интегрират тези цели като част от своите национални политики, включително тези с приоритет към образованието. През 2019 г. Европейският съюз приема така нареченият „Зелен пакт“ / „Зелена сделка“ (*European Greenddeal*), преустановявайки поетия ангажимент за справяне с предизвикателствата, свързани с климата и околната среда (Европейска комисия, 2019 г.). Чрез нея се потвърждава основната цел за трансформиране на Европа в първия климатично неутрален континент в света. Предвидената промяна изисква преобразуване на всички икономически сектори и възприемане на кръгов модел на развитие.

Кръговата икономика се разглежда като основно средство на зеления преход към ЕС. Тя акцентира върху икономическото развитие, което е „проектирано с намерението да се извлече

максимална полза от ресурсите и да се отделят минимални отпадъци за изхвърляне“ (Klein et al., 2020).

Ролята на образователните системи и особено на учителите е от решаващо значение за изграждането на правилна нагласа и начин на мислене към настоящото и бъдещото поколение, за да се гарантира широкомащабно прилагане на принципите на кръговата икономика. В препоръката на Съвета относно екологичната устойчивост, предприемането на действия за подпомагане на зеления преход е подчертано като важен приоритет на политиките и програмите за образование и обучение (Съвет на Европейския съюз, 2022). Устойчивостта се счита за ключов компонент на образователната система, включително учебните програми, професионалното развитие на преподавателите, както и развитието на инфраструктурата, различните инициативи и дейности.

Съветът на ЕС призовава за привеждане на образователните системи в съответствие с целите на ООН за устойчиво развитие. Образователните системи се насърчават да предоставят на учащите се от най-ранна възраст възможности за:

- дейности, насочени към природния свят и неговото биоразнообразие;
- изграждане на чувство на любознателност и интерес към природата;
- придобиване на умения за устойчивост, индивидуално и колективно участие.

Препоръката на Съвета подчертава ключовата задача на образователните организации да предоставят на обучаемите достъп до информацията за околната среда (например, влиянието на кризите свързани с климата, околната среда и биоразнообразието), както е отбелязано в Орхус Конвенцията (ИКЕ на ООН, 1998 г.).

Но за формиране на устойчиво природосъобразно поведение е необходимо прилагането на специфични стратегии и дейности, които подпомагат обучението и образованието с екологична насоченост на подрастващите в началния образователен етап. Тези стратегии и дейности са част от така нареченото „Зелено образование“.

Подборът на представените по-долу стратегии и дейности е направен в съответствие с насоките, изложени в препоръката на Съвета относно обучението за зеления преход:

- осигуряване на практически възможности на обучаемите за наблюдение и грижи за природата, за намаляване на отпадъците, преработване, повторно използване и рециклиране на материали, като по този начин се подпомага разбиране на значението на устойчивия начин на живот и кръговата икономика;

- развиване на умения за решаване на проблеми и сътрудничество;

- насърчаване на критично мислене и медийна грамотност;

- подкрепяне на доброволството, с цел да се намали страха и безсилието, което учащите могат да изпитат, сблъсквайки се с кризи, свързани с планетата;

- преподаване и учене по интердисциплинарен начин, отчитайки социално-емоционалните аспекти на ученето, така че всички учащи да се научат да действат както индивидуално, така и колективно, локално и глобално, за живот в един по-устойчив свят;

- използване както на традиционни, така и на иновативни подходи за обучение, включително STEAM подход, хакатони (технологични събития по проектни дейности), обучение чрез доброволчество (от англ. Service learning) – образователен подход, осигуряващ прагматично, прогресивно обучение с участие в разнообразни доброволчески дейности и инициативи, и игровизация (прилагане на игрови елементи и техники в неигрови ситуации) (Съвет на Европейския съюз, 2022).

Стратегиите за зелено образование целят да осигурят цялостно разбиране на екологичните проблеми и да насърчат учениците да вземат активно участие в решаването им. Екологичната компетентност на учителя и педагогическото му майсторство са едни от факторите, които могат да гарантират успешната реализация на процеса на екологично образование и възпитание на подрастващите, с оглед справяне с гореизброените актуални екологични проблеми.

ИЗВОДИ

Всяка наука притежава набор от средства, методи и подходи, с които оперира и чрез които се развива. Експонираните стратегии и дейности за „зелено образование“ не само предоставят знания за науката екология, но и насърчават учащите да вземат участие в различни инициативи, да упражняват критично мислене и да бъдат активни в решаването на проблеми, свързани с околната среда, защото според Ю. Дончева: „Природата е неизчерпаем извор на красота и радост, всепризнат източник за духовно обогатяване на децата. От най-ранна възраст, влизайки в близък, непосредствен контакт с нея, тя им дава едни от първите впечатления, преживявания и емоции за заобикалящата ги действителност. Богатството и разнообразието в растителния и животинския свят събуждат у подрастващите жив интерес към природата, съдействат за развитие на любознателността и наблюдателността им. Актуалността на проблема за екологичното възпитание е в пряка връзка и зависимост с недостатъците в общественото отношение, в опазването и усъвършенстването на природната среда, и нейните ресурси“ (Дончева, 2018, с. 48).

REFERENCES

Afrikanov, L. (2023). Green Education for Primary Teachers in Bulgaria, Romania and Serbia. Theoretical and practical model.

Doncheva, J. (2018). Theoretical and methodological foundations of familiarization with the surrounding world in kindergarten, 'Leni Ann' Publishing House, Ruse (**Оригинално заглавие:** Дончева, Ю. (2018). *Теоретични и методически основи на запознаване с околния свят в детската градина*, Издателство „Лени Ан“, Русе).

Klein, Natacha, Tomás B. Ramos, and Pauline Deutz. 2020. "Circular Economy Practices and Strategies in Public Sector Organizations: An Integrative Review" *Sustainability* 12, no. 10: 4181.

Official website of the Council of the European Union – <https://www.consilium.europa.eu/bg/council-eu/> (Retrieved at 12.04.24).

Official website of the European Commission – https://commission.europa.eu/index_bg (Retrieved at 20.04.24).

Official website of the UN – <https://www.un.org/> (Retrieved at 12.04.24).

THE IMPACT OF DYSLEXIA ON STUDENTS' PSYCHO-EMOTIONAL STATE¹⁹

Ivo Minchev, Student

Department of Natural Sciences and Education,
University of Ruse "Angel Kanchev"
Tel.: +359 87 8560690
E-mail: s236531@stud.uni-ruse.bg

Assist. Prof. Dima Spasova, PhD Student – Supervisor

Department of Natural Sciences and Education,
University of Ruse "Angel Kanchev"
Tel.: +359 82 888 617
E-mail: dspasova@uni-ruse.bg

Abstract: Dyslexia can be a significant challenge for students, often leading to low self-esteem and self-worth. Low self-esteem and self-worth are a precondition for the development of deviant behaviour in young people at a later stage. The scientific studies highlight the link between dyslexia and the development of risk behaviours, pointing to the importance of individualised approaches to support young people with dyslexia. Understanding these links is essential to developing effective strategies to support and prevent deviant behaviour among this group of students.

Key words: Dyslexia, Self-Esteem, Deviant Behaviour, Support Strategies.

„Някои от най-креативните, иновативни умове в този момент атрофират зад решетките. И всичко това е резултат от система, която настоява за най-архаичната форма на образователен носител – текста.“

Дийн Брагоние (Dean Bragonier)

ВЪВЕДЕНИЕ

Дислексията представлява значително предизвикателство за учениците, като често води до ниско самочувствие и самооценка. Ниското самочувствие и самооценка са предпоставка за проява на девиантно поведение при младежите на по-късен етап. Научните изследвания подчертават връзката между дислексията и рисковото поведение, като посочват значението на индивидуализирани подходи за подпомагане на младежите с дислексия. Целта на разбирането на дислексията и нейните основни характеристики е да се предостави адекватна подкрепа и интервенции за хората, които я изпитват. Като разберем по-добре как функционира този тип разстройство, можем да разработим по-ефективни методи за обучение и подпомагане, които да помогнат на хората с дислексия да преодолеят трудностите си и да постигнат успех в учебната и социална среда, за да бъде предотвратено девиантно поведение. Ефективното и ранно откриване на речеви и езикови патологии, както и насърчаване, превенция и образование, могат да създадат по-добри възможности за деца с нарушения на комуникацията. Такива деца се нуждаят от подходяща подкрепа, която да им позволи да взаимодействат социално и да участват пълноценно в образователния процес. (Vasileva, V., D. Stoyanova 2018)

Забележка: В този документ целенасочено е използван различен шрифт от посочения в техническите изисквания. Шрифтът Adys е специално създаден шрифт, който улеснява хора с лека до средна степен на дислексия при четене. Но не създава дразнение при хора без специфични затруднения²⁰.

¹⁹ Докладът е представен на студентската научна сесия на 15 май 2024 г. в секция „Педагогика и психология“, с оригинално заглавие на български език: ВЪЗДЕЙСТВИЕТО НА ДИСЛЕКСИЯТА ВЪРХУ ПСИХО-ЕМОЦИОНАЛНОТО СЪСТОЯНИЕ НА УЧЕНИЦИТЕ.

²⁰ (<https://adysfont.com/about-adys>)

ИЗЛОЖЕНИЕ

Дислексията е неврологично разстройство, което засяга способността на човека да прочете, разбере и правилно интерпретира писмената информация. Терминът "дислексия" е въведен от немския офталмолог Рудолф Берлин през 1883 г. (Howell, J. 2020). и се появява в контекста на исторически процес, който започва да изкрystalизира през последната четвърт на XIX век, когато затрудненията в четенето започват да се признават за медицински проблем (Campbell, 2013). Думата "дислексия", от гръцките думи "dys" и "lexis" (разхвърляни думи), в началото се използва за пациенти, при които инсулът е унищожил способността им да четат и пишат, но е оставил непокътнати речта и нейното разбиране. Сега наричаме това "придобита" дислексия. Няколко години по-късно Хиншелвуд (Hinshelwood, P.J. 1895) и Прингъл Морган (Morgan, W.P. 1896) заимстват това понятие, за да предположат, че може да съществува форма на дислексия, която се развива и която обяснява защо някои деца не успяват да развият нормален "конект", който подпомага четенето, въпреки че развиват нормална реч и устно разбиране. Те също така признават, че дислексията на развитието вероятно е генетично обусловена поради силните семейни истории на затруднения в четенето при близките роднини на тези деца. До средата на 20-ти век повечето хора смятат, че дислексията е наследствен дефицит, който изборително засяга визуалната обработка на думите, като оставя речта и невербалните умения за разсъждение относително непокътнати.

Дислексията е разстройство на нервното развитие, което се характеризира с трудности при ученето на четене и правопис. Дефицитите, които стоят в основата, обикновено включват нарушено фонологично осъзнаване (осъзнаване на звуковата структура на думите) и обработване; трудности с работната памет и бавна скорост на обработване на думите. Наблюдаваните проблеми включват чести правописни грешки, които не се срещат при деца на същата възраст; трудности при усвояването на начина на декодиране на отделни думи, включително "звукоизвличане" на думи; и трудности при правилното и гладко произнасяне на думи при четене на глас. Дефицитите в разбирането на текста често се появяват като вторична последица.²¹

Освен тези основни затруднения в грамотността, дислексията също така може да се прояви като затруднения в работната памет, слаб контрол върху вниманието и трудности в организацията на информацията. Тези допълнителни аспекти могат да увеличат нивото на стрес и тревожност при учениците с дислексия, което от своя страна може да допринесе за ниското им самочувствие и самооценка.

Може ли дислексията да е причина за девиантно поведение?

Проблемът с дислексията е сериозен, като засяга значителен брой ученици по света. Трудностите, които дислексията предизвиква в учебния процес и социалната среда, могат да доведат до ниско самочувствие и самооценка у младежите, което, от своя страна, може да увеличи риска от проява на девиантно поведение като начин за справяне със стреса и негативните емоции.

Изследването на тази връзка е мотивирано от желанието да се разбере по-добре влиянието на дислексията върху психо емоционалното състояние на младежите и да се предложат по-ефективни стратегии за подпомагане и интервенции. Разбирането на механизмите, които стоят в основата на тази връзка, може да доведе до разработването на персонализирани подходи към образованието и психологическата подкрепа, които да помогнат на младежите с дислексия да се справят по-ефективно с предизвикателствата и да предотвратят развитието на девиантно поведение.

Различните реакции на мозъка при успешно и неуспешно справяне с учебните задачи могат да оформят психо емоционалното състояние на учениците с дислексия по различен начин. Нека да вземем за пример две деца, от които едното е дете в норма и се справя добре със задачите, които всеки ден и всеки учебен час му възлагат учителите. От друга страна имаме

²¹ WikiJournal of Medicine October 2019

и дете с дислексия и висок коефициент на интелигентност, което не се справя добре и се проваля във всяка поставена задача.

Например, за детето, което се справя успешно с учебните задачи, в мозъка му се отделят хормони на щастието (ендорфин, окситоцин, серотонин) при всяка успешно решена задача. Такива положителни преживявания могат да подпомогнат увеличаването на увереността и компетентността му в собствените си способности, като резултатът е по-положително самочувствие и самооценка.

От друга страна, за детето, което се сблъсква с трудности поради дислексията, в мозъка му се отделят други хормони (допамин, кортизол, норадреналин) при всяка неуспешна задача. Това може да предизвика увеличение на стреса и тревожността, което води до ниското му самочувствие и самооценка.

Съвременните изследвания в областта на психоендокринологията и поведенческата наука разкриват, че хроничната експозиция на стресови хормони като кортизол и катехоламини може да има значително въздействие върху психологическото благополучие и социалната адаптация на индивида. Постоянното увеличение на нивата на тези хормони може да доведе до състояние на хипервигилантност и усещане за неспособност да се справи с предизвикателствата, което от своя страна може да намали вероятността за успех в различни житейски сфери^{22, 23}.

В контекста на детското развитие, усещането за неуспех и несъответствие с очакванията може да предизвика търсене на алтернативни начини за постигане на успех, което често включва противопоставяне на социалните норми и търсене на признание чрез негативно поведение²⁴. Това може да се прояви в началото като леко дразнене на връстниците, което с течение на времето може да ескалира до по-сериозни форми на антисоциално поведение, включително формиране на връзки с лица, които се възприемат като “неподходящи” и участие в девиантни групи²⁵. Такива поведенчески модели могат да бъдат предшественици на по-сериозни социални и правни проблеми, включително престъпна дейност²⁶.

Според Международната асоциация по дислексия Липсата на разбиране и приемане води до акумулиране на тревожност, гняв, ниска самооценка и депресия.

Този пример илюстрира важноста на разбирането как различните реакции на мозъка при справяне с учебни задачи могат да влияят на психоемоционалното състояние на учениците с дислексия. Това подчертава необходимостта от индивидуализирани подходи за подпомагане и интервенции, които да помогнат на децата с дислексия да се справят по-ефективно с трудностите си и да изградят по-положително отношение към учебния процес и себе си.

Влиянието на ежедневните успехи и неуспехи на учениците върху отделянето на хормони е сложно явление, което включва множество фактори, включително вида и продължителността на стресора, нивата на хормоните преди стреса и контекста, в който се случва стресът. Изследванията показват, че реакциите на кортизол и тестостерон към стреса зависят от контекста, вида и продължителността на стресора, както и от нивата на хормоните преди стреса.²⁷

В контекста на ежедневния опит на учениците успехите и неуспехите могат да предизвикат различни хормонални реакции. Например проучване върху студенти от бакалавърска степен установява, че тези, които са преживели повече неуспехи в състезателна задача, имат по-високи нива на кортизол и по-ниски нива на тестостерон в сравнение с тези, които са преживели повече успехи (Huang, Y et al, 2020). Това предполага, че неуспехите могат да доведат до повишаване на стреса и намаляване на тестостерона, който често се свързва с доминантността и конкурентоспособността.

²² Stress hormones: Types, function, symptoms, and management (medicalnewstoday.com)

²³ Understanding the stress response - Harvard Health

²⁴ The Contribution of Peer Values to Children's Values and Behavior (sagepub.com)

²⁵ Toward understanding the functions of peer influence: A summary and synthesis of recent empirical research. (apa.org)

²⁶ Understanding Peer Influence in Children and Adolescents - 1st Edition (routledge.com)

²⁷ (Regula Zuegera, 2022) <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10253890.2023.2199886>

От друга страна, проучване върху млади мъже, кандидати за офицери, по време на различни краткосрочни и дългосрочни стресови фактори установява, че реакциите на кортизола и тестостерона варират в зависимост от вида и продължителността на стресовия фактор. Например по време на кратко военно полево упражнение нивата на кортизол се увеличават, докато нивата на тестостерон остават относително стабилни. За разлика от това, по време на продължителен период на тренировъчен стрес нивата на тестостерон намаляват с течение на времето.

Тези констатации подчертават важноста на отчитането на специфичния контекст и продължителността на стресора при изследване на влиянието на ежедневните успехи и неуспехи върху освобождаването на хормони. Освен това индивидуалните различия в нивата на хормоните преди стреса и личностните характеристики също могат да играят роля при формирането на хормоналните отговори на стреса.

ИЗВОДИ

В обобщение, въпреки че точната връзка между ежедневните успехи и неуспехи и освобождаването на хормони е сложна и се влияе от множество фактори, изследванията показват, че неуспехите могат да доведат до повишен стрес и намаляване на тестостерона, докато успехите могат да имат по-променливо въздействие върху нивата на хормоните в зависимост от контекста и продължителността на стресора.

Училището може да бъде много разочароващо и болезнено преживяване за учениците с дислексия. Борбата им с четенето и писането може да повлияе на всички аспекти на деня им и да започне да пречи на взаимоотношенията им с възрастните, с връстниците и със самите тях. Учениците могат да изпитват тревожност, гняв, лошо самочувствие и самооценка, както и депресия. Ако училището постоянно предизвиква безпокойство у ученика, той може да започне да се страхува от него или да го избягва. това поведение на избягване може да бъде погрешно разбрано като мързел или непокорство. Учениците с продължителна тревожност са изложени на по-голям риск от депресия. Учениците често се чувстват ядосани, че изпитват тези разочарования и предизвикателства.²⁸

Тези наблюдения подчертават значението на ранната интервенция и подкрепата за деца, изложени на хроничен стрес, и необходимостта от разработване на стратегии за справяне със стреса и насърчаване на позитивно социално взаимодействие. Социално-педагогическата работа с деца и младежи с девиантно поведение изисква първоначално да се установят дефицитите във възпитанието им и факторите на средата, които са непосредствена причина за антиобществени възгледи и навици. (Vasileva, V. 2021)

REFERENCES

- Campbell, T. (2013). Dyslexia: The government of reading. London: Palgrave Macmillan.
- Hinshelwood, P.J. Word-blindness and visual memory. Lancet 1895, 2, 1564-1570. [Google Scholar] [CrossRef]
- Howell, J. (2020). Dyslexia and Rudolf Berlin: Correcting the record. Lansing, MI: Michigan Dyslexia Institute, Inc.
- Huang, Y et all, 2020, Personality, Behavior Characteristics, and Life Quality Impact of Children with Dyslexia, Int J Environ Res Public Health. 2020 Feb; 17(4): 1415
- Morgan, W.P. A case of congenital word blindness. Br. Med. J. 1896, 2, 1378. [Google Scholar] [CrossRef] [PubMed] [Green Version]
- Vasileva, V. 2021, Deviant behavior among adolescents as a problem of socio-pedagogical work, Pedagogical innovations, 2021, 53-59 (**Оригинално заглавие:** Василева, В. "Девиантното поведение сред подрастващите като проблем на социално-педагогическата работа" ПЕДАГОГИЧЕСКИ НОВОСТИ, (2021): 53-59).

²⁸ Sara Jutovich M.A., Understanding the Social-Emotional Effects of Dyslexia; tinyurl.com/26c88976

Vasileva, V., D. Stoyanova 2018. Logopedical Prevention and Diagnostics of Communicable Disorders in Children in Pre-School and Primary School Education. Ruse: Proceedings of University of Ruse – 2018, volume 57, book 6.2. Pedagogy and Psychology 29-34 (**Оригинално заглавие:** *Василева, В., Д. Стоянова "Логопедична превенция и диагностика на комуникативните нарушения при деца в предучилищна и начална училищна възраст", Научни трудове на Русенски университет – 2018, том 57, книга 6.2. Педагогика и психология, (2018): 29-34.*)

FRI-1.219-SSS-PP-12

CONTEMPORARY DIMENSIONS OF MORAL RELATIONS
BETWEEN TEACHERS AND PUPILS²⁹

Irena Kamenova, Student

Department of Bulgarian Language, Literature, History, and Art
University of Ruse "Angel Kanchev"
Tel.: +359 897908941
E-mail: iren_a@gbg.bg

Ch. Assist. Prof. Ekaterina Ivanova, PhD – Supervisor

Department of Pedagogy,
University of Ruse "Angel Kanchev"
Tel.: +359 82 888 219
E-mail: eivanova@uni-ruse.bg

Abstract: *The moral relations between teachers and pupils in education are not isolated from society. They reflect the values, norms, and rules valid in a given historical period but cannot be considered a copy of social relations. Their specific refraction is determined by the peculiarities of the educational process.*

This publication examines in detail the modern dimensions of moral relations between teachers and pupils, clarifying certain key aspects based on which they are built.

Key words: *Moral Relations, Teachers, Pupils, Educational Process.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Нравствените отношения между учители и ученици в процеса на възпитание не са изолирани от обществото. Те са отражение на ценностите, нормите и правилата, които са валидни в даден исторически период, но не могат да бъдат разглеждани като копие на обществените отношения. Тяхното специфично пречупване е обусловено от особеностите на възпитателния процес. Целите и задачите на обучението, съдържанието на учебния материал, социално-икономическия контекст, както и методите и подходите на преподаване са все фактори, оказващи влияние върху формирането на нравствените взаимоотношения в процеса на възпитание. В тази разработка се анализират конкретно съвременните измерения на нравствените отношения на учители и ученици, като се разглеждат определени ключови аспекти, на базата на които те са изградени.

ИЗЛОЖЕНИЕ

В съвременния свят, отношенията между учители и ученици се развиват в динамична среда, където педагозите играят ключова роля за тяхното нравствено формиране. Основните аспекти, които обуславят тези отношения са промените в ценностната система, еволюцията на педагогическите подходи и настъпилите промени в социалната среда, както и „институционализирани и нормативно регламентирани норми. Това е така, защото нравствените отношения в педагогическия процес се формират не само върху личностните особености на педагогическите специалисти, родителите и учениците, но и върху нормативно уредените държавни стандарти – норми, правила, програми и т.н.“ (Георгиев, 2017, с.37).

Промените в ценностната система

Промените в ценностната система се обуславят от навлизането на новите технологии и

²⁹Докладът е представен на студентската научна сесия на 15 май 2024 г. в секция „Педагогика и психология“, с оригинално заглавие на български език: СЪВРЕМЕННИ ИЗМЕРЕНИЯ НА НРАВСТВЕНИТЕ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ УЧИТЕЛИ И УЧЕНИЦИ.

информационни потоци в образователния и възпитателния процес. Педагогът непрекъснато повишава своята дигитална компетентност, използва интерактивни дъски и дигитални учебници и прилага проектно-базирано обучение и дигитални игри. Учениците използват онлайн ресурси, създават видео презентации, участват в проекти. Защитата на личните данни и дигиталната етика, както и опасността от кибертормоз и онлайн дезинформацията са предизвикателство пред учителя в този процес на трансформация. Неговата роля за адаптиране към новите условия е ключова, като в същото време е нужно да поддържа и баланс между традиционните ценности и новите технологии, за да се избегне рискът от информационна претовареност, дигитална зависимост и засилване на неравенството в достъпа до образование.

Виртуалното пространство разширява възможностите за учене и сътрудничество, но крие и нови рискове. Тук важна е ролята на педагога за изграждане на дигитална етика, която да регулира поведението в онлайн среда, където обучаемият трябва да усеща нравствения пример и подкрепа на своя учител. Особено важна е обратната връзка, изградена от доверие в процеса на общуването, която помага за коректива от страна на педагога.

Друг фактор на промените в ценностната система е разширяването на културното многообразие и глобализацията, които водят до нови гледни точки и етични дилеми. Увеличаването на миграционните процеси са предпоставка за смесване на култури и традиции, както и за сблъсък на ценности и норми. Приемането и уважението към различната културна идентичност от страна на ученика е пряко свързана с отношението на педагога към нея.

Не е допустимо малцинствените групи да усещат пренебрежителност и безинтересност от негова страна, което е лош пример за останалите участници в образователния процес. Педагогът е този, който изгражда баланса между лоялност към собствената култура и отвореност към други култури, използвайки обмен на знания, практики и ценности. Предизвиквайки анализ на различни гледни точки, под формата на беседа, диалог или игра се постига развитие на емпатия и формиране на позиция по етични дилеми.

Еволюция на педагогическите подходи

Еволюцията на педагогическите подходи се изразява в отстъпление на авторитарното отношение на педагога за сметка на демократичното такова. Поставянето на задължителни условия от страна на педагогическият специалист, при чието неизпълнение се използват наказания и това води до липса на увереност и самостоятелност, до пасивност и дори до по-нататъшни агресивни прояви остава в миналото.

Това съвсем не означава, че няма правила на поведение и тяхно спазване в отношенията. В съвременната действителност педагогът, когато е необходимо, също налага наказания, но под по-различна форма, като умело използва силните страни на дадения ученик. Така например нарушаващият дисциплината по време на час, но иначе силен в решаване на задачи, обучаем може да бъде помолен да сподели със съучениците си своето мнение на дъската или устно и по този начин елегантно да бъде прекратено шуменето от негова страна. Когато пък е налице удовлетвореност от добре свършена работа, педагогът дава похвали и поощрения, като така изгражда самоувереност и стимулира интереса както на похваления, така и на останалите ученици. Когато се правят забележки и се критикува е важен тонът, начинът на изказ и на подход, за да не се стигне до отказ от участие във възложени задачи поради страх от неуспех. Важно е ученикът да е наясно, че процесът на обучение допуска и вероятност от несправяне с поставена задача, както и възможност за поправка. За изграждането на уверена, самостоятелна и инициативна личност в лицето на обучаемите, демократичният подход, изграден на основата на взаимно сътрудничество и довереност се отличава с много добра резултатност. „Чрез форми на въздействие, като чест и достойнство, дълг и авторитет и морален престиж“ (Нешев, 1986, с.61), педагогът гради доверието към себе си, като е абсолютно компетентен в своята област и е постоянно в крак с новостите, като проявява лидерски качества, гъвкавост и последователност.

Много е важно той да може да владее класа и да решава самостоятелно възникналите ситуации, като например проблеми с дисциплината, което работи в полза на неговия авторитет

пред учениците. Макар и подходът да е демократичен, ерархията в институцията не бива да се нарушава.

Еволюцията на педагогическите подходи акцентира върху сътрудничеството, емпатията и индивидуалния подход към учениците. „Възпитанието не случайно се разглежда в пряка връзка с общуването. И наистина, оказването на въздействие при формиране на личността може да стане само в процеса на взаимната размяна на информация за състояние, намерение, мотиви“ (пак там).

Формата на сътрудничество се изразява в работа по групи, дискусии и дебати и взаимопомощ, като изключва характерната за миналото тенденция единствено учителят да е източник на знания, а ученикът да е пасивната страна. Това ново измерение в нравствените отношения формира самостоятелност и креативност, и развива комуникационни, и екипни умения. Прилагайки разбиране и уважение към различни гледни точки, и с осигуряване на емоционална подкрепа, се създава атмосфера на доверие и сигурност, и се повишава самочувствието на ученика.

Еволюцията на педагогическите подходи предполага и индивидуалния подход към учениците, което се изразява в съобразяване с темпото и стила на учене, както и с различните им интереси.

Педагогът, познавайки добре своите ученици, е в състояние да извлече от тях най-доброто, на което са способни. Това става с диференцирани задачи и материали, индивидуални консултации, което мотивира учениците да се развиват в своите силни страни, а разбирането на емоционалното състояние и нуждите им, помага за изграждането на здрави и подкрепящи нравствени отношения.

Промени в социалната среда

Промените в социалната среда водят до нарастване на социалното неравенство и бедността, което може да се отрази на мотивацията и възможностите на учениците до такава степен, че да доведе до риск от ниски резултати от обучението, отпадане от училище, социална изолация и криминално поведение.

Съвременните нравствени отношения позволяват на педагога да усети тази опасност чрез наблюденията си върху евентуална ниска самооценка и самочувствие, както и демотивация за учене, и да приложи професионалния си етичен подход в ситуацията. За подкрепа на децата от уязвими групи работят специални социални програми, насочени към осигуряване на равни възможности за образование. Педагогът и ръководството на училището осъществяват връзка с тях за оказване на подкрепа.

Трансформацията на съвременните семейни модели и ценности /нараставащ брой на разводите, семейства с един родител, смесени семейства/, както и новите потребности, изразени в гъвкавост в образователните отношения, консултации и психо-социална подкрепа предполагат все по-честите компенсаторни функции на училището, което обаче няма как да замести изцяло семейната среда.

Професионалното педагогическо общуване в случая изгражда сътрудничество между всички заинтересовани страни, за да успеят да се справят с новите потребности и предизвикателства и в процеса на израстване и образование да се стигне до формиране на отговорни, емпатични и компетентни личности.

ИЗВОДИ

Качествата човечност, доброта, чувство за хумор, тактичност, ерудиция, умение за установяване на контакт и разбиране на учениците обуславят тяхната потребност да общуват със своите учители. Положителното отношение на учащите към личността на техните педагози се формира на базата на главните им добродетели, а именно: доброжелателност, отзивчивост, приветливост, дружелюбие и доверие. Учениците дълбоко ценят също както професионалната компетентност, така и особеностите на поведение, като енергичност, реактивност, смелост, настойчивост.

В динамичния контекст на 21-ви век гореописаните морално-етични качества на педагогическия специалист допринасят за добри показатели на нравствените отношения между учители и ученици, които са от решаващо значение за успеха на образователния процес. Тези отношения се развиват в нова среда, обуславяща нови измерения и предизвикателства. Непрекъснатото усъвършенстване, сътрудничеството и отворената комуникация са ключови фактори за изграждане на позитивни и етични отношения, които да подготвят учениците за бъдещето.

REFERENCES

Georgiev, G. Pedagogical ethics, Faber, V. Tarnovo, 2017 (*Оригинално заглавие: Георгиев, Г. Педагогическа етика, Фабер, В. Търново, 2017*).

Neshev, K. Pedagogical ethics, Science and art, Sofia, 1986 (*Оригинално заглавие: Нешев, К. Педагогическа етика, Наука и изкуство, София, 1986*).

FRI-1.219-SSS-PP-13

THE ROLE OF COMMUNICATION FOR THE PERSONAL FORMATION OF PRESCHOOL CHILDREN³⁰

Ioana Ignatova, Student

Department of Pedagogy,
University of Ruse "Angel Kanchev"
Tel.: 0898407577
E-mail: s236030@stud.uni-ruse.bg

Assoc. Prof. Valentina Vasileva, PhD – Supervisor

Department of Pedagogy,
University of Ruse "Angel Kanchev"
Tel.: 082/888268
E-mail: vvasileva@uni-ruse.bg

Abstract: *One of the conditions for normal and effective interpersonal relationsinteraction is a precisely and clearly constructed network of social roles in the group, and the other condition is social norms. (approval, disapproval, condemnation, encouragement, etc.) Communication between individuals takes place in a social context, as a subject a relation can be an individual or a group. The communication of the individual is an interaction. In psychology, two types of interaction between people are determinated - cooperation and competition. According to Sh. Amonashvili, several styles of pedagogical communication can be distinguished. During the interaction process, a behavioral outcome is produced. This also happens with children. The communication "child - parent", "child - teacher" and "parent - teacher" must be full in order to have a positive influence on the development of the child's personality.*

Key words: *Education, Upbringing, Children, Kinder Garden, Family, Teacher, Environment, Interaction.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Общуването между индивидите се осъществява в процеса на трудовата и духовната дейност, а самата форма на общуване определя характера на производствените отношения, т.е. тя обуславя съдържанието на материалното и духовното производство. Следователно общуването като обединяване и взаимодействие между личностите се пресъздава в своята цялостност в съответствие с действащи отношения, които намират конкретизация в социалните дейности на човешките индивиди (Petrov, P., 2009). То е тяхно реално битие, съдържа връзките и взаимоотношенията между тях. Това се случва и с детските души, въпреки че е неосъзнато. Това междуличностно общуване още от ранна детска възраст влияе за понататъчното развитие на детската същност. Взаимодействието в заобикалящата малкия човек среда – семейство, учители, деца, приятели изгражда неговата личност.

ИЗЛОЖЕНИЕ

В своите съвременни измерения проблемите на човешкото общуване като специфичен социален феномен са обект на разработване от философията, психологията, социологията, етиката и др. Интензивното изучаване на общуването независимо от някои различия в концепцията и категорията, съдейства да се изяснят ролята, мястото и значението му в обяснение на сложните явления в обществения живот, на хуманизацията на човешките отношения. Чрез взаимния обмен на информация членовете на обществото си въздействат и влияят един на друг. В това обществено „поле“ на обменни взаимодействия се разгръща и потребността за общуване. Тази потребност се заражда значително по-рано в сравнение с

³⁰Докладът е представен на студентската научна сесия на 15 май 2024 г. в секция „Педагогика и психология“ с оригинално заглавие на български език: РОЛЯТА НА ОБЩУВАНЕТО ЗА ЛИЧНОСТНОТО ФОРМИРАНЕ НА ДЕЦАТА В ПРЕДУЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ.

другите духовни нужди. Тя се изменя твърде динамично, постоянно се усложнява, намира проявление на различни йерархични равнища на социално познание и ролево поведение (Petrov, P., 2009).

Общуването е основен фактор за цялостното развитие на личността. Във всяка една възраст на индивида то заема специфично място и резултатността му се обуславя от личния опит на човека, от развитието на познавателните сили, усъвършенстването на речта и езика и др. В общуването сенатрупва се ценна информация за общата култура на личността, изясняват се субективни отношения и оценки за нейното нравствено и правно съзнание, за индивидуалнопсихологическите ѝ особености. Формата на въздействие показва комуникативните умения и чертите от характера на човека, специфичната организация на езиковите му съобщения – неговата ерудиция и грамотност. Условието за нормално и ефективно общуване са: изграждане на точно и ясно установена мрежа от социални роли в социума и спазване на определени социални норми (одобрение, неодобрение, осъждане, поощрение и др.). Общуването е невъзможно без преодоляването на различия и без наличието на сблъсъци. Всяко съгласие, без съпротива, прави акта на взаимодействие безмислен. За осъществяване на различни свои начинания и цели човекът възприема и се възползва от формирания като общност, колектив, група. В обществото хората се кооперират в различни по общуване обединения: по произход, характер и специфика. Видовете взаимодействия в психологията се делят на два вида: кооперация и конкуренция:

- **кооперация** – Сътрудничество, което съдейства за организиране на съвместната дейност за постигане на обща цел и общ резултат. Сплотява груповите действия, засилва взаимопомощта, подобрява организационните усилия, дава възможност за творческа изява. Общуването е доброжелателно и свободно.

- **конкуренция** – Основава се на базата на различията между хората и сравняването на характеристиките на личността (пол, възраст, образование и т.н.).

- **конфликт** – Свързан е с кооперацията и конкуренцията. Съдържанието на конфликта се ражда от сблъскването на гледни точки и модели на поведение – т.е. сблъсък на интереси, принципи, ценности. Приема се за негативен тип взаимодействие с разрушителна сила, но като естествен елемент на човешкия живот той е нормална форма на общуване. (Kabakchieva, D., 2014)

Модели на родителско и педагогическо общуване, резултати върху развитието на детската личност:

➤ Авторитарен стил на възпитание – Авторитарните родители и учители прилагат изключителни ограничения и контрол. Наблягат върху практикуването на власт и строго спазване на изискванията им, използвайки заплахи и физически наказания в регулиране дейността на децата си. Толерират се пасивните добродетели – послушание и дисциплина и много по-малко активните – самостоятелност, инициативност, поемане на риск.

Авторитарният стил възпитава у децата:

- послушание
- изпълнителност
- липса на самостоятелност
- неинициативност
- ниска самооценка
- неувереност
- трудност при вземането на решения и лесно обезкуражаване при неуспех
- страх от поемане на отговорност
- липса на умения за сътрудничество и слаба социална компетентност
- стремеж за съпротивление на всеки авторитет или сляпо подчинение на авторитета

Детските желания и мнения не се взимат под внимание. Изисква се послушание, подчинение и уважение от детето – т.е. “приспособително поведение”. Такова поведение се свързва с опита да се формира, преценява и контролира поведението на детето в съответствие

с приетите стандарти на поведение. Децата на авторитарните родители не са склонни към проява на независимост и социална отговорност. Момчетата са агресивни, а момичетата търсят възможност да се поставят под зависимост. Високата степен на контрол и негативният родителски стил се свързват с по-висока агресия при децата, по-слаби контакти с връстниците си и по-ниски постижения в училище.

➤ Авторитетен стил на възпитание – Авторитетът на родителите с възискателност и уважение към детето и към неговите интереси. Тези родители поставят изискванията си, опитвайки се да помогнат на децата си да разберат причината за техните изисквания. Вярват във взаимното уважение, знаят кога да кажат „не” и в същото време как да уважават детето. Обикновено изслушват децата си внимателно си и умеят да насърчават диалога. Отнасят се с близост и придружават ограниченията или наказанията с подробни обяснения. Този стил се характеризира с „топлота” – одобряващо, приемащо, разбиращо, центрирано върху детето и загрижено поведение. Основаната позиция е тази на сътрудничеството. Авторитетните родители са принципни в решенията си и недвусмислени по отношение на отговорностите и авторитета в семейството. В отношенията съществуват точно поставени правила. Насърчават самостоятелността у детето, без да снемат ограниченията и контрола върху поведението му. Отнасят се толерантно към мненията и желанията на децата, не налагат със сила своето мнение. Детското мнение се взема под внимание при решаването на проблеми. Децата на авторитетните родители са приятелски настроени към връстниците си, самостоятелни, енергични и ориентирани към постижения.

➤ Либерален стил на възпитание – Толерантните родители по-малко ограничават децата си и изискват по малко от децата си. Разрешават им да вземат самостоятелни решения за повечето дейности. Тук правилата не са ясни, стимулира се свободното изразяване на спонтанните желания. Всичко е позволено на детето и родителите смятат, че му осигуряват приемаща среда, в която то само ще контролира поведението си и ще проявява творчество. Тези родители не знаят много за своите деца – за приятелите, интересите и проблемите им. Децата на либералните родители притежават нисък самоконтрол и са неуверени в себе си. При този стил липсва какъвто и да е контрол – няма никакви ограничения, но и никакви стандарти и правила за „правилно – неправилно”. Децата се нуждаят от авторитет, защото той им носи усещане за сигурност, определя приемливото и неприемливото поведение и обяснява последиците от тях. Възпитанието е невъзможно без наличието на авторитет.

➤ Индиферентен (хаотичен) – Характеризира се с пълна незаинтересованост от вътрешния свят на детето, неговите преживявания и психическо състояние. Детето е оставено само на себе си. Тук няма възискателност, но няма и поощрения. Възможно е да има елемент на физическо пренебрегване – родителят не показва обич нито с ласки, нито с думи. Родителите са непредсказуеми и емоционално лабилни, често променят настроението и приоритетите си. Нараняват емоционално (или физически) децата, потискат ги, формират в тях усещане за дистанцираност, студенина, емоционална въздържаност. Тук контактът между детето и майката е труден. Характерни са студенина в отношенията, неодобряване и отхвърляне. Има пълно пренебрегване на потребностите и интересите на детето. В други случаи такова поведение е типично за майки, които не знаят как да се грижат за децата си, или проявяват безгрижност и несериозност. Равнодушието към детето ражда в него безразличие към собствения му външен вид, към преживяванията му, свързани с околните хора и училище. (Academy of Emotional Intelligenc)

Професионално педагогическо общуване

Професионалното педагогическо общуване следва да разбира в най-малки детайли сигналите, които дава детето чрез комуникация. Педагогът трябва да разграничи следните особености:

➤ Комуникативни бариери – Те изпълняват действена роля, служат като преграда срещу всякакви въздействия, които биха нарушили създаденото равновесие между подструктурите на личността, а от друга страна са препятствие в процеса на обмен на информация между участниците в междуличностното общуване.

➤ Неречева комуникация – В. Райв (1993, с.18-20) класифицира проучванията на неречевите средства за общуване в зависимост от предпочитаните насоки на изследователските методи на:

- телесен контакт;
- отстояване (в близост или на разстояние от група хора или отделни лица);
- ориентация (поглед, телесна позиция);
- проява (индивидуални качества – дрехи, физика, прическа);
- поза;
- движения на главата – например специфичното кимване с глава на българите в знак на съгласие;
- жестове на ръцете, главата и тялото;
- фациална експресия;
- поглед (например срещането на погледите по време на диалога);
- невербални елементи на говора – емоционалното ниво на речта, паралингвистичните или производните елементи;
- личността на комуникатора, неговия темперамент, емоционалните му състояния, личностните му качества;
- отношенията на участниците в комуникацията един към друг относно: желаното ниво на общуване (социална и емоционална близост или отдалеченост), характера или типа на отношенията (доминиране – зависимост, разположеност, неразположеност), динамиката на взаимоотношенията (стремеж за поддържане на общуването, желание за общуване /преустановяване на общуването);
- отношението на участниците в комуникацията към ситуацията на общуване, позволяваща им да регулират взаимодействието си – в тази информация се включват сведения за степента на включеност в дадената ситуация (комфортност, спокойствие интерес) или стремеж да излезе от нея (напрегнатост). (Ivanov, S., 2004)

Според Ш. Амонашвили има два основни модела на педагогическо общуване - “възрастен – дете“, които отнесени към общуването в семейството имат една цел, а именно усвояване от детето на общочовешките норми на дейност и поведение, познание от детето на себе си като човек, изграждане на своята индивидуалност и формиране на личността на детето, възпитанието и обучението му. Първият модел на общуване е авторитарно-императивен модел, при който детето се приема като обект на възпитателно въздействие. Резултатът е взаимно отчуждаване между възрастни и деца, невротизация, негативизъм, подтискане на детската инициатива. Другият модел на общуване е ориентиран към личността, който е изграден на основата на взаимодействието и сътрудничеството между възрастни и деца и равноправие в партньорството между тях. Детето трябва да се приема такова, каквото е, свободен и образован човек, който живее по законите на хуманността.

Общуването в условията на съвременните информационни технологии

Като неотменна част от битието на човека, общуването значително влияе за функционирането на индивидуалното и общественото съзнание. В началото на XX век, за междуличностното общуване се е отделя около 70% от свободното време, докато сега със стремителното навлизане на техническите и информационните средства в бита на хората приоритет е масовото общуване. От една страна съвременните технологии дават “живот” на творчество, богата информация, интензивността на общуването с техническите и информационните системи изменя редица общи общи ценности усвоени и утвърдени в дългогодишния човешки опит. В последно време се обръща сериозно внимание на социалнопсихологическите аспекти и възпитателните възможности за масова информация и комуникация В конкретните си измерения при съвременните форми на комуникация възприемането на познавателната информация при прочит на печатен текст е 10%; при участие на слуховия анализатор – 20%; при визуално статично възприемане - 30%; при аудио-визуалното е 50%. (Petrov, P., 2009)

Използването на съвременните технологии при упражняване на учебно-възпитателна дейност може да бъде полезно за неща, които е трудно да бъдат показани реално, например такива с огромни размери или с много картинки. Прекарването на прекалено много време пред екрана въкъщи води до забавяне на мисленето на детето и го откъсва от реалния свят. Този тип прекомерни дейности прави детето хиперактивно и намалява способността му за комуникиране в реалния свят. За да бъдат от полза на децата съвременните технологии трябва да бъдат използвани за полезни дейности, защото децата най-добре възприемат аудио-визуално, но това трябва да бъде изпълнено под строг контрол, защото информационните технологии могат да доведат до пристрастяване.

ИЗВОДИ

Общуването играе основна роля в битието на всички хора. То е особено важно за децата в ранна възраст и се практикува още с тяхното раждане, доказано, че те възприемат още в утробата на майка си. За да могат децата да общуват това трябва да се случва и в техните семейства – родителите са хората, които започват да насочват децата си към говорене. Това може да изглежда лесно постижимо, но всъщност е трудоемко. Още с първите позиви на общуване могат да се диференцират различни състояния при децата. Тяхното общуване спомага за разкриване на тяхното психическо и физическо състояние. Професионалният педагог трябва да умее да разчита знаците от децата и да бъде в готовност за разрешаване на проблем, било то междуличностен или от семеен тип. Педагогът е човекът, който най-бързо може да открие проблема само по неречерата комуникация на детето. За постигане на пълноценно общуване следва да се използват различни стилове на възпитание и от учителя и от родителя, като най-подходящ е авторитетният стил. Без авторитет на учителя и родителите не може да бъде постигнато възпитание.

REFERENCES

- Ivanov, S., 2004. Professional pedagogical communication. Shumen: Bishop Konstantin Preslavski press.
- Kabakchieva, D., 2014. Social communication. Shumen: Bishop Konstantin Preslavski press.
- Petrov, P., 2009. Pedagogical communication Part I - *Theoretical analysis*. Rousse: Lenny-An press.
- Academy of Emotional Intelligenc. Types of upbringing styles - *consequences for the mental development of the child*. URL: <https://www.eiacademy.bg/polezni-saveti/za-roditeli/stilove-na-vazpitanie> (Accessed on: 27.04.2024).

FRI-1.219-SSS-PP-14

DEVELOPMENT OF FUNCTIONAL MATHEMATICAL LITERACY IN PRE-SCHOOL AGE³¹

Slavena Vangelova, Student

Department of Natural Sciences and Education,
University of Ruse "Angel Kanchev"
Tel.: +359 897 862 759
E-mail: daneva_88@abv.bg

Assoc. Prof. Asya Veleva, PhD – Supervisor

Department of Natural Sciences and Education,
University of Ruse "Angel Kanchev"
Tel.: +359 888268
E-mail: aveleva@uni-ruse.bg

Abstract: This article presents a variety of games, tasks and experiments aimed at the development of functional mathematical literacy of children of preschool age (6-7 years). The proposed activities develop a set of skills and competencies that are essential for functional mathematical literacy – measurement skills, spatial relations, geometric imagination, logical thinking, problem solving, cooperation and communication. They prepare children to apply mathematics to real situations and use it effectively in their daily routine.

Key words: Functional Mathematical Literacy, Activities, Experiments.

ВЪВЕДЕНИЕ

Развитието на мисленето чрез математиката е важен и стимулиращ процес за децата. 6-7-годишните се намират в период на интензивно когнитивно развитие. Математиката играе ключова роля в този процес, като предоставя уникални възможности за стимулиране на логическото мислене. Чрез разнообразни игри, задачи и експерименти, насочени към измерване, съотнасяне, развиване на пространствени умения, геометрични фигури, решаване на проблеми, сътрудничество и комуникация, децата в този възрастов период се вълечат в учебен процес, който не само е образователен, но и забавен. С настоящата статия изследваме някои интересни начини, с които спомагаме развитието на функционалната математическа грамотност в предучилищна възраст.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Грамотността е термин, който обикновено се използва за описване на способността на личността да разбира, интерпретира и използва информация в различни контексти. Грамотността не се ограничава само до езиковите умения, но се отнася и към други области като математика, цифрова грамотност, информационна грамотност и други (National Council of Teachers of Mathematics, 2000). Терминът „грамотност“ се свързва с уменията на личността да осмисля и адекватно да преобразува дадена информация, да решава проблеми, заимствани от реалния живот.

Математическата грамотност представлява способността на децата и учениците да формулират, използват и тълкуват математическо познание в разнообразни ситуации, да развиват математическо мислене и да използват математически понятия, факти, средства и методи за описване, обясняване и прогнозиране на различни явления и процеси, представени

³¹Докладът е представен на студентската научна сесия на 15 май 2024 г. в секция „Педагогика и психология“, с оригинално заглавие на български език: РАЗВИТИЕ НА ФУНКЦИОНАЛНАТА МАТЕМАТИЧЕСКА ГРАМОТНОСТ В ПРЕДУЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ. Докладът е разработен в рамките на проект 2024-ФПНО-01: „Разработване и изследване на ресурси за повишаване на функционалната грамотност и социалната компетентност на учащите се в областта на предучилищното, училищното образование и социално педагогическата сфера“.

в реален контекст, за обосновани преценки и за вземане на решения. (OECD, 2022). Това включва разбирането на математически концепции, умения за решаване на проблеми, анализиране на данни, критично мислене и възприемане на информация, свързана с математиката. Математическата грамотност осигурява необходимите знания и умения на личността, за да бъде тя успешна в съвременния свят, където математиката е от съществено значение за повечето аспекти на живота. (Kilpatrick, J., Swafford, J., & Findell, B., 2001)

Математическата грамотност следва да се разбира като функционална грамотност, която се отнася до способността на личността да прилага математически знания и умения в практични ситуации от ежедневието. Това включва умения като разбиране на математически принципи и концепции, прилагане на математически методи за решаване на проблеми и анализиране на данни, които се срещат в реални ситуации, т.е. способността на човек да използва придобитите знания при справяне с проблемни ситуации в различни сфери на своята дейност (Kilpatrick, J., Swafford, J., & Findell, B., 2001). С помощта на математиката разнообразни явления и процеси могат да бъдат описани, обяснени и прогнозирани. Тяхното задълбочено разбиране позволява на личността да прави обосновани преценки и да взема информирани решения.

Експериментите са важен инструмент за формирането на математическата грамотност. Чрез изпълнението им, децата могат да прилагат своите математически познания на практика, да изследват явления и процеси и да създават нови познания. Те също така могат да упражняват своите умения за решаване на проблеми, като анализират и интерпретират резултатите от експериментите и правят заключения относно тяхното значение. Така че, използването на експериментите като инструмент за формиране на математическата грамотност е много добър начин за уточняване и задълбочаване знанията и за развитие на уменията на децата в областта на математиката, като същевременно им се предоставя възможност да се развиват като критично мислещи и информирани личности.

Редица педагого-методически изследвания показват, че математическата дейност на децата от предучилищна възраст, може да носи в известна степен изследователски характер. Под ръководството на Н. Н. Подьяков е разработена форма на обучение на децата чрез организиране на особен вид детска дейност – експериментиране. Необходимостта от измисляне на нови начини за действие води до развитие на познавателната, “изследователската” дейност на децата. Възможността детето само да открие дадена математическа закономерност, отношение или връзка в голяма степен зависи от това, доколко то е усвоило различни обобщени методи за анализ на околния свят. Известно е, че знанията, получени по този път на усвояване, са много по-трайни, подвижни, осмислени, обобщени (Ignatova, T. & Vaneva, V. et al., 1991).

Разглеждането на функционалната математическа грамотност в контекста на експериментите може да се осъществи чрез използване на реални сценарии и приложения на математиката в различни ситуации от ежедневието, разгледани по-долу.

Стъпкване и разбиване на числова ос³²

Представяме на децата активна математическа игра, която има за цел да ги подпомогне да упражняват своите математически умения по забавен и интерактивен начин.

Необходими материали: хартиени торби, надписани с цифри, поставени в числова линия на пода в занималнята.

Инструкция за провеждане: Играта започва със задачата за преминаване през числовата редица. Детето, което участва, трябва да скочи по всяка една торба, за да премине през числовата последователност. След това хартиените торби се подготвят за следващия играч, като се разтварят, за да могат да се смачкат, когато детето скочи върху тях.

³²Stomp and smash on a number line. 35 Active Math Games and Activities for Kids Who Love To Move. URL: <https://www.weareteachers.com/active-math-games/> (Accessed on 18.04.2024).

За да се усложни играта, се въвеждат задачи за събиране и изваждане. Например, ако се даде задачата $3 + 2$, другото дете трябва да скочи върху торба с надпис "3", след това върху следващите две, за да стигне до отговора пет. Задачата за изваждане изглежда по следния начин: $3 - 2$. Избраното дете трябва да скочи върху торба с надпис "3", след това върху предходните две торби, за да стигне до отговора едно.

За допълнително забавление, хартиените торби могат да бъдат заменени с балони, които децата трябва да спукат, когато скочат върху тях.

Значение: С тази игра децата съчетават подвижната игра и същевременно упражняват подреждането на редицата начислата до 10, както и естествено възприемат събирането и изваждането по практически начин.

Рисуване на форми с тебешир³³

Занимание, предназначено за открито, представлява начертаване и измерване форми на площадката.

Необходими материали: цветни тебешери и измервателни ленти.

Инструкция за провеждане: Предлага се на всяко дете тебешир и се насърчава да нарисова различни фигури – големи или малки, колкото поиска на брой. След това се раздават измервателни ленти и децата се насърчават да се упражняват в измерванията.

Значение: Децата развиват способността си графично да възпроизвеждат геометрични фигури (рисуват такива), да идентифицират геометрични форми, да определят броя на страните да фигурите, да сравняват геометрични фигури по техните признаци: дължина, височина и ширина, да сравняват фигурите по големина.

Измерване на дърво³⁴

Занимание, осъществяването на което зависи от наличието на дървета в близост.

Необходими материали : моливи, измервателни ленти и работни листи.

Инструкция за провеждане: Децата се разделят на двойки, като всяко дете от двойката има различни функции при измерването. Едното дете е "държачът на молив", което определя височината на дървото, докато другото стои близо до дървото и по-късно измерва разстоянието до него. Заедно като екип избират дървото, което да измерят.

След като изберат дърво, „държачът на молив“ трябва да застане в основата му, докато другото дете започне да се отдалечава от него. "Държачът на молив" периодично се обръща и поглежда към дървото, вдигайки молива вертикално пред себе си, за да види как размерът му се сравнява с дървото. Когато върхът на молива се изравни с върха на дървото и гумичката е на нивото на основата на ствола, "държачът на молив" спира да се движи. Завърта молива хоризонтално, като гумичката докосва ствола. След това насочва партньора си да се отдалечи от ствола, докато изглежда, че върхът на молива докосва партньора му.

Следва измерване на разстоянието от мястото, където стои партньорът до основата на ствола на дървото. Измерването може да се направи с измервателни ленти или с крачки на „държачът на молив“ от ствола до другото дете. Това измерване се равнява на приблизителната височина на дървото. Децата записват резултатите в работните листи, предоставени от педагога. Предлага се на децата да разменят ролите си и да измерят второ дърво, тъй като вече знаят как.

Значение: Заниманието „Измерване на дърво“ представлява интерактивен начин за учене на децата за измерване на височината. Те могат да се научат да използват инструменти за измерване и да прилагат математически анализ на реални обекти в заобикалящия свят. Това упражнение им помага да развият своето възприятие и прецизността на измервателните

³³Draw and measure shapes on the sidewalk. 35 active math games and activities for kids who love to move. URL: <https://www.weareteachers.com/active-math-games/> (Accessed on 18.04.2024).

³⁴Outdoor STEM: Measuring tree height. URL: <https://fromabcstoacts.com/outdoor-stem-measure-tree-height/> (Accessed on 18.04.2024).

действия, докато същевременно учат за важността на измерването и неговата приложимост в ежедневието. Децата не само придобиват умения за измерване, но и развиват своята способност да наблюдават и анализират околната среда по систематичен и структуриран начин.

Чудовищна математика³⁵

Чудовищна математика е игра, която предизвиква децата да рисуват, докато работят с числа – броене, писане и разпознаване.

Необходими материали: цветни моливи, флумастери, пастели или бои, листи за рисуване, работен лист, зар (обикновен зар или изработен със страни числата до 5, както и 0).

Работният лист следва да включва колони: Чудовище № 1, Чудовище № 2, и т.н.; редове: Колко очи?; Колко крака?; Колко ръце?; Колко зъба?; Колко рога или шипове? и т.н.

Инструкция за провеждане: Децата хвърлят зара и записват числата в колоните на таблицата. След това трябва да нарисуват чудовището в съответствие с показанията на зара. Например, ако числото на зара е 4, чудовището трябва да има четири ръце. Първото чудовище може да има четири ръце, два крака, едно око, един зъб и пет шипа, като тези числа са представени в колоните на таблицата. Следващите чудовища имат различен брой части, което дава разнообразни резултати.

Значение: Чудовищна математика е начин за комбиниране на елементарни математически представи с изкуство. Той е идеален за деца, които обичат да рисуват. Играта ще ги предизвика да създадат няколко фантастични чудовища. Зарът определя колко и предизвиква въображението на децата, като същевременно включва броене, писане на числа и разпознаване.

Съставяне на математически факти по карти³⁶

Математическите карти за изграждане на конструкция, комбинират математика и конструктивно мислене.

Необходими материали: правоъгълни карти с разрези (два разреза по дължината на картата и един в средата на ширината ѝ), с изписани цифрите на картите.

Инструкция за провеждане: Предлага се на децата да изградят конструкция, използвайки предварително подготвени правоъгълни карти с различни цифри и разрези в тях. Задават се следните условия:

- 1) Най-долу на конструкцията да се използват само жълти карти, най-горе – само червени;
- 2) В най-високата част на конструкцията да има карти с цифра, по-голяма от 3;
- 3) В средната част на конструкцията да има жълти карти с цифра, по-малка от 8.

Значение: Тази игра стимулира творчеството на децата и развива техните математически умения. Чрез използването на карти с различни числа и разрези в тях, децата упражняват математическото си мислене, като се стремят да изберат правилните карти за изграждане на стабилна конструкция. Те могат да се упражняват в сравняването на числата, които са записани на картите. Докато изграждат конструкции, децата развиват своите пространствени умения и въображение, като се опитват да предвидят как картите ще се подредят една в друга и каква форма ще приеме конструкцията. Играта стимулира творчеството на децата, като ги предизвиква да създават уникални и иновативни конструкции, използвайки различни карти и комбинации от числа. Децата се учат да решават проблеми и да се справят с предизвикателствата, които възникват по време на изграждането на конструкции, като се

³⁵Monster math: printable game of art and numbers for kids. URL: <https://www.adventure-in-a-box.com/draw-monster-math-game-preschoolers/> (Accessed on 18.04.2024).

³⁶Модификация по: Math facts building cards. URL: <https://leftbraincraftbrain.com/math-facts-building-cards/> (Accessed on 18.04.2024).

опитват да намерят оптималните решения за подпирателните точки и баланса на конструкцията.

Изследване на наклонени равнини с малки колички³⁷

Игра с малки колички и писта, чиято цел е изследване на влиянието на наклона на равнината и силата на теглото върху движението на малки колички.

Необходими материали: картон или друга твърда, плоска повърхност (автомобилната писта или наклонената равнина), две до три книги за повдигане на пистата, няколко малки колички, лента за измерване.

Инструкция за провеждане: Децата слагат книгите на пода и поставят плоската повърхност до тях, за да създадат автомобилна писта или наклонена равнина. Засилват колата в горната част на пистата и след това я пускат да измине сама останалата част. Задача на всеки участник е да измери с помощта на измервателна лента или със собствени крачки разстоянието, което е изминала колата от края на пистата до мястото, където е спряла.

Заниманието може да стане по-интересно, ако се добавят още няколко книги, за да се повдигне пистата и да стане по-стръмна; ако се промени дължината на автомобилната писта; ако се замени колата с друга, по-малка или по-голяма, съответно по-лека и по-тежка; а също така, децата могат да си организират състезание, коя кола ще стигне по-далеч.

Значение: Това занимание предоставя на децата възможност да изследват и разберат основни принципи на физиката и инженерството. Те достигат до изводите по естествен начин. Чрез експеримент и игра децата могат да придобият представи за наклонена равнина, сила на теглото и движение. Те могат да извлекат изводи за влиянието на различни параметри като наклон, тегло и дължина на пистата върху движението на колите. Това занимание също така развива техните аналитични и проблемно-решаващи умения, като ги насърчава да използват креативността си за решаване на предизвикателства.

Лего Координатна Игра: Откриване на Ниндзи³⁸

Играта „Откриване на Ниндзи“ дава на децата практическа възможност да придвижват подредените двойки на Лего фигурки по координатна равнина.

История на играта „Откриване на Ниндзи“: Господарят Ву моли Лойд да намери всички нинджа воители и да ги доведе при него. Всички нинджа воители са на различни места, но Господарят Ву има кодове за местоположение (подредени двойки) за всеки. Децата са помолени да помогнат на Лойд да намери всички нинджа воители.

Необходими материали: решетката върху Лего квадратна основа (или принтиран шаблон на координатна равнина), няколко Лего фигурки, предварително записани позиции на фигурките.

Инструкция за провеждане: Децата трябва да поставят нинджа воителите върху координатната равнина и да напишат кода на местоположението на всяка фигурка. Те получават няколко подредени двойки числа и трябва да поставят съответните нинджа в равнината, според дадените координати. Следващата стъпка е да се придвижат Лего фигурките от една точка до друга, като следват зададените координати за всяка точка. Децата трябва да определят новото местоположение на фигурките, след като се придвижат в съответната посока, както е посочено.

Значение: Това занимание представя на децата концепцията за координатна равнина и работа с подредени двойки. По този начин те придобиват важни математически представи, като разстояние между точки, преместване по права линия и определение на ново местоположение спрямо началната точка. Тази игра помага да се развият аналитичните умения на децата и да се улесни тяхното разбиране на математическите концепции.

³⁷Go, car, go! Simple machines & inclined planes math activity. 10 hands-on science and math activities to plan your week. URL: <https://handsonaswegrow.com/10-hands-on-science-math-activities/> (Accessed on 18.04.2024).

³⁸LEGO Math game of coordinate plane with free worksheets. URL: <https://igamemom.com/lego-movie-math-game-coordinate-plane-worksheets/> (Accessed on 18.04.2024).

ИЗВОДИ

Всяка ситуация, която може да се проведе под формата на игра и да се приложи спрямо конкретно учебно съдържание, впечатлява децата и ще ги ангажира активно в учебния процес. По този начин интересът към математиката би се засилил, а това ще доведе до повишаване на математическата грамотност (Stoyanova, S., 2023). Обучението по математика играе голяма роля в цялостното развитие на децата, тъй като развива наблюдателността и познавателната активност, стимулира мисловни операции като анализ, синтез, конкретизация, абстракция, обобщение, сравнение и др. (Dobrev-Ilieva, D., 2023). Предложените занимания развиват набор от умения и компетентности, които са съществени за функционалната математическа грамотност – умения за измерване, геометрично въображение, логическо мислене, проблемно решаване, сътрудничество и комуникация. Те подготвят децата да прилагат математиката в реални ситуации и да я използват ефективно в ежедневието си.

REFERENCES

Dobrev-Ilieva, D., 2023. Tekstovi zadachi po matematika v tretii klas. Didaktiko-metodicheski tehnologii v obuchenieto v konteksta na kompetentnostnia podhod Part One. Shumen: University Publishing House "Episkop Konstantin Preslavski", 23-27. **(Оригинално заглавие: Добрева-Илиева, Д., 2023. Текстови задачи по математика в трети клас. Дидактико-методически технологии в обучението в контекста на компетентностния подход. Част първа. Шумен: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“, 23-27.)**

Ignatova, T. & Vaneva, V. et al., 1991. Matematicheski zanimania v detskata gradina. Sofia: Prosveta press, 61. **(Оригинално заглавие: Игнатова, Т., Ванева В. и др., 1991. Математически занимания в детската градина. София: Издателство Просвета.)**

Kilpatrick, J., Safford, J., & Findell, B., 2001. Adding it up: Helping children learn mathematics. National Academies Press, 21.

NCTM (National Council of Teachers of Mathematics), 2000. Principles and standards for school mathematics. Reston, VA: Key Curriculum Press, 78.

OECD (2022), PISA 2022 MATHEMATICS FRAMEWORK Mathematics, OECD Publishing, pp. 6 – 7. URL: <https://pisa2022-maths.oecd.org/files/PISA%202022%20Mathematics%20Framework%20Draft.pdf> (Accessed on 18.04.2024).

Stoyanova, S., 2023. Tri matematicheski igri za potapyane vav valshebstvoto na matematikata. Paper presented at the Annual seminar of the "Mathematics and Informatics Education" department at Sofia University "St. Kliment Ohridski", October 2022, Sofia, 309-318. **(Оригинално заглавие: Стоянова, С., 2023. Три математически игри за потапяне във въшебството на математиката. Статия представена на Годишния семинар на катедра „Обучение по математика и информатика“ на Софийски университет „Св. Климент Охридски“, октомври 2022 г., София.)**

FRI-1.219-SSS-PP-15

THE NECESSITY OF FORMING SOCIAL COMPETENCE - SCIENTIFIC ARGUMENTATION³⁹

Teodora Yordanova, Student

Department of Pedagogy

University of Ruse "Angel Kanchev"

Tel.: 0884897622

E-mail: tedi9775@abv.bg

Nevena Grozeva, Student

Department of Pedagogy

University of Ruse "Angel Kanchev"

Tel.: 0897641296

E-mail: nevena.grozeva14@abv.bg

Assoc. Prof. Lora Radoslavova, PhD – Supervisor

Department of Pedagogy,

University of Ruse "Angel Kanchev"

Tel.: 0889699115

E-mail: lradoslavova@uni-ruse.bg

Abstract: Social competence refers to the ability to engage in meaningful interactions with others. It is a crucial skill potentially malleable to interventions. Nevertheless, it remains difficult to select which children, which periods in a child's life, and which underlying skills form optimal targets for interventions. Development of social competence is complex to characterize because (a) it is by nature context- dependent; (b) it is subserved by multiple relevant processes that develop at different times in a child's life; and (c) over the years multiple, possibly conflicting, ways have been coined to index a child's social competence. Social competence refers to the social, emotional, and cognitive skills and behaviors that young adults need for successful social inclusion in and beyond high school. Pro-social skills (friendly, cooperative, helpful behaviors) and self-control skills (anger management, negotiation skills, and problem-solving skills) are key facets of social competence. An individual's social competence is critical to ensure success in the adult world. Developing relationships and advocating for oneself are skills for lifelong success.

Key words: Social Competence, Development, Model, Skills, Contexts, Groups.

ВЪВЕДЕНИЕ

За разлика от научните дисциплини и учебното съдържание, което трябва да бъде овладяно, социалните умения представляват учене чрез динамика. Такива могат да бъдат умения на учениците за управляване на конфликтни ситуации, за създаване на приятелства, за навигиране на групи. Но не всички научават едни и същи уроци по един и същ начин. Понякога този процес отнема цял живот. Усвояването на социални умения може да бъде трудно, ако децата не са били изложени на традиционната групов динамича, ако се борят с психично заболяване като тревожност или депресия или дори ако просто не са имали много положителни модели за подражание докато растат. Младите хора са склонни да се научат как да управляват собствените си емоции, да разпознават тези на другите хора и да ги управляват ефективно чрез общуване, но не всички се справят с тяхното усвояване.

³⁹Докладът е представен на студентската научна сесия на 15 май 2024 г. в секция „Педагогика и психология“ с оригинално заглавие на български език: НЕОБХОДИМОСТТА ОТ ФОРМИРАНЕ НА СОЦИАЛНА КОМПЕТЕНТНОСТ - НАУЧНА АРГУМЕНТАЦИЯ. Докладът отразява резултати от работата по проект № 24- ФПНО – 01 „Разработване и изследване на ресурси за повишаване на функционалната грамотност и социалната компетентност на учащите се в областта на предучилищното, училищното образование и социално-педагогическата сфера“, финансиран от фонд „Научни изследвания“ на Русенския университет.“

Социалната компетентност се отнася до социалните, емоционалните и когнитивните умения и поведения, от които подрастващите се нуждаят за успешно социално включване в и след гимназията.⁴⁰ Просоциалните умения (приятелски, кооперативни, полезни поведения) и уменията за самоконтрол (управление на гнева, умения за водене на преговори и умения за решаване на проблеми) са ключови аспекти на социалната компетентност. За хората с увреждания социалната компетентност може да бъде неуловима концепция, тъй като необходимите умения и поведение варират в зависимост от ситуациите, в които са ангажирани индивидите. Социалната компетентност на индивида е от решаващо значение за осигуряване на успех в светана възрастните. Развиването на взаимоотношения и застъпничеството за себеси са базисни умения за успех през целия живот.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Социалната компетентност може да се определи като умение за ангажиране в социални взаимодействия с връстници и възрастни. Това е поведенческата проява на емоционалните и регулаторни компетенции на детето, докато взаимодейства с други хора. Социалната компетентност не представлява фиксирано качество, а трябва да се разглежда като конструкция, която сама по себе си бележи развитие: обществото очаква по-сложни взаимодействия с по-големите деца. Когато децата растат, контекстът на взаимодействие извън домашната среда придобива значение и става все по-широк. Освен това, да бъдат ефективни в различни социални взаимодействия изисква децата да овладеят много умения, които са в основата на социалната компетентност, като възприемане на перспектива, решаване на социални проблеми и регулиране на емоциите, които вероятно също се различават в етапите на развитие. Познанията за тези основни умения, контекстите на взаимодействие и етапите на развитие допринасят за по-добро разбиране на социалната компетентност и нейните градивни елементи.

Въпреки че изследванията върху социалната компетентност постигат голям напредък в разбирането на основните умения и съответните контексти на взаимодействие в ключови периоди от живота на децата, все още липсва подробен модел на развитието на социалната компетентност от ранна детска възраст до юношеска възраст. Целта на Консорциума за индивидуалните различия (CID) е да допринесе за такъв модел, който улавя развитието на социалната компетентност в едно променящо се общество. (Junge C, Valkenburg PM, 2020).

Развитието на социална компетентност е от съществено значение за бъдещото функциониране в обществото и за намаляване на риска от поведенчески и емоционални проблеми. Наистина има достатъчно доказателства, че вариациите в социалната компетентност в детството са свързани с уменията в други области в настоящия и по-късен живот. Например, хората, които като деца лесно развиват добри взаимоотношения с другите, е по-вероятно да израснат като възрастни с по-добро здраве (те живеят по-дълго; по-устойчиви са на психични проблеми и функционират по-добре в обществото). Социално компетентните деца са по-склонни да напреднат в академичните среди или да се оценят като по-щастливи. Обратно, отклоненията в социалната компетентност могат да бъдат симптом за много форми на психопатология, възникващи в детското развитие. Ако социалната компетентност изглежда девиантна, обикновено се наблюдават много други проблеми, като отхвърляне от връстници, социална тревожност, тормоз и агресия. Заедно това предполага, че конструкцията на социалната компетентност е ключов фактор за обяснение на индивидуалните вариации, както в типичните, така и в нетипичните детски популации.

Структурата на социалната компетентност е структура на развитието: тя възниква от смислени взаимодействия в различни контексти. Такива взаимодействия оформят компетентността на децата: децата се научават как да се държат в своя социален свят както чрез директни инструкции, така и чрез наблюдение на другите във взаимодействията. В резултат на това типът и качеството на взаимодействията, които децата преживяват, стават все по-разнообразни и сложни с течение на времето. Освен това концепциите на децата за

⁴⁰Социална компетентност - общ преглед | ScienceDirect Темы.

уместността на взаимодействията отбелязват ясна прогресия. Ясно е, че структурата на социалната компетентност се променя с течение на времето, но все още липсва единен модел за това как социалната компетентност възниква от ранна детска възраст до юношество.

Има няколко причини, поради които се нуждаем от по-добро разбиране как се разгръща социалната компетентност. Изследванията допълнително документират реципрочни връзки между различни основни умения на социалната компетентност. *Например, положителните преживявания в изграждането на приятелства в началото на живота насърчават развитието на просоциално поведение, което от своя страна увеличава шанса за създаване на приятелства по-късно в живота. Такива самоподсилващи се връзки между основните умения на социалната компетентност подчертават необходимостта да се разглежда развитието на социалната компетентност като динамичен, сложен процес, в който децата активно регулират собствения си опит и създават свой собствен контекст.*

Втората причина, поради която е изключително важно да се разработи по-ясна картина за това как се развива социалната компетентност, е, *че социалната компетентност може да бъде гъвкава и отворена за интервенции.* Оптимизирането на интервенциите в детството изисква не само идентифициране на основните умения на социалната компетентност, но и избор на оптимални периоди за осъществяване на интервенции, както и съобразяване с етапа на социална компетентност на детето. От съществено значение е да се изследва социална компетентност, чрез изясняване не само на различните основни умения и съотнасянето им с различните етапи на социална компетентност („как“), но и чрез проследяване на социалната компетентност, променяща се с развитието на детето („кога“).

Третата причина, поради която е важно да се изследва по-пълноценно как се развива социалната компетентност, е, *че социалните контексти на децата („къде“) се променят* драстично през последните две десетилетия. За разлика от по-ранните поколения, повечето от днешните деца са в някаква форма на дневни грижи още от самото раждане, далеч от основния си грижеш(и)(детегледачи, възрастни, поемащи грижата за тях, родителски кооперативи, обществени заведения, осигуряващи помощ в отглеждането на най-малките деца).

Съвременната обществена среда включва бързите промени в медийното пространство. Подходящите за развитие образователни медии могат да подкрепят когнитивното учене (напр. смятане, грамотност), но биха могли също така да подобрят основните умения за социална компетентност (напр. просоциално поведение). Тепърва предстои да се наблюдават и изследват резултатите от наслагването на онлайн-социалното стереотипно взаимодействие.

Социалната компетентност бива разглеждана като конструктор, съдържащ способности за формиране на положителни и здрави междуличностни отношения и за разрешаване на междуличностни конфликти, за развитие на ясна самоидентичност или колективна идентичност, за ориентация в обществото и света. (Ма НК., 2012).

Просоциалното поведение често се използва като мярка за социална компетентност. (Eisenberg N, Fabes RA, 2006). Подрастащите с високо ниво на компетентност проявяват висока честота на просоциално поведение.

Емоционалната компетентност се счита за базисен елемент на социалната компетентност. Може да се изрази чрез положителни социални взаимодействия, самоконтрол, регулаторни умения, които са допринасящи за:

- Дългосрочни положителни социални и здравни резултати, включително високо самочувствие и положително психично здраве, благополучие, щастие, по-високи нива на заетост, качество на живот и удовлетвореност от живота, както и по-ниски процент на отпадане от училище, престъпност, престъпна дейност, злоупотреба с вещества и обществена помощ.

- Положителна взаимоотношения с връстници и по-добри взаимоотношения с възрастните. Деца със просоциални умения, умения за саморегулация и добра комуникация са по-вероятни да бъдат приети и предпочитани от връстници.

- Здраве и благополучие, тъй като емоциите влияят върху физиологичните процеси и взаимодействия между неврологичната, ендокринната, метаболитната и имунната система.
- По-голяма училищна готовност, положителни нагласи и по-голяма привързаност към училището и по-положителен преход към училище.
- По-голям успех в ученето и по-късно в училище постижения, особено в областта на езика, комуникацията, езиковата и математическата грамотност. Петгодишни" емоционалното познание предсказва както социални, така и академични постижения на деветгодишна възраст. и умения за саморегулация по-точно предсказват четенето и математиката постижения в училище, отколкото мерки за IQ.”⁴¹⁴²

ИЗВОДИ

Социалната компетентност е необходима, поради няколко причини. Чрез нея детето израства като пълноценен гражданин, който има необходимите умения да се развива, умее да общува и да се справя с живота. Друга много важна причина е устойчивата психика, колкото по-добре е овладяна социалната компетентност, толкова по-неподатлива става психиката на индивида и той успява да устои на много повече кризи. Социалната компетентност прави човек по-щастлив.

Социалната компетентност е развиващо се понятие, което е широко дефинирано в литературата. Като цяло, социалната компетентност се отнася до интегрирането на социални, емоционални и когнитивни умения и поведения, от които хората се нуждаят за успешна ангажираност и взаимодействие. Очакваните умения и поведение варират в зависимост от възрастта на индивида, културните очаквания и изискванията на определена социална ситуация. Социалната компетентност не се състои от различни умения; по-скоро се определя от способностите за получаване на социална информация, интерпретиране на социални сигнали и приспособяване на поведението към социалните очаквания на обстоятелството.

REFERENCES

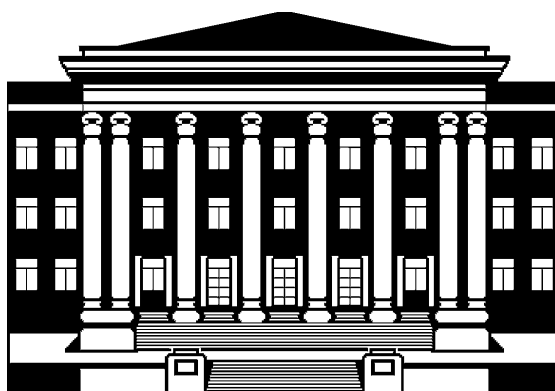
- Eisenberg N, Fabes RA, Spinrad TL. Prosocial development. In: Eisenberg N, editor. Handbook of Child Psychology. 6th edition. Vol. 3. New York, NY, USA: John Wiley & Sons; 2006. pp. 646–718.
- Junge C, Valkenburg PM, Deković M, Branje S. The building blocks of social competence: Contributions of the Consortium of Individual Development. Dev CognNeurosci. 2020 Oct; 45:100861. doi: 10.1016/j.dcn.2020.100861. Epub 2020 Sep 18. PMID: 32957027; PMCID: PMC7509192.
- Ma HK. Social competence as a positive youth development construct: a conceptual review. ScientificWorldJournal. 2012; 2012:287472. doi: 10.1100/2012/287472. Epub 2012 May 2. PMID: 22645418; PMCID: PMC3354678.

⁴¹<https://theeducationhub.org.nz/what-is-social-and-emotional-competence/>

⁴²<https://www.nytimes.com/2020/01/23/smarter-living/adults-guide-to-social-skills.html>

UNIVERSITY OF RUSE „ANGEL KANCHEV“

UNION OF SCIENTISTS - RUSE

**64TH ANNUAL SCIENTIFIC CONFERENCE
OF UNIVERSITY OF RUSE „ANGEL KANCHEV“
AND UNION OF SCIENTISTS – RUSE**

OCTOBER 2025

I N V I T A T I O N

**Ruse, 8 Studentska str.
University of Ruse
Bulgaria**

PROCEEDINGS
Volume 63, Series 6.5.

Pedagogy and Psychology

Under the general editing of:
Assoc. Prof. Svetlozar Tsankov, PhD

Editor of Volume 63:
Assoc. Prof. Desislava Atanasova, PhD

Bulgarian Nationality
First Edition

Printing format: A5
Number of copies: on-line

ISSN 1311-3321 (print)
ISSN 2535-1028 (CD-ROM)
ISSN 2603-4123 (on-line)

The issue was included in the international ISSN database, available at <https://portal.issn.org/>.
The online edition is registered in the portal ROAD scientific resources online open access

PUBLISHING HOUSE
University of Ruse "Angel Kanchev"